

Fedinec Csilla – Cserniczkó István

NYELVI KIRAKÓS KÁRPÁTALJÁRÓL

Fedinec Csilla – Csernicskó István

NYELVI KIRAKÓS KÁRPÁTALJÁRÓL

TÖRTÉNETI ÉS POLITIKAI DIMENZIÓK
(1867–2019)

Társadalomtudományi Kutatóközpont • Gondolat Kiadó
Budapest, 2020

Lektorálta

KONTRA MIKLÓS
(Károli Gáspár Református Egyetem)

KÁNTOR ZOLTÁN
(Nemzetpolitikai Kutatóintézet)

SZAKÁL IMRE
(II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola)

Térképek
MOLNÁR D. ISTVÁN

Olvasószerkesztő
TÓTH-OROSZ ENIKŐ

A kiadvány megjelenését a Társadalomtudományi Kutatóközpont támogatta.

© Fedinec Csilla és Csernicsekó István, 2020
© Társadalomtudományi Kutatóközpont, 2020

Minden jog fenntartva. Bármilyen másolás,
illetve adatfeldolgozó rendszerben való tárolás
a kiadó előzetes írásbeli hozzájárulásához van kötve.

*www.gondolatkido.hu
facebook.com/gondolat*

A kiadásért felel a kiadó vezetője
Szöveggondozó Gál Mihály
A kötetet tervezte Jeszenszky Katalin

ISBN 978-963-556-081-3

Tartalom

Előszó helyett	7
Az Osztrák–Magyar Monarchia öröksége	11
<i>Kik vagyunk?</i>	13
<i>A magyarok</i>	17
<i>A ruszinok (rutének)</i>	21
<i>A zsidók</i>	31
<i>A cigányok (romák)</i>	36
<i>A közös nyelv hiánya</i>	42
Nyelvi dilemmák a Csehszlovák Köztársaságban	49
<i>A csehszlovák állam</i>	51
<i>A csehszlovakizmus</i>	52
<i>A ruszinok politikai megítélése</i>	55
<i>A kárpátaljai szláv nyelv(ek)</i>	58
<i>A nyelvi polémia következményei</i>	62
<i>A nyelvi vita az oktatásban</i>	65
A ruszin-kérdés újraértelmezése a revíziós időszakban	69
<i>Majdnem autonómia</i>	71
<i>Geopolitikai ütközők</i>	73
<i>Hivatalos kétnyelvűség</i>	77
<i>A ruszin nyelvtan kérdése</i>	83
<i>A magyar-orosz nyelvváltozat</i>	87
<i>Egy tudományos társaság</i>	89

Szovjet szocialista imágó	93
<i>A szovjet nyelvpolitika sajátos vonásai</i>	95
<i>A területi elv</i>	101
<i>A szovjet nyelvpolitika utóhatásai</i>	103
<i>Az ukrán nyelv – írásban</i>	106
<i>Az ukrán nyelv – vizuális térben</i>	112
<i>A nyelvkérdés Kárpátalján</i>	115
Az ukrán úton	119
<i>Nyelvmegtartók és nyelvvesztők</i>	121
<i>Államnyelv kontra kisebbségi nyelvek</i>	123
<i>Törvénytervezet-cunami</i>	127
<i>A 2012-es nyelvtörvény</i>	130
<i>Eltörölni, de hogyan?</i>	135
<i>A 2017-es oktatási kerettörvény</i>	142
Formai követelmények	151
<i>Az alkotmány őre</i>	153
<i>Az államnyelv értelmezése</i>	154
<i>A nyelvtörvények és a kisebbségi nyelvek</i>	158
<i>A filmügy</i>	165
<i>Az oktatásügy</i>	168
<i>A nyelvhasználat rendje</i>	170
A száműzött Lenin	175
<i>Önállóság vagy a „belarusz út”</i>	177
<i>Ki a hős?</i>	181
<i>Kié a győzelem?</i>	183
<i>Mi legyen a levéltárral?</i>	186
<i>Lenin mindörökké</i>	187
<i>Európa felé</i>	198
Térképek	201
Névmutató	207

Előszó helyett

Az ember elsősorban bioszociális lény, a természet és a társadalom kölcsönhatásában fejlődik valamilyen irányban. Az identitás tudatosítása segíti az embert abban, hogy jobban megértse saját magát, kiteljesedhesen ne csak úgy, mint személyiség, hanem mint a társadalom valamely szeletének – a családnak, a nyelvi és kulturális közösségnek, a népnek vagy nemzetnek, valamely formalizált vagy lazább közösségnek – részeként is. Az ember jogai és szabadságjogai határt képeznek az állam hatalmának terjeszkedésében. Ezen alapszik az emberi jogokat, a törvény elsőbbségét és a hatalom megosztását előtérbe helyező jogállam mai értelmezése. Az egyéni jogokban mindig jobban álltunk, mint a kollektív jogokat illetően.

A cseh Ivan Olbracht írja valamelyik esszéjében a két világháború között, hogy a magyarokat elsősorban az érdekli, ki volt itt először. Bár vessenek ránk követ, sem Noénál, sem a honfoglalásnál nem kezdjük el a történetet, hanem csak annál a korszaknál, az Osztrák–Magyar Monarchia időszakánál, amelyet sokszor sokféleképpen értelmeztek már, de azt kevésbé gondolták végig, milyen hatása van a mára az akkori folyamatoknak. Kárpátalján egészen biztosan kimutatható ez a hatás.

Vannak sztereotípiáink a csehszlovák korszakról, meg a Horthy-korról, s a szocializmusról is, amelyekbe igen nehéz úgy belenyúlni, hogy az ne érdektelenségbe ütközzön, vagy csak úgy kerüljön be a lábujgyzetbe egy hivatkozás, hogy a lényegét valójában nem olvasták el, vagy nem értették meg. Ezért nemcsak haladásra, de ismétlésre is szükség van. Makacs, kitartó kutatómunkára.

Különösen színes korban élünk ma, mert úgy tűnik, ha nem csak érzelmileg közelítünk, hogy most az államfordulatoknál is erősebb fordulathoz érkezett a kárpátaljai magyarság. Ukrajnában 2017 szeptembere legalább két dologról feltétlenül emlékezetes: életbe lépett az Európai Unió és Ukrajna közötti Társulási Szerződés és az új ukrajnai

oktatási kerettörvény. Az utóbbi átfogó oktatási reformot irányoz elő, ami nem váltott ki különösebb reakciókat vagy érzelmeket, nem úgy, mint az oktatás nyelvére vonatkozó 7. cikke, amely erősen korlátozza az anyanyelven való tanulás lehetőségét a nemzeti kisebbségek számára. Az oktatás nyelvének kérdése részben elterelte a figyelmet az ukrain belső politikai és gazdasági konfliktusokról, és nemzetközi szintésre vitte ki a vitát a kisebbségek nyelvi jogairól.

Az ukrán hivatalos álláspont a 7. cikkel kapcsolatban az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének rendkívüli határozata és a Velencei Bizottság szakvéleménye után sem változott: szerintük a kerettörvény úgy jó, ahogy van. Az első reakciókban több ország is tiltakozott, majd Magyarország láthatóan egyedül maradt a pályán. Ezzel párhuzamosan az ukrán sajtóban folyamatosan az egyik vezető hír volt Magyarország elfogadhatatlannak nyilvánított álláspontja a kisebbségek védelmével kapcsolatban, és különösen érzékenyen reagáltak a NATO–Ukrajna Bizottság munkájának Budapest általi blokkolására. A magyarországi sajtó sem egyöntetűen tárlta az eseményeket, az ellenzéki médiában felvetődött, hogy a magyar külügy túlzottan erőszakosan reagált az eseményekre. Mindkét oldalról tapasztalhatók voltak a felfokozott érzelmeik.

A túlfűtött politikai hangulat mindig előidézi a szélsőségek aktivizálódását. Hatással van az eseményekre az Ukrajna keleti megyéiben zajló hibridháború is, azonban a háborús keletet ne keverjük össze a nyugati határszélen zajló eseményekkel. A Kárpátalján megnyilvánuló ukrán szélsőséges akciók tekintetében is fontos cezúrát húzni. Legáltalább két évtizedes probléma a helyi radikálisok, illetve főleg a szomszédos Lemberg megyei ultrák által szervezett nacionalista tüntetések, zászlóletépesek, emlékműrongálások. Különösen Petőfi beregszászi és ungvári szobrai, valamint a vereckei honfoglalási emlékmű szenvedtek sokat, bár ezek a támadások sem vehetők egy kalap alá, az ungvári Petőfi szobor kardját 2011-ben például bizonyítottan hétköznapi fém-tolvaj tulajdonította el.

2018 őszén olybá tűnt, a diplomácia végképp holtpontra jutott. Egy beregszászi magyar konzul kitiltása és a reciprocitás elve alapján egy budapesti ukrán konzul hazaküldése negatív precedenst teremtett a két ország kapcsolatában, előrevetítve, egyre kevesebb a remény arra, hogy az oktatási törvényről érdemben szó legyen. Az ukrán sajtó már azt is felvetette, hogy Ukrajna anno elkövette az ősbűnt, amikor az ukrán–magyar alapszerződésben benne hagyta az anyanyelvű oktatáshoz fűződő jogot. Ezt fontos meghallani, de nem jó példa arra, hogy summásan értékeljük, vagy hivatkozzunk rá, hiszen csak egy vélemény a sok közül.

Ebben a helyzetben minden olyan esemény, amely a magyar oktatásüggyel kapcsolatban pozitívumként jelenik meg, ám különalku eredményeképpen, és nem történik meg a jogi aktusba foglalása, hosszú távon inkább ingoványosítja a talajt, mintsem a stabilitáshoz visz közelebb. Azt, hogy ezzel érvényesül-e az, „aki időt nyer – életet nyer” elv, csak később fogjuk megtudni, amikor már nemigen lesz lehetőség korrekcióra. Rövid távon a győztesek írják majd a történelmet, a hosszú távot pedig egyelőre ne akarjuk megjósolni.

A kötethez felhasználtunk korábbi írásainkat is, újragondolva a történetet, folyamatában újraértékelve több mint száz év nyelvi-politikai eseményeit, több mint évtizedes közös munkánk mozaikjait. A végén szándékosan nincs összefoglalás. Épp azt akarjuk megmutatni, hogy ez a történet nem statikus, hanem dinamikus, változó, élő, nincs nyugópontja, csak közbeiktatott „pihenők”.

Budapest–Beregszász, 2020. június 30.

Fedinec Csilla
Társadalomtudományi Kutatóközpont

Csernicskó István
*II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola,
Pannon Egyetem*

Az Osztrák–Magyar Monarchia öröksége

A 20. század végéig a mai Kárpátalja területe tipikusan olyan periferikus régió volt, ahol több nyelvterület fedte egymást.¹ A duális Monarchia időszakában a helyi lakosság közel száz százalékát négy különböző közösség adta: a nyugati kereszténységet és kultúrkört követő magyarok; a területet a középkor óta fokozatosan benépesítő, a nyugati és a keleti kereszténység és kultúrkör felé egyaránt forduló ruszinok; a 16. századtól a Kárpát-medencén kívülről folyamatosan betelepülő izraelita zsidók; valamint a periferikus régió perifériájára szorult cigányok (romák).

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével a két állam egymástól függetlenül alakította ki közigazgatási rendszerét. Az Osztrák Császárság történelmileg kialakult tartományokra tagolódott. Ezek közül a legnagyobb önállóságot a legnagyobb és legnépesebb, döntően lengyel és ukrán lakossággal bíró Galícia érte el, amely 1867-től gyakorlatilag autonóm tartományként működött. A századforduló után Galícia lakossága meghaladta a 8 milliót, a központ, Lemberg lakossága pedig a 200 ezer főt. Ehhez képest a mai Kárpátalja lényegesen kisebb terület, a korban lényegesen kevesebb lakossággal, falvakkal és néhány kisvárossal. Az 1910-es magyar népszámlálás adatai szerint ennek a régiónak az összlakossága alig haladta meg a 600 ezer főt, a legnagyobb települése, Ungváré pedig 1910-re a 18 ezret sem érte el.²

¹ Pietikäinen, Sari – Kelly-Holmes, Helen: Gifting, service, and performance: three eras in minority-language media policy and practice. *International Journal of Applied Linguistics* 2011/1. 51–71.

² Molnár D. István: *Perifériáról perifériára – Kárpátalja népessége 1869-től napjainkig.* (Regio Könyvek.) Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2018. 88.

Kik vagyunk?

A dualizmus kori népszámlálások adatai szerint a Magyar Királyság lakosságának alig fele volt magyar anyanyelvű. A román, a német, a szlovák, a horvát és a szerb közösség után következett számosság tekintetében az össznépesség 2,5%-át kitevő rutén (ruszin) anyanyelvű lakosság. Ez a népesség kompakt módon Magyarország Galíciával határos északkeleti határai mentén elterülő vármegyékben élt: alapvetően Zemplénben, Ungban, Beregben, Ugocsában és Máramarosban. Ezt a területet Paul Robert Magocsi összefoglalóan Carpathian Rus’ névvel illeti.³ Ezekből a vármegyéből a ruszinok kisebb csoportját a 18. század közepén telepítették a Bánát és Bácska (a mai szerbiai Vajdaság) területére.

A Magyar Királyság lakosságának anyanyelvi összetétele a dualizmus kor cenzusai alapján (Horvát-Szlavónia nélkül)⁴

Anyanyelv	1880		1890		1900		1910	
	fő	%	fő	%	fő	%	fő	%
Magyar	6 165 455	44,8	7 356 874	48,6	8 651 520	51,4	9 944 627	54,4
Német	1 799 232	13,1	1 988 589	13,1	1 999 060	11,9	1 903 357	10,4
Szlovák	1 790 485	13,0	1 896 641	12,5	2 002 165	11,9	1 946 357	10,7
Román	2 323 794	16,9	2 589 066	17,1	2 798 559	16,6	2 948 186	16,1
Rutén	342 354	2,5	379 782	2,5	424 774	2,5	464 270	2,5
Horvát, szerb	613 394	4,5	678 747	4,5	629 169	3,7	656 324	3,6
Egyéb	714 889	5,2	243 795	1,6	333 008	2,0	401 412	2,3
<i>Összesen</i>	<i>13 749 603</i>	<i>100</i>	<i>15 133 494</i>	<i>100</i>	<i>16 838 255</i>	<i>100</i>	<i>18 264 533</i>	<i>100</i>

A Magyar Királyság északkeleti csücske ennek ellenére sem tartozott 1918-ig egységes közigazgatás alá: mint említettük, több vármegyére tagolódott. Az 1918 végétől bekövetkező események még inkább megbontották ezt a nyelvi-kulturális teret, és immár nem közigazgatási

³ Paul Robert Magocsi: *A Borderland of Borders: The Search for a Literary Language in Carpathian Rus*. In: Tomasz Kamusella – Motoki Nomachi – Catherine Gibson (eds.): *The Palgrave Handbook of Slavic Languages, Identities and Borders*. Houndmills, Basingstoke, Palgrave Macmillan UK, 2016. 101–123.

⁴ Romsics Ignác: *Magyarország története a XX. században*. Budapest, Osiris, 2010. 49.; Népszámlálási Digitális Adattár – KSH. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

egységek, hanem több ország között osztották meg annak területét, ezzel egy új kisebbséget is létrehozva a régióban: a magyarokat.

A régió egyszerre több centrum befolyási övezetébe tartozott és tartozik máig. A nagyhatalmi érdekek mentén létrehozott régió (a mindenkori politikai központból nézve) „Kárpátalja” vagy „Kárpátontúl” politikai határai nem követték az etnikai, etnográfiai, nyelvi vagy történeti-kulturális határokat, így a köztestér-jelleg, sőt, a perifériajelleg sem szűnt meg. Az első világháború végén a párizsi béketárgyalások során az újonnan megalakult Csehszlovákia közlekedési igényeit, a vasúti összeköttetés meglétét s nem az etnikai határokat vették figyelembe a hozzácsatolt Kárpátalja határainak megvonásánál. A ruszin etnikai terület a mai Szlovákia keleti felétől, az Ukrajnához tartozó Kárpátalján át, a romániai Máramarosig terjed. Ugyanez a régió (a judaisztikai szakirodalomban: Carpatho-Russ) zsidó történeti és kulturális szempontból is egységesnek és egyedinek tekinthető.

Az 1918 legvégén már az önálló Magyarország által megalkotott Ruzska Krajna ruszin autonóm területnek a bonyolult bel- és külpolitikai helyzet miatt nem voltak kijelölt határai, noha közigazgatási szempontból néhány hónapig úgy-ahogy működőképességet mutatott.⁵ Az 1919. szeptember 10-i saint-germaini békeszerződéssel 109 Ung, 219 Bereg, 55 Ugocsa, 103 Máramaros vármegyei, valamint három Szabolcs és egy Szatmár vármegyei település köré vonták meg azt a határt, amely alapvonalaiban a ma Kárpátalja néven ismert régiót öleli körül.

A mindenkori „Kárpátalján” ezt a 20. század elején még kevesebb mint ötszáz települést magában foglaló, mintegy 13 ezer négyzetkilométernyi területet értjük. Tisztában vagyunk a határok visszavetítésének torzító jellegével, azonban a későbbi korokkal való összehasonlíthatóság miatt nem tartjuk elvetendőnek ezt a megközelítést, ha ez nem jár együtt etnocentrizmussal.

A dualizmus kori kárpátaljai régió nyelvi-etnikai viszonyai periferikus téma a szakirodalomban. A két legalapvetőbb angol nyelven Magocsi korai munkája,⁶ illetve magyar nyelven a kárpátaljai zsidóság történetét feldolgozó monográfia.⁷ A domináns ukrán szemlélet szerint

⁵ Vö. részletesen: Szakál Imre: *„Rend, fegyelem, összetartás, s nem lesz panasz többé a Kárpátok bércei között” Iratok Ruzska Krajna történetéhez (1918–1919)*. Beregszász–Ungvár, II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, 2018.

⁶ Paul Robert Magocsi: *The Shaping of a National Identity: Developments in Subcarpathian Rus' 1848–1948*. Cambridge, Harvard University Press, 1978.

⁷ Bányai Viktória – Fedinec Csilla – Komoróczy Szonja Ráhel (szerk.): *Zsidók Kárpátalján: történelem és örökség a dualizmus korától napjainkig*. (Hungaria Judaica, 30.) Budapest, Aposztróf, 2013.

a 19–20. század fordulóját egy agresszív, erősen magyarosító nemzeti-ség-, nyelv- és oktatáspolitikája jellemezte. A tipikus magyar megközelítés pedig, mintegy békebeli nosztalgiával, úgy mutatja be ezt a korszakot, mint a nemzetiségek békés együttélésének és a magyarok vezetése mellett megvalósult nemzeti-ségi, nyelvi és kulturális egyenlőségnek az időszakát. Am – ahogyan az már csak lenni szokott – a helyzet ennél összetettebb és jóval színesebb.

A dualizmus időszakában az állami közigazgatás legfontosabb helyi szerve a törvényhatóság volt, melynek két csoportja létezett: a vármegyék és törvényhatósági jogú városok. A korban kiépült önkormányzati rendszer a Magyar Királyság területén lényeges változtatás nélkül működött a második világháború végéig. A Magyar Királyság területét az 1848/49-es szabadságharc bukása után közigazgatási tekintetben öt katonai kerületre osztották, majd az 1867-es kiegyezéssel helyreállították a hagyományos vármegyerendszert (beleértve a társország, Horvát-Szlavónország területét is). A vármegyével azonos közigazgatási szinten álltak Budapest főváros, Fiume (Rijeka) szabad város és a törvényhatósági jogú városok. A vármegyéknek alárendelt községeknek a kiegyezést követően három kategóriája létezett: kisközségek, nagyközségek és rendezett tanácsú városok. A választójog a falusi lakosság jelentős csoportjait mellőzte.

A monarchia időszakában a kárpátaljai régió 490 településéből⁸ három volt rendezett tanácsú város, a többi mind falu (kisközség, illetve nagyközség). Ungvár, Munkács és Beregszász a századforduló előtt „kis megyeszékhelyek”.⁹ A régió lakossága 1869-ben 401 280 főt, 1910-ben 602 774 főt tett ki. Ebből 1910-ben a jelentősebb etnikumok anyanyelv szerinti aránya: ruszinok 50,5%, magyarok 30,7%, németek (a jiddis anyanyelvű zsidókat is beleértve) 10,5%.¹⁰ A zsidók tényleges aránya 1910-re meghaladta a 15 százalékot. Számottevő tényezők a cigányok is, ám a „czigány” anyanyelvűeket ekkor csak országos szinten regisztrálták, a vármegyei statisztikákban nem szerepeltek önállóan.

Az 1870-es években a tárgyaló régió lakosságszámát negatívan befolyásolták a járványok, majd népességnövekedést hozott magával

⁸ Molnár D., 2018, i. m., 24–29.

⁹ Hajdú Zoltán: Egymás-mellettség és megyeszékhely-verseny a dualizmus időszakában (Sátoraljaújhely és a szomszédos megyeszékhelyek közötti átrendeződések). In: Kókai Sándor – Boros László (szerk.): *Tiszteletkötet Dr. Gál András geográfus 60. születésnapjára*. Nyíregyháza–Szerencs, Nyíregyházi Főiskola Turizmus és Földrajztudományi Intézete – Bocskai István Katolikus Gimnázium, 2015. 261–265.

¹⁰ Molnár D., 2018, i. m., 75., 87.

a meginduló vasútépítés. A 19. század közepéig a helyi közlekedést és teherszállítást lovas és ökrös szekereken bonyolították. Az 1860-as években vette kezdetét a Magyar Északkeleti Vasút megépítése. A szomszédos – ámde a duális Monarchia társországához tartozó – Galícia vasúton 1884-től vált elérhetővé. A századfordulón megindult a nagyarányú kivándorlás a tengerentúlra. Magyarországról mintegy 1,2 millió fő kivándorolt az Amerikai Egyesült Államokba, a főbb kibocsátó központ éppen Északkelet-Magyarország volt. Arányaiban a magyarok kisebb számban vándoroltak ki. A kárpátaljai régióban mindenütt népességfogyás következett be, szinte csak a három rendezett tanácsú város – Beregszász, Munkács és Ungvár – volt népességbefogadó.¹¹

A vármegyék voltak a politikai közélet és a társasági élet színterei. A fontos politikai pozíciókat a helyi magyar nemesi családok szerezték meg, általában rokonsági alapon. Feltűnő sajátosság, hogy a megszerzett politikai pozíciók többnyire nem terjedtek túl azoknak a vármegyéknek a határain, ahol a birtokaik elhelyezkedtek. Ritka volt, hogy valaki a régió több megyéjében is egyidejűleg birtokolt volna földet. Lényegesen kisebb eséllyel, de vezetett út a politikai pályához a helyi társadalmi szervezetekben való tagság által szerzett ismeretségeken keresztül is. A kaszinók, a szabadkőműves páholyok tömörítették a politikai, gazdasági, kulturális elit tagjainak jelentős részét. A régió politikai súlyát, pontosabban súlytalanságát jelzi, hogy országosan ismert politikusok csak ritkán, végső lehetőségként vállaltak itt szerepet, és az első adandó alkalommal el is mentek innen. A vármegyék élére kinevezett első ember, a főispán tekintetében pedig érvényesült az az országos tendencia, hogy a zömmel nemzetiségek lakta területeken erre a pozícióra lehetőleg gyenge, kötődés nélküli személyeket helyeztek. A korszakban tehát nincs regionális politikai elit, ez a réteg alapvetően a szűkebb lokalitáshoz kötődik. Az sem volt jellemző, hogy az elit gazdasági pozíciót más megyében töltött volna be, mint ahol a saját érdekeltségei voltak.¹²

Az 1910-es népszámlálás adatai szerint a régió egész lakossága mozdulatlan volt. Országos átlagban a népesség 83,6%-a ugyanott élt, ahol

¹¹ Bagdi Róbert: Bereg és Ung vármegye migrációtörténeti összehasonlítása 1899–1913 között. In: Demeter Gábor – Bagdi Róbert (szerk.): *Asszimiláció és migráció Északkelet-Magyarországon és a Partiumban 1715–1992*. (Studia historico-demographica Debrecina.) Debrecen, [DE], 2009. 61–70.

¹² Cieger András: Érdekek és stratégiák. A helyi politikai elit érdekérvényesítési lehetőségei a kárpátaljai régió vármegyéiben a dualizmus időszakában. *Korall* 2003/13. 103.

született. A helyben születettek aránya a kárpátaljai régióban ezt az arányt minden vármegyében meghaladta, Máramarosban pedig a lakosság 95%-a soha nem lépte át a vármegye határát.¹³

A magyarok

A magyar nyelv – hosszú folyamat eredményeként¹⁴ – az 1844. évi II. törvény által vált a törvényhozás, a hivatalok, a közigazgatás, a bírászkodás és az oktatás hivatalos nyelvén Magyarországon. A Monarchia Magyar Királysághoz tartozó részében az államszervező magyarság nem volt abszolút többségben. A politikai gondolkodásban azonban fontossá vált a magyarság számbeli fölényének biztosítása.

A nemzetiségi egyenjogúság tárgyában született 1868. évi XLIV. törvény szerint: „A nemzet politikai egységénél fogva Magyarország államnyelve a magyar [...]” Azonban a törvényeket a többi nemzetiség nyelvén is közzé kellett tenni (1. §). A 21. § kimondta: „A községi tisztviselők a községbeliekkel való érintkezéseikben azok nyelvét kötelesek használni.” A 23. § szerint: „Az ország minden polgára saját községéhez, egyházi hatóságához és törvényhatóságához, annak közegeihez s az államkormányhoz intézett beadványait anyanyelvén nyújthatja be.” A törvény bevezető formulájában megfogalmazott alapelve a következő volt: „Magyarország összes honpolgárai az alkotmány alapelvei szerint is politikai tekintetben egy nemzetet képeznek, az osztatlan, egységes magyar nemzetet, melynek a hon minden polgára, bármely nemzetiséghez tartozék is, egyenjogú tagja.”¹⁵

A magyarországi nemzetiségek nem fogadták kitörő lelkesedéssel az 1868-as nemzetiségi törvényt és az abban megfogalmazott magyar politikai nemzet fogalmát, hisz ekkorra már a nemzetiségek is elindultak a nemzetté válás útján. A törvény előterjesztői legjobb meggyőződése ellenére a nemzetiségi társadalmakat és mozgalmakat csak az egyéni jogok szintjén próbálta nemzetiségi jogokkal ellátni, miközben az egyházi vagy az oktatási, kulturális jogok működtetéséhez eleve közösségi intézmények, garanciák lettek volna szükségesek. A számonkérhető jogok

¹³ Uo. 104.

¹⁴ Vö. Szekfű Gyula: *Iratok a magyar államnyelv kérdésének történetéhez 1790–1848*. Budapest, Magyar Történelmi Társulat, 1926.

¹⁵ 1868. évi XLIV. törvénycikk a nemzetiségi egyenjogúság tárgyában <https://net.jogtar.hu/ezer-ev-torveny?docid=86800044.TV&searchUrl=/ezer-ev-torvenyei%3Fpagenum%3D28>

érvényesítése helyett a párhuzamos kétnyelvű hivatali nyelvhasználat eleve megnehezítette, a 19–20. század fordulójától pedig egyre inkább ellehetetlenítette a hivatalos anyanyelvhasználatot.¹⁶ Különösen úgy, hogy a 19. század végén, a 20. század elején a magyar politikai elit fokozatosan igyekezett szűkíteni a jogszabályban foglaltak alkalmazását.¹⁷ Ezt szolgálta az oktatáspolitikai, de a magyarosító politika eszköztárába tartozott az idegen személy- és helynevek magyarra változtatásának szorgalmazása is.

A magyarosító nyelvpolitika eredményeit első látásra jól tükrözik a népszámlálási adatok. 1880 és 1910 között a magyar anyanyelvűek száma 6,1 millióról 9,9 millióra, arányuk 44,8%-ról 54,5%-ra emelkedett Magyarországon. A magyar anyanyelvűek száma növekedésének mértékét a természetes szaporulat mellett a nemzetiségek nyelvi asszimilációja is fokozta, ugyanakkor a nemzetiségek számát és arányát csökkentette a kivándorlás is.

Ahogy a korabeli Magyar Királyságban, a magyar ajkúak a vizsgált régióban sem alkottak többséget a tárgyalt időszakban. A Kárpátalja mai területére átszámított népszámlálási adatok alapján a rutén (ruszin) anyanyelvű népesség alkotta a terület abszolút többségét.

A mai Kárpátalja területére átszámított anyanyelvi adatok, 1880–1910¹⁸

Anyanyelv	1880		1910	
	fő	%	fő	%
Rutén	244 742	59,8	330 010	54,5
Magyar	105 343	25,7	185 433	30,6
Német	31 745	7,8	64 257	10,6
Román	16 713	4,1	11 668	1,9
Szlovák	8 611	2,1	6 346	1,0
Egyéb	1 817	0,5	8 228	0,4
<i>Összesen</i>	<i>408 971</i>	<i>100,0</i>	<i>605 942</i>	<i>100,0</i>

Az országos trendekhez hasonlóan a magyar anyanyelvűek aránya a korabeli Északkelet-Magyarországon (Ung, Bereg, Ugocsa és Máramar-

¹⁶ Szarka László: Elmaradt nemzetiségi kiegyezés(ek). *Magyar Tudomány* 2017/12. 1564–1577.

¹⁷ Gyurgyák János: *Ezzé lett magyar hazátok. A magyar nemzeteszmé és nacionalizmus története*. Budapest, Osiris, 2007. 22–24., 72–82.

¹⁸ Vö. Kocsis Károly – Kocsis-Hodosi Eszter: *Ethnic Geograrhy of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin*. Budapest, Geographical research Institute and Minority Studies Programme, 1998.

ros megyékben) is lassan, de fokozatosan nőtt, s ezzel párhuzamosan 1890 és 1910 között mind a négy vármegyében csökkent a nem magyar nyelvű lakosság aránya. A magyar anyanyelvűek azonban a négy vármegye egyikében sem alkottak abszolút többséget. A kötelező magyarnyelv-oktatás eredményeképpen a nem magyar ajkúak körében is fokozatosan emelkedett az államnyelvet beszélők aránya. Akárcsak az egész országban, a magyar anyanyelvűek többsége a vizsgált északkeleti vármegyékben is egynyelvű volt: csak anyanyelvén beszélt.

A korszak magyar nemzetiségi politikájának lényegét Réz Mihály, Tisza István miniszterelnök tanácsadója így foglalta össze: „Szabadságról és egyenlőségről ne beszéljünk; a magyar faj uralma az, amit meg kell teremteni. A nemzeti államnak, a nemzeti társadalomnak e célhoz kell idomulnia”.¹⁹ S hiába állapított meg az 1868. évi nemzetiségi törvény a korabeli állapotok szerint viszonylag széles jogokat a nemzetiségi nyelvek használatára, ha a magyar politikai közgondolkodás formálásában jelentős szerepet játszó személyiségek közül többen is úgy vélték, hogy ezzel a törvénnyel túl sok jogot nyertek a nemzetiségek. Például Bánffy Dezső, aki 1895 és 1899 között volt Magyarország miniszterelnöke, úgy vélte, az 1868-as nemzetiségi törvény utáni magyar jogalkotás fő iránya és célja: „lehetővé tenni, hogy a nemzeti nyelv használata a közéletben, szemben azon törvény intézkedéseivel, egységesen kötelezővé tétessék. Gondoskodás történt mindenekfelett arról, hogy az állam hivatalos magyar nyelvét ne csak mindenki megtanulhassa, de kötelezően meg is tanulja. [...] Ha az országban, mint az a törvény értelmében mindenkinek kötelessége, mindenki fog tudni magyarul, nem lesz szükséges, méltányossági tekintetből sem, a szóban forgó törvény nyelvhasználatra vonatkozó, a nemzetiségeknek biztosított kedvezményekről beszélni”.²¹

A fentiek egyelőre semmivel sem árnyalják a régió történeti-nyelvi viszonyairól szóló eddigi szakirodalom állításait. Ha azonban alaposabban megvizsgáljuk a korszak népszámlálási adatait, érdekességekre bukkanhatunk.

A régióban élő magyarok abszolút többsége egynyelvű volt ugyan, ám a mai Kárpátalja területén élő magyarok körében jelentős volt azoknak

¹⁹ Idézi Romsics Ignác: Dalmáciai levelek, avagy szubjektív utószó Magyarország XX. századi történetéhez. *Mozó Világ* 2001/2. 32.

²⁰ Nagy Noémi: Linguistic Legislation in Hungary during the Era of Dualism. In: Marija Wakounig – Ferdinand Kühnel (eds.): *Central Europe (Re-)visited. A Multi-Perspective Approach to a Region*. Berlin, LIT Verlag, 2015. 229–245.

²¹ Bánffy Dezső: *Magyar nemzetiségi politika*. Budapest, Légrády Testvérek, 1903. 33.

az aránya is, akik anyanyelvük mellett más nyelve(ke)n is képesek voltak megszólalni. S bár igaz, hogy az 1880 és 1910 között eltelt időszakban mindegyik régióban valamivel csökkent a többnyelvű magyarok aránya, 1910-ben Máramarosban még a magyar anyanyelvűek csaknem fele, Ungban közel kétötöde, Ugocsában az ötöde, Beregben pedig a hatoda legalább kétnyelvű volt.

A magyar anyanyelvű, de más nyelvet is beszélő lakosság százalékos aránya Magyarországon és az északkeleti vármegyékben (1880–1910)²²

	1880	1890	1900	1910
Magyarország	17,5	18,6	20,5	18,6
Ung	38,3	37,5	33,9	37,4
Bereg	23,3	18,2	16,3	16,3
Ugocsa	26,9	27,7	20,8	22,0
Máramaros	51,6	51,5	49,2	45,9

Ha összevetjük, hogy a magyar anyanyelvűeknek mekkora hányada volt kétnyelvű azzal az aránnyal, hogy a nem magyar anyanyelvűeknek mekkora része beszélte az államnyelvet, kiderül, hogy a kétnyelvű magyarok százalékos aránya magasabb, mint a nemzetiségek körében azoknak a hányada, akik tudtak magyarul. Ha a magyar asszimilációs politika valóban erőszakos és kíméletlenül hatékony lett volna a korszakban, akkor az 1880 és 1910 között eltelt időszakban nyilván nem ezeket az eredményeket látnánk. Persze mindez nem azt jelenti, hogy ne lett volna asszimilációs szándék és politika a korabeli Magyarországon. Ám nyilvánvalóan érvényesült régiókban is, ami a korabeli Erdélyben, hogy az akkori magyar állam nem rendelkezett azzal az infrastrukturális hatalommal, amelyre alapozva mélyrehatóan átalakíthatta volna az erdélyi társadalom nyelvi rendjét.²³

Az első világháborút lezáró békeszerződések után azonban a politikai és nyelvi helyzet gyökeresen átalakult a magyarok számára. 1918 előtt a Kárpát-medencében minden magyar gyakorlatilag minden helyzetben használhatta anyanyelvét. Amint láttuk, voltak ugyan szép számmal, akik vegyes lakosságú vidékeken – így például a mai Kárpátalja terüle-

²² Népszámlálási Digitális Adattár – KSH. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

²³ Horváth István: Tündérkert vagy népek börtöne? 19. századvégi narratívák az erdélyi többnyelvűségről. In: Fedinec Csilla – Ilyés Zoltán – Simon Attila – Vizi Balázs (szerk.): *A közép-európaiság dicsérete és kritikája*. Pozsony, Kalligram, 2013. 463.

tén – az ott élő másik nép nyelvét is ismerték, és használták is az azokkal való érintkezésben, de az a kétnyelvűség nem olyan volt, mint a későbbi. Paradox módon a kárpátaljai magyarok körében az elcsatolással és a kisebbségi sorba kerüléssel a mindenkori államnyelv ismerete viszonylag alacsony szinten maradt. Azóta eltelt száz év, és Kárpátalján a csak magyarul beszélő magyar anyanyelvűek aránya mind a mai napig valahol a dualizmus kori szinten maradt, csökkenés alig következett be.²⁴

A ruszinok (rutének)

A ruszinok (rutének, ruthének) betelepítése Magyarországra Galícia felől a középkortól fogva folyamatos volt, egyrészt spontán migráció következtében, másrészt a magyar földesurak telepítették be őket a munkaerőhiány pótlására. Bár a telepítések mélyebben benyúltak az ország területére, kolóniák, szórványok jöttek létre, azonban az etnikai jellegét megőrző összefüggő településterület megmaradt az északkelet-magyarországi vármegyék hegyvidéki területén. Az északi végponton, Gömör és Torna vármegyék egykor ruszin lakosai a 17–18. század folyamán elszlovákosodtak.²⁵ A nyelvhatár már a 18 századra a keletebbre fekvő Zemplén vármegyébe (a mai Szlovákia területére) helyeződött át.²⁶ Nem terjedt tovább a településrendszerük az Alföld irányában sem (a mai Magyarország területére), noha ruszin jobbágyokat alkalmaztak alföldi robotra, illetve később a ruszinok vándoroltak ide idénymunkára. Az északkelet-magyarországi, határ menti vármegyéktől nyugatra, az Alföld felé eső Szabolcs és Szatmár vármegyék területére pedig egyes feltevések szerint a török veszély elmúltával elruszinosodott magyarok telepedtek vissza. Ezek a visszaköltözők igen gyorsan visszamagyarosodtak, a velük jött ruszinok pedig elmagyarosodtak.²⁷

²⁴ Csernicskó István: *Államok, nyelvek, államnyelvek*. Budapest, Gondolat, 2013. 28–49.

²⁵ Paládi-Kovács Attila: Kárpát-ukrán telepek Észak-Magyarországon. In: Kunt Ernő – Szabadfalvi József – Viga Gyula (szerk.): *Interetnikus kapcsolatok Északkelet-Magyarországon*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1984. 129.

²⁶ Tamás Edit: A szlovák–magyar–ruszin nyelvhatár a történelmi Zemplén és Ung megyében. In: Katona Judit – Viga Gyula (szerk.): *Az interetnikus kapcsolatok kutatásának újabb eredményei*. Miskolc, Herman Ottó Múzeum, 1996. 271–272.

²⁷ Udvari István: *Ruszinok a XVIII. században. Történelmi és művelődéstörténeti tanulmányok*. Nyíregyháza, Bessenyei Kiadó, 1992. 108–111.; Pirigy István: *A magyarországi görögkatolikusok története*. I. Nyíregyháza, Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 1990. 154.

A ruszinok körében legelterjedtebb görögkatolikus vallás²⁸ sajátosága volt az egyházi szláv liturgikus nyelv, a hétköznapokban pedig a hegyvidékhez közelebb eső területeken a papok a helyi szláv nyelvet beszélték, maguk is ebből a körből származtak. Az Alföld felé haladva azonban ez a tudás már elveszett. Kerekes Demeter hajdúdorogi esperes-lelkész²⁹ például „oroszul [értsd: ruszinul] (mint általában az alföldi gör. kath. papok) nem is tudott jól, sőt, csak arra volt büszke, hogy magyarnak vallhatá magát, a görögorsz. egyházi szertartáshoz mindazonáltal, különösen annak fölséges költői jellege miatt, rendkívüleg ragaszkodott”.³⁰

A kárpátaljai ruszinok egyik neves helyi kutatója, Mészáros Károly (1821–1890) görögkatolikus vallása, sőt annak ellenére, hogy az 1850. évi Ung megyei tisztviselői névsorban a magukat ruszinnak valló tisztviselők között szerepelt, így fogalmazott önéletrajzában: „Én [...] születésem, neveltetésem s politikai érzületemnél fogva annyira magyar vagyok ugyan, hogy oroszul vagy szlávul egy hangot sem tudok; ámde, mivel [...] a keleti görög kath. egyházhoz tartozom, s mivelhogy ép[p]en itt az oroszország közepette élek, ezen népnek mind szükségeit, mind jogos igényeit jól ismerem s méltányolom.”³¹

A vallás és etnikum összefüggése a 18–19. század fordulóján a kárpátaljai régióban még általános érvényűnek tekinthető. A görögkeleti (ortodox) szerbek és a római katolikus horvátok mellett a görögkatolikus ruszinok is abba a kategóriába tartoztak, melynél a felekezet és az anyanyelv gyakorlatilag teljesen egybeesett.³² A munkácsi görögkatolikus püspökség 1806-os összeírása szerint ruszin anyanyelvű volt Bereg vármegyében a görögkatolikusság 97%-a, Ungban 95%-a és Ugocsában 91%-a. 1890-ben még mindig a magyarországi ruszinok 98,81%-a, egy évtizeddel később 96,70%-a volt görögkatolikus. Mindeközben ugyanezen censusok alapján a magyarországi görögkatolikusoknak csu-

²⁸ Bezeckzy Gábor: *Ami a Monarchiából ránk esett.* [Budapest], 2017. 10. <http://seas3.elte.hu/nadasdy70/bezeckzy.html>

²⁹ Kerekes Demeter (1795–1835) munkácsi egyházmegyes pap, hajdúdorogi parókus. Egész jövedelmét szegény gyermekek támogatására fordította, köztük Mészáros Károly író, ügyvéd és helytörténész taníttatására. *Források a magyar görögkatolikusok történetéhez.* 1. k. 1778–1905. Közreadják: Véghseő Tamás – Katkó Márton Áron. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2014. 595.

³⁰ Csorba Csaba (szerk.): *Mészáros Károly önéletrajza.* Debrecen, Hajdú-Bihar megyei Múzeumok, 1974. 21.

³¹ Uo. 69–70.

³² Bezeckzy, 2017, i. m., 9–10.

pán 22,62%-a, illetve 22,30%-a volt ruszin/rutén anyanyelvű 1890-ben és 1900-ban.³³

A lassú nyelvcseré folyamatára a 20. század elején vette kezdetét. Az 1910-es népszámlálás idejére a ruszin és a görögkatolikus népesség száma közötti különbség eltávolodott egymástól, bekövetkezik a görögkatolikus magyarság „kialakulása”, a régióban a magyar lakosság körében leginkább elterjedt református vallás követői arányának stagnálása vagy csökkenése mellett.³⁴ Kárpátalján tehát pont ellentétes folyamat játszódik le, mint Galíciában, ahol a ruszinok nemzeti ébredése az ukrán eszme terjedésével valósul meg, s a kialakuló ukránságnak a görögkatolikus egyház a nemzeti egyháza lesz.³⁵

Noha a kárpátaljai régió hegyvidéki környezetében a ruszin nép tagjai voltak etnikai és nyelvi többségben, egységes kodifikált sztenderd dialektusuk a 19. század második felében nem volt, s a ruszinnak Kárpátalján mai napig nincs.³⁶

Mint említettük, Magyarországon a kiegyezéssel a politikai gondolkodásban fontossá vált a magyarság számbeli fölényének elérése, amelynek egyik legfontosabb eszköze volt az iskolaügy. A 19. század vége felé azzal indokolták az egyre nagyobb mértékű beavatkozást a nemzetiségi oktatásügybe, hogy Magyarország minden polgárának érdeke az államnyelv megtanulása, mivel az elősegíti a társadalmi érvényesülését. A 19–20. század fordulójától a magyarosító törekvések fokozatosan szorították vissza az adott korszakban a szláv lakosság nyelvének használatát az oktatásban.³⁷

A kiegyezés után az 1868. évi XXXVIII. törvény biztosította a felekezeti iskolák alapításának és fenntartásának jogát, amelynek révén egyebek között a ruszin gyermekek számára nemzeti egyházuk, a görögkatolikus felekezet gondoskodott az elemi oktatási rendszer létrehozásáról. A magyar államnyelvet ekkor az elemi iskolákban tantárgyként sem kellett oktatni. Azután az 1879. évi XVIII. törvény a népiskolákban, az 1883. évi XXX. törvény pedig a nemzetiségi középiskolákban tette

³³ Uo. 10.

³⁴ Keményfi Róbert: Térbeli mozgáspályák, migrációs vallási jelenségek geográfiai vizsgálata. In: Novák László Ferenc (szerk.): *Tradicionális migráció és kereskedelem az Alföldön*. Nagykovács, Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága, 2008. 584–585.

³⁵ John-Paul Himka: *Religion and Nationality in Western Ukraine*. Montreal, Kingston, McGill-Queen's University Press, 1999. 6.

³⁶ Michael Moser: A New–Old Language In-between Nations and States. In: *The Palgrave Handbook*, 2016, i. m., 101–123.

³⁷ Pieter H. Van der Plank: Effects of Habsburg educational policies measured by census statistics. *Jezikoslovlje* 2012/2. 373–393.

kötelezővé a magyar nyelv és irodalom tanítását, az 1891. évi XV. törvény pedig a kisdedovókban írta elő, hogy a nem magyar anyanyelvű gyerekeket meg kell ismertetni az államnyelvvvel, azaz a magyarral.

Az államalapítás ezredik évfordulójának 1896-os megünneplése kapcsán az úgynevezett millenniumi iskolaakció keretében nagy számban hoztak létre magyar tannyelvű állami iskolákat, különösen a nemzeti szempontból „veszélyeztetettnek” minősített nyelvhatárokon. A millenniumi ünnepek éveiben általánossá vált az a meggyőződés, hogy a magyar tannyelvű állami iskolák tudatos telepítésével lehet a leghatékonyabban szolgálni a magyar nemzet- és állameszme egyre inkább asszimilációs törekvésekhez kötődő célkitűzéseit.

Az 1900/1901. tanévben az ország lakosságának 51,4%-át kitevő magyarság az összes iskola 61,38%-ával, a nemzetiségek pedig az összes iskola 38,62%-ával rendelkeztek. 1880 és 1913 között csaknem duplájára nőtt a magyar tannyelvű elemi iskolák száma, s ugyanilyen arányban esett vissza a nem magyar tannyelvűeké. A leggyorsabban a ruszin és a szlovák nyelvű iskolák száma csökkent.³⁸

A századfordulón az országban 182 magyar középiskola (az összes ilyen intézmény 92%-a) és 16 nemzetiségi középiskola (8%) működött. A tanköteles gyermekek közül az iskolába járók aránya 1872 és 1910 között 75%-ról közel 90%-ra nőtt, azonban közülük 1905-ben még mindig csupán 43% végezte el 12 éves korában az első hat osztályt. 1890-ben az ország összlakosságának 44,5%-a tudott írni-olvasni, ezen belül a magyarok 53,6%-a, illetve a ruszinok 9,7%-a. 1910-ben a ruszinoknak még mindig mintegy háromnegyede írástudatlan volt. Az 1900/1901. tanévben a felső tanintézetek hallgatói közül mindössze 0,53% volt ruszin nemzetiségű.³⁹

1881-ben az oktatási kormányzat eltörölte a végzős osztályokban a ruszin nyelvre vonatkozó vizsgakötelezettséget, 1889-ben pedig megszüntette a felekezeti iskolákban a ruszin kötelező oktatását. 1898-ban a kormányzat levélben javasolta a Munkácsi Görögkatolikus Egyházmegyének, hogy a cirill betűs írásról térjenek át a latin alapú ábécé használatára. Az egyházmegye vezetése azonban a sok évszázados hagyományra hivatkozva elutasította a javaslatot. Ennek ellenére már 1890-ben kénytelenek voltak latin betűs ruszin nyelvű görögkatolikus

³⁸ Marác László: Multilingualism in the Transleithanian part of the Austro-Hungarian Empire (1867–1918): Policy and practice. *Jezikoslovlje* 2012/2. 269–298.

³⁹ Bellér Béla: A nemzetiségi iskolapolitika története Magyarországon 1918-ig. *Magyar Pedagógia* 1974/1. 47–65.

imakönyvet megjelentetni, mivel az iskolában nagy számban csak magyarul tanuló ruszinok egy része nem ismerte a cirill írásrendszert.

A századfordulón Magyarországon nem volt ruszin nyelvű közép- vagy felsőfokú oktatási intézmény. Az 1895/1896-os tanévben Magyarország területén három középfokú oktatási intézményben folyt ruszin nyelvoktatás: a munkácsi állami főgimnáziumban, valamint az eperjesi és ungvári királyi főgimnáziumban rendkívüli tárgyként.

A 20. század elején tovább romlott a nemzetiségi oktatásügy helyzete Magyarországon. 1907–1908-ban a vallás és közoktatásügyi miniszterrel, Gróf Apponyi Albertről Lex Apponyinak elnevezett iskolai törvénycsoportot fogadtak el. Ezek közül a nem állami elemi iskolák jogviszonyairól szóló 1907. évi XXVII. törvény váltotta ki a legtöbb vitát. A törvény egybekapcsolta az állami szerepvállalást az állami befolyásolás és ellenőrzés eszközeivel. A nem magyar többségű vidékek közül a legkevesebb gondot éppen a ruszin vidék jelentette, ahol a korabeli jelentések szerint „a magyar beszéd tanításában” elért öröndetes eredményeknek köszönhetően a gyermekeket sikerrel terelték át a felekezeti iskolákból az ingyenes állami népiskolákba.⁴⁰

A magyarországi nemzetiségek több-kevesebb erővel tiltakoztak az asszimiláció ellen. A leggyengébb érdekérvényesítést a ruszinok mutatták az időszakban, noha a modern historiográfia a 19. század második felét a ruszin „ébredés”, a „nemzeti újjászületés”, a „nemzetépítés” időszakának nevezi.⁴¹ Ám még ebben sem volt egység sem ideológiai, sem nyelvi értelemben. A „nép” a helyi regionális dialektust beszélte, az értelmiség azonban háromnyelvű volt. Az orosz, az ukrán és egy „vékony”,⁴² „gyenge”,⁴³ „fölkötébb fejletlen”⁴⁴ ruszin öntudat küzdött egymással. A harc az orosz és az ukrán irányzat között zajlott, a harmadik irányzat, „mely a hazai népnyelvet és irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot”.⁴⁵ Ebben szerepe volt annak, hogy a régió szláv lakossága közvetlenül találkozhatott a vidéken 1849-ben átvonuló cári orosz hadsereggel, ami a ruszin értelmiségre is erős hatást

⁴⁰ Dolmányos István: A Lex Apponyi. *Századok* 1968/3–4. 527.

⁴¹ Magocsi, 2016, i. m., 109–111.

⁴² Kerecsényi Dezső: Bonkáló Sándor: A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés. *Századok* 1936/9–10. 467.

⁴³ Dolmányos, 1968, i. m., 525.

⁴⁴ Spira György: Mészáros Károly önéletrajza előtt. *Századok* 1977/3. 590.

⁴⁵ Bonkáló Sándor: *A kárpátaljai rutén irodalom és művelődés*. Pécs, Pécsi Egyetemi Könyvkiadó és Nyomda, 1935. 62.

gyakorolt.⁴⁶ Ettől az időszaktól tarthatjuk számon az északkelet-magyarországi ruszinok körében a (nagy)orosz nyelvi irányzat előretörését.⁴⁷ „[...] ahogy 1849-ben a moszkvai fegyverek Magyarországra léptek, [a régió szlávjainak] annyira imponált az erejük, hogy az urak nem láttak Moszkovcsinán kívül más orosz világot. Nagyorosz minta alapján kezdtek írni, igyekeztek ezen az idegen, nélkülünk kidolgozott távoli nyelven írni, és teljesen elfeledkeztek őseink régi példáját követni” – fogalmazott Volosin.⁴⁸

Az orosz irányzat hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző.⁴⁹ A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközeül a helyi nyelvjáráásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak a (nagy)orosz nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az „emelkedett”, a helyi nyelvváltozatok pedig a „közönséges” változatok szerepét töltötték volna be.

A jóval később, a 20. század derekára győztesse vált ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjáráσαι azonosak a Kárpátok északkeleti oldalán beszélt ukrán nyelvjáráσαιokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet. Az irányzat hívei adottnak tekintették a Kárpátok két oldalán élő szlávok nem csupán nyelvi, hanem etnikai és kulturális azonosságát is. Ez az irány az orosztól elkülönülő, a 19. század derekán még a Kárpátok gerincének túloldalán is csupán kialakulóban, erősödőben lévő új nemzeti és nyelvi irányzat volt.⁵⁰

A ruszin irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjáráσαιkat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilek elsősorban a Munkácsi Görögkatolikus Püspökség papjai köréből kerültek ki. Cél-

⁴⁶ Юрій Левенець та ін. (ред.): *Закарпаття в етнополітичному вимірі*. Київ, ІПЕНД ім. І. Ф. Кураса, 2008. 122–150.; Michael Moser: Did Aleksandr Dukhnovych strive to create a Rusyn literary language? In: Paul Best – Stanislaw Stephien (eds.): *Does a fourth Rus' exist? Concerning cultural identity in the Carpathian Region*. Przemyśl and Higganum, South-Eastern Research Institute in Przemyśl, 2009. 63–80.

⁴⁷ Анна Плішкова: *Русинський язык на Словенську (Короткий нарис історії і сучасності)*. Пряшів, Світовий конгрес Русинів, 2008. 20.

⁴⁸ Августин Волошин: *О письменном языке Подкарпатських русинов*. Ужгород: Уніо, 1921. 38.

⁴⁹ Charles A. Ferguson: Diglossia. In: Pap Mária – Szépe György (szerk.): *Társadalom és nyelvhasználat. Szociolingvisztikai írások*. Budapest, Gondolat, 1975. 291–317.

⁵⁰ Михаил Капраль: Русский язык в Подкарпатье (1938–1944). *Studia Russica* (XX) 2003. 176.

juk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Úgy vélték, a ruszin paraszthoz „az ő paraszti nyelvén” kell szólni. „Míthogy pedig ez a parasztnyelv sajtáságosan önálló, hungaroruthen alakká fejlődött ki, a mely az ukrainaitól távol van, de a muszkától még messzebb esik, semmi egyebet nem kell tennünk, mint e népnyelvből kivont törvények alapján egy különleges magyarországi ruszin paraszti nyelvet megállapítani. Nagyon természetes azonban, hogy amiképpen amazoktól tartalomban különbözik, helyesírása is legyen minél messzibb úgy az ukrainaitól, mint a muszkától” – olvashatjuk az irányzat elméleti megalapozását.⁵¹ Ezeket a törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek vannak, s így egyetlen nyelvjárás kiválasztása révén nem lehetett megoldani a sztenderd változat kodifikálásának problémáját. Bár a korszakban Európa és a Monarchia számos szláv népe dolgozott saját sztenderd nyelvváltozata kodifikálásán, a magyarországi ruszinokra ezek a példák sem gyakoroltak meghatározó hatást.⁵²

A „nép” nyelvét azonban valójában senki nem igyekezett nyelvtanokba foglalni, hanem olyan nyelvtankönyvek születtek, amelyeknek több-kevesebb köze volt a népnyelvhez. A magyar politikai érdek a (kárpátaljai) ruszinok különállásának hangsúlyozása volt. A tudós értelmiségnek köszönhetően ugyanakkor intenzív volt a tudásközvetítés a Kárpátok túloldalán élő ruszinokról. Például az osztrák–magyar kiegyezés évében alapított, máig vezető történeti folyóirat, a „Századok” hasábjain rendszeresen jelentek meg érdeminek mondható ismeretetések a körükben keletkezett fontos munkákról. Nem mindig hízelgők a minősítések, például amikor valaki arra a következtetésre jut, hogy a Kárpátok túloldalán élő ruszinok „csekély intelligenciával” bírnak.⁵³ Azonban a dicséretnek sem maradnak el. A korszakos történész, Mihajlo Hruszevszkij egyik könyvéről azt olvashatjuk, hogy: „Bármilyen élvezhetetlen nyelven van is különben a könyv megírva, a történettudomány hasznot meríthet belőle.”⁵⁴

⁵¹ Sztripszky Híador: Moskophilismus, ukrainismus és a hazai rusznákok. *Budapesti Szemle* (CLIII) 1913. 294.

⁵² Moser, 2016, i. m., 126.

⁵³ Érdujhelyi Menyhért: A szláv maticák: második és befejező közlemény. *Századok* (29) 1895. 284.

⁵⁴ Petrássevich Géza: Descriptiones bonorum regalium in terris Ukraino-Russicis... *Századok* 1901/8. 750.

Fontos kérdés, hogy miként látták a galíciaiak és a bukovinaiak a kárpátaljai régió szláv lakosságának nyelvét. Bár a Monarchiához tartozó területeknek közös uralkodója volt, az Osztrák Császárság és a Magyar Királyság jelentős önállóságot élvezett a belügyekben. Így a hatalmas Habsburg Birodalom egymással szomszédos, de egymástól a Kárpátok révén természeti – és az 1867-es kiegyezést követően – belső közigazgatási határokkal is elválasztott régióiban: a mai Kárpátalján, illetve Galiciában és Bukovinában (utóbbi csak 1849 után vált külön egységgé) sok hasonlóságot mutat a keleti szláv lakosság nemzeti és nyelvi fejlődésének útja.

A császársághoz tartozó Galiciában és Bukovinában a 19. század elején a ruszofil és ukranofil irányzat szintén vetélkedett egymással. Az 1800-as évek derekától Bécs a különböző nyelvi és nemzeti irányzatok közül egyértelműen az ukrán irányzatot támogatta az oroszokkal szemben.⁵⁵ Ennek egyik szimbolikus jele volt az, hogy a lembergi egyetemen 1848-ban ukrán nyelvi-irodalmi tanszéket, majd 1894-ben ukrán történelem tanszéket hoztak létre. Utóbbi tanszékvezetőjévé azt a Mihajlo Hruszevszkijt nevezték ki, aki „Ukrajna-Rusz története” című monumentális munkájában lerakta az önálló ukrán nép, nyelv és identitás elméletének historiográfiai alapjait.⁵⁶

Az ukrán történelmet tíz kötetben összefoglaló műve első kötete bevezető részében Hruszevszkij munkája tárgyaként annak a népnek a történetét jelöli ki, melyre „ma ukrán nép néven gondolunk”, s melyet más néven „kisorosznak” (малоруським), „dél-orosznak” (південно-руським), „egyszerűen oroszoknak vagy ruszinnak” (просто руським або русинським) neveznek. A szerző szerint az „ukrán” (український) népnév a 19. században kezdett elterjedni, s a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket, ám a nyugati részeken (Galiciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) még széles körben használatos a „ruszin” (руський) etnonima. Grandiózus művének első kötetében Hruszevszkij amellel foglal állást, hogy az ukrán nyelvet három államban (Oroszországban, Ausztriában és Magyarországon) beszélik.⁵⁷ Álláspontja szerint az Északkelet-Magyarországon élő szlávok az ukrán nép részei, és nyelvük is ukrán.

Többen mások is hasonlóan vélekedtek. Jakiv Holovackij az 1839 nyarán a mai Kárpátalja területén tett utazásáról készült beszámolójában

⁵⁵ Павло Роберт Магочий: *Історія України*. Київ, Критика, 2007. 374.

⁵⁶ Вö. Михайло Грушевський: *Історія України-Руси*. Т. 1. Нью Йорк, Видавниче товариство Книгоспілка, 1913/1954.

⁵⁷ Уо. 1.

írta: „a lakosság a Beszkidek mindkét oldalán ukrán, úgymond a verhovinaiak folytatása; számos sajátossága van az öltözködésben, még több a nyelvben”.⁵⁸ A bukovinai ruszofil Kupcsanko így írt 1897-ben Bécsben kiadott kötetében: „A magyar-orosz nép nyelvjárása (nyelve) [говоръ (языкъ) угоро-русского народа] egészen azonos a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárással (nyelvvvel) [подобный до галичского и буковинского русского говора (языка)]. De amint a galíciai és bukovinai orosz nyelvjárásban is vannak sajátos galíciai-orosz vagy bukovinai-orosz és egyáltalán nem orosz, hanem lengyel, német, román, török és más szavak, a magyar-orosz nép nyelvjárásában is akad sok sajátosságosan magyar-orosz és egyáltalában nem orosz, hanem szlovák, lengyel, magyar, német és más szó.”⁵⁹

Az 1870-es években Mihajlo Drahomanov, a következő évtizedben Ivan Franko fordult a Kárpátok déli oldalán élő szlávok felé. Előbbi úgy látta, hogy ez a régió olyannyira izoláltan él a szomszédos szlávoktól, mint Ausztrália Európától, s körükben a moszkvofilizmus dominál.⁶⁰ Utóbbi pedig ezt írta a millennium évében: „Egyáltalán nem vagyunk az ellen, hogy a mi magyar-orosz testvéreink jó magyar patrióták legyenek. Lakóhelyükkel, gazdasági és kulturális érdekeikkel szervesen kapcsolódnak Magyarországhoz, és jól értjük, hogy nem tudjuk eltépni ezt a kapcsolatot, mert az természetes, a földrajzi helyzetből következik. Ellenben úgy véljük, hogy nekik öntudatos ruszinoknak kell lenniük, élő és tevékeny részei kell legyenek annak a nemzetnek, amelyhez eredetük szerint, történelmi és lelki tradícióik szerint tartoznak.”⁶¹

Hrusevszkij sem értékelte túlságosan pozitívan a ruszinokkal szemben folytatott magyar nemzetiségi és nyelvpolitikát. 1917-ben, az Ukrán Központi Tanács elnökeként, az ukrán államiság reményébe vetett hittel vetette papírra ezeket – a magyar nemzetiségi politikára nem hízelgő – szavakat: „Nem veszünk példát a magyarokról, akik a szabadság lovagjaiként jelentek meg Európában, ám otthon, Magyarországon, megszerelve az államiságot, rabságba vetettek minden más nemzetiséget.”

⁵⁸ Idézi Володимир Задорожний: Я. Головацький про мовну ситуацію на Закарпатті у I пол. XIX ст. In: Борис Галас (ред.): *Українська мова на Закарпатті у минулому і сьогодні*. Ужгород, Патент, 1993. 169.

⁵⁹ Григорій Купчанко: *Угорська Русь и ея руски жители*. Вѣдень, 1897. 47.

⁶⁰ Михайло Драгоманов: *Галицько-руське письменство*. Львів, 3 друкарні Товариства имени Шевченка, 1876. 23.

⁶¹ Иван Франко: I ми в Європі. Протест галицьких русинів проти малярського тисячоліття. In: Иван Франко: *Зібрання творів у п'ятдесяти томах. Наукові праці*. Т. 46. Кн. 2. *Історичні праці (1891–1897)*. Київ, Видавництво Наукова думка, 1986. 349–350.

Éppen ezért: „Az ukrán sovinizmus minden megnyilvánulása, a kizárólagosság, az intolerancia más népekkel szemben egyáltalán nem szimpatikus és nemkívánatos, sohasem. Most, jelen körülmények között, amikor a nagy célok elérése érdekében úgy kívánja a tapintat és a fejlődés, a megértés és szolidaritás, ezek egyáltalán nem megengedhetők. Ezeket egyszerűen nemzeti bűnnek kell nyilvánítani, és teljes határozottsággal kell fellépni ellenük”.⁶²

Mind a ruszofil, mind az ukranofil irányzat képviselői úgy tekintetek a mai Kárpátalján élő ruszinokra, mint nemzettársaikra, akikkel azonos nyelvet beszélnek. Ugyanígy volt ez az ellenkező irányban is. A ruszofil irányzat politikai programját megalkotó Adolf Dobrjanszky az ausztriai és magyarországi nem magyar nemzetiségek jogainak védelmében javaslatot tett Ausztria és Magyarország föderalizálására. 1871-es politikai programjában sorra vette, hol élnek az „orosz nép” (русский народъ) képviselői. A részletes felsorolásban szerepelnek „a Kárpátok túloldalán, a Magyar Királyságban” élő oroszok is.⁶³

Az asszimilációs politikai nyomás és az értelmiséget megosztó nyelvi küzdelmek ellenére a 19–20. század fordulóján a ruszin kisebbség körében nem volt előrehaladott a nyelvcsere. A nyelvcsere szükséges előfeltétele ugyanis az egyre szélesebb körű kétnyelvűség.⁶⁴ A tárgyalt korszak négy népszámlálásának adatai alapján azonban kiderül, hogy a Magyarországon élő ruszinok körében ugyan az 1880-as 5,5%-ról 1910-re már 14,0%-ra emelkedett azoknak az aránya, akik beszélték az államnyelvet, de az általunk vizsgált négy vármegyében a magyar nyelv ismerete nem terjedt gyorsan a szláv lakosság körében. 1910-ben a négy vizsgált vármegye közül csupán Beregben érte el a magyarul is beszélő rutének aránya a 25%-ot. Sőt: a magyar anyanyelvűek körében szinte ugyanakkora a ruszin nyelvet ismerők aránya, mint fordítva. Máramarosban például az 1910-es census azt rögzítette, hogy a vármegyében élő magyar anyanyelvűek csaknem negyede beszélt ruszinul, ugyanakkor a ruszin népességnek csak 8%-a tudott magyarul.

⁶² Михайло Грушевський: *Хто такі українці і чого вони хочуть*. Київ, Товариство Знання України, 1991. 104–105.

⁶³ Adolf Dobriansky: *Проект политической программы для Руси австрийской*. Lvov, Ставропигійській институт, 1871. 4–6.

⁶⁴ Susan Gal: Mi a nyelvcsere és hogyan történik. *Regio* 1991/1. 66–76.

Az egymás nyelvét beszélők százalékos aránya a ruszinok, illetve magyarok között⁶⁵

	1880		1890		1900		1910	
	rutén	magyar	rutén	magyar	rutén	magyar	rutén	magyar
Magyarország	5,5	0,3	7,3	0,3	8,4	0,3	14,0	0,5
Ung	2,9	2,7	4,1	3,7	8,1	5,0	16,0	8,9
Bereg	5,3	7,9	10,7	7,6	15,2	7,9	25,6	14,1
Ugoicsa	19,6	12,8	17,4	11,5	18,7	15,4	22,0	15,6
Máramaros	3,4	17,9	5,6	22,2	4,8	18,6	8,0	24,4

A magyar mint a hatalom nyelve tehát nem igazán vált magas presztízsűvé a helyi szláv kisebbség számára, illetve a magyar állam asszimilációs politikája az államszervezési hiányosságok miatt nem gyakorolt jelentős hatást a periferikus régióban. Egymás nyelvének elsajátítását nem az asszimilációs politika, hanem a helyi, lokális többség–kisebbség reláció befolyásolta. Nem a szociológiai–politológiai értelemben vett többség–kisebbség alá-fölérendelt viszony, hanem az, hogy helyben, az adott településen vagy szűkebb régióban melyik nyelv beszélői voltak többségben. Ha ugyanis a hatalmi tényezők határozták volna meg elsősorban a nyelvelsajátítást, akkor a magyarok körében jóval kisebb, a ruszinok között pedig sokkal nagyobb lett volna a másik nyelvét beszélők aránya.

A ruszin (rutén, ruthén) lakosság nyelvmegtartását, asszimilációval szembeni ellenállását segítette az is, hogy nagyrészt felekezeten belül házasodtak, azaz görögkatolikus párt választottak maguknak. A nyelvi vegyes házasságok aránya sem volt jelentős. 1900-ban például a ruszin anyanyelvű nőknek 3,2%-a, a férfiaknak pedig 2,3%-a választott más nyelvű házaspartat. Egy évtizeddel később ugyanez az arány még inkább csökkent: 1,6%-ra, illetőleg 1,2%-ra.⁶⁶

A zsidók

Az 1703–1711-es Rákóczi szabadságharc bukása után többek között a kárpátaljai régióban elkobzott Rákóczi-birtokokra, elsősorban Munkács környékére telepítettek német (sváb) lakosságot, kisebb telepeket

⁶⁵ Népszámlálási Digitális Adattár – KSH. https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

⁶⁶ Bezeckzy, 2017, i. m., 11.

létrehozva a ruszin falvak közé ékelődve. A telepések úgy érezték, „vademberek közé” kerültek.⁶⁷ Nem „vademberek” voltak a helyiek, hanem az otthonuk volt szegény peremvidék. Ezt a sajátos peremvidék létet átvette egy újonnan betelepülő népesség is – a zsidók, akik a régióban nagyjából a 18. század közepéig csak néhány családot jelentettek. Az évszázad végére és különösen a 19. században azonban már a főutaktól távolabb fekvő helységekre is eljutottak, letelepedtek a hegyekben, a nagyobbrészt ruszinok lakta falvakban is.⁶⁸

Az Osztrák–Magyar Monarchia létrejöttével egyidejűleg 1867-ben emancipált magyarországi zsidók története alig másfél évszázaddal korábban vette kezdetét. A nyugatról zömében morvaországi, keletről pedig galíciai bevándorláhullámok eredményeképpen az 1860-as évek végéig több százezer zsidó telepedett le az országban, első állomásként általában a határ menti megyékben. A nyugatról érkezett zsidók által lakott Nyugat-Magyarország (beleértve a mai Szlovákia nyugati felét is) magyar-zsidó földrajzi elnevezése Oberland, a keletről érkezett zsidók által lakott Északkelet-Magyarország (a mai Szlovákia keleti fele, valamint Kárpátalja) és Észak-Erdély területe pedig Unterland.

A bevándorlás e kettős forrása alapvetően befolyásolta a zsidók belső társadalmi és kulturális tagolódását és a többségi társadalomnak a zsidókról alkotott percepcióját is. A nyugatról bevándorolt zsidók többnyire vagyonosabbak voltak, nyitottabbak a modernizációra és a keresztény társadalom felé való közeledésre, mint a zömében nincstelen, részben haszid, hagyományhű, a magyar társadalomba való integráció iránt inkább közömbös keleti bevándorlók. A dualizmus kori keresztény társadalom úgy tekintett az előbbiekre, mint a magyarosodás terén dicséretes előmenetelt tanúsító izraelita honfitársakra, az utóbbiakra pedig mint az előbbieket elmagyarosodását fékező és veszélyeztető, az idők szellemét megérteni nem képes galicianerekre.⁶⁹

A kárpátaljai zsidók száma a dualizmus első és utolsó, 1869-es és 1910-es népszámlálása között 64 903-ról közel duplájára, 128 791 főre, arányuk a régió összlakosságán belül 11,2%-ról 15,2%-ra nőtt. A dualizmus korában széles körben elterjedt az a nézet, hogy az országban

⁶⁷ Pavlenko Georgij: A németek letelepedése Kárpátalján a 18–19. században (Telephelyek, irányzatok, következmények). In: *Levéltári Évkönyv 12*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat Levéltára, 1997. 40.

⁶⁸ Komoróczy Géza: *Zsidók az Északkeleti-Kárpátokban. Kárpátalja a 16. századtól a 19. század közepéig*. Budapest, Aposztróf, 2013. 17.

⁶⁹ Konrád Miklós: Demográfiai változások. In: Bányai–Fedinec–Komoróczy (szerk.), 2013a, i. m., 15.; Konrád Miklós: A galíciai zsidó bevándorlás mítosza. *Századok* 2018/1. 31–60.

– és különösen az északkeleti vármegyékben – a zsidóság elsősorban a bevándorlás révén gyarapodott. A számok azonban azt mutatják, hogy ez csupán mítosz volt. Országos szinten és a kárpátaljai régióban is a dualizmus korában a zsidók számának növekedésében már viszonylag csekély szerepe volt a bevándorlásnak. A nyugati bevándorlás az 1848/49-es szabadságharc és a kiegyezés között elapadt, 1867 után pedig ugyanez volt a helyzet az 1850 és 1867 között már csökkenő, de még intenzív galíciai bevándorlással is. 1910-ben a magyarországi zsidóknak 50,8%-a volt városlakó, a kárpátaljai régióban azonban ez az arány csak 19,3%-ot ért el, bár ez így is jóval magasabb volt, mint a kárpátaljai összlakosságban belüli városlakók csupán 8,1%-os aránya.⁷⁰

A dualizmus időszakában a kárpátaljai zsidóságra nem volt jellemző az előítéletesen feltételezett kereskedelmi dominancia. Harmaduk az iparban, közel negyedük pedig – miként a régió keresztény lakosságának a többsége – a mezőgazdaságban dolgozott.⁷¹ A zsidók többsége tehát fizikai munkát végzett, körükben másutt szokatlan szakmákat is képviseltek, mint például kovács, asztalos, cipész, fuvarozó stb.

A pénzkölcsönzés sajátos formája volt a zsidó kocsmáros által nyújtott kocsmai hitel. A zsidó muzsikáló bandák (klezmer) versenytársai voltak a cigányoknak, vegyesen is összeálltak. A hegyekben szinte zsidó foglalkozássá vált a szállítás és részben a közlekedés sokáig egyetlen módja: a fuvarozás, szekerezés a rossz hegyi utakon kis szekérral, egyetlen lóval. A vasúthálózat kiépülésével ennek a foglalkozásnak bealkonyult, mint ahogy a tutajozásnak is a Tisza folyón. Mindez a zsidók elvándorlását is előidézte.⁷²

A régió zsidóságának nagy része tehát éppen olyan szegény volt, mint a ruszinok többsége, a hivatalos politika mégis megtalálta őket a bűnbak szerepére, gyűlölettörténeti gócpontot hozott létre.

Az 1890-es években a Darányi Ignác vezette Földművelésügyi Minisztérium égisze alatt úgynevezett „rutén”, vagy „hegyvidéki akció”⁷³ indult a magyarokhoz „ezer éve” hű ruszinok megsegítésére. A hegyvidéki akció egyértelműen sértette a kárpátaljai zsidók gazdasági érdekeit. Mint minden hagyományosan gazdálkodó, fejletlen agrárterületen, a legélesebb társadalmi ellentét Kárpátalján is a pénzgazdasághoz még

⁷⁰ Konrád, 2013a, i. m., 19–20.

⁷¹ Csíki Tamás: Foglalkozási szerkezet és megélhetési módok. In: Bányai–Fedinec–Komoróczy (szerk.), 2013, i. m., 28.

⁷² Komoróczy, 2013, i. m., 55–60., 80.

⁷³ A szolyvai járásban vette kezdetét, az akció különféle intézkedései érintették Bereg vármegye egyéb járásait, valamint Ung és Máramaros vármegye egyes részeit is.

kevésbé szokott parasztok és a nekik kis személyi hiteleket nyújtó, illetve hitelbe árusító, monopóliumhelyzetük révén gyakran uzsorakamatot felszámoló falusi kereskedők (kocsmárosok, boltosok) között húzódtott. Az állami hitelszövetkezetekkel és az alkohol árusítására feljogosított fogyasztási szövetkezetekkel a szinte kizárólag zsidó kocsmárosok és szatócsok nem tudták felvenni a versenyt. A hatalom nem gondolkodott egyéb megoldásokban, mint például földreform, földosztás, hanem földet adott bérbe a legszegényebbeknek.⁷⁴

Az úgynevezett hegyvidéki akciót átszötte a zsidóellenesség. Egán Ede, az akció vezetője szerint a Galíciából bevándorolt zsidók valójában a Kaszpi-tenger és Fekete-tenger partjain élő kazárok leszármazottjai voltak, akiktől megörökölték „ős eredeti vadságukat”. A minden alapot nélkülöző elmélet hatalmas sikert aratott, Egán halála után a kormánybiztos tevékenységét és nézeteit dicsőítő könyv jelent meg Bartha Miklós tollából „Kazár földön” címmel.⁷⁵ Ezzel a „kazár” megnevezés szinte egy csapásra az északkelet-magyarországi zsidók általánosan elterjedt megjelölésévé vált.⁷⁶ A korszak antiszemitizmusa szembeállította a kazárnak nevezett zsidókat a „morális ökonómia” szerint gazdálkodó magyar, illetőleg a tudatlan és jámbor, ezért civilizálásra szoruló ruszin parasztsággal.⁷⁷

A magyarországi zsidó lakosság lassan, de biztosan elindult az asszimiláció útján.⁷⁸ 1890-ben az izraelita vallásúak kevesebb mint kétharmada, 1900-ban viszont már több mint 70%-a volt magyar anyanyelvű.⁷⁹ Sokkal lassabban folyt az asszimiláció a tradicionálisabb zsidó lakossággal bíró északkeleti vidékeken. 1910-ben a négy északkeleti vármegye, a későbbi Kárpátalja zsidó lakosainak 35,2%-a – miközben országosan ekkor már 75-80%-a – vallotta magát magyar anyanyelvűnek. A mai kárpátaljai régió statisztikáit a máramarosi rész „rontotta”, mert a Bereg, Ung és Ugocsa megyei zsidók többsége már a magyart vallotta az általa „legjobban és legszívesebben beszélt” nyelvnek. Ennek oka, hogy Máramaros nemcsak az ultraorthodoxia fő helyszíne volt, ha-

⁷⁴ Gottfried Barna: A „rutén akció” Bereg vármegyében, 1897–1901. In: *Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltári Évkönyv 13*. Nyíregyháza, Szabolcs-Szatmár-Beregi Levéltár, 1999. 99.

⁷⁵ Bartha Miklós: *Kazár Földön*. Budapest, 1901. (Első kiadás.)

⁷⁶ Konrád, 2013a, i. m., 109–114.

⁷⁷ Csíki, 2013, i. m., 33.

⁷⁸ Ungváry Krisztián: *A Horthy-rendszer mérlege. Diszkrimináció, szociálpolitika és antiszemitizmus Magyarországon*. Pécs–Budapest, Jelenkor Kiadó – OSZK, 2012. 33.; Komoróczy, 2013, i. m., 40–42.

⁷⁹ Bezeckzy, 2017, i. m., 10.

nem a magyar anyanyelvűeknek a teljes népességen belüli aránya is itt volt a legalacsonyabb.⁸⁰ Ezenkívül egészen a 19. század végéig a falusi zsidók – az összes zsidó lakos kétharmada élt falun – anyanyelvükön, a jiddisen kívül beszéltek ruszinul is.

A magyar hatóságok a régió zsidó lakosságának jelentős része számára anyanyelvnek számító jiddist nem tekintették önálló nyelvnek. A jiddis beszélőit a népszámlálások során nem regisztrálták. Az 1900. és 1910. évi census során a népszámlálást végzők számára kiadott útmutatóban ez állt: „Úgy anyanyelv, valamint más beszélt nyelv gyanánt is mindig csak élő nyelv írható be, ennél fogva a zsidó vagy héber nyelv nem mutatható ki. Az ország némely vidékén található zsidó vallású egyéneknél tehát, akik a héberrel kevert, rontott német nyelvet, az úgynevezett jargont használják, a német nyelvet kell bejegyezni.”⁸¹ Az 1890. évi census adatait összefoglaló, „A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei” című kiadvány I. részének 129. oldalán Bereg vármegye kapcsán olvashatjuk az alábbiakat: „Bereg megyében [...] csak alig van egy pár német község, a németek számát csaknem kizárólag az ottani zsidók képezik [...], holott csekély kivétellel az elrontott német nyelvet beszélnek s így német ajkúaknak veendőek.” Nyilván részben ez magyarázza, hogy a dualizmus kori népszámlálások mind a négy vizsgált vármegyében viszonylag jelentős német anyanyelvű lakosságot mutattak ki. Máramarosban például 1910-ben 16,6% volt a német ajkúak aránya.⁸²

A mai Kárpátalja területén használt jiddis dialektus alapján az úgynevezett „centrális jiddis”-hez sorolható, ám az keveredett a nyugati jiddis elemeivel.⁸³ A dialektuskeveredés oka a két irányból érkező bevándorlók által hozott dialektusok közötti intenzív kontaktus volt.⁸⁴ A dialektuskeveredés következtében a kárpátaljai térségből érkezőket Magyarország más részein, illetve Galíciában is könnyen felismerték sajátos jiddis nyelvhasználatuk alapján.⁸⁵

⁸⁰ Konrád, 2013b, i. m., 107–108.

⁸¹ Idézi Varga E. Árpád: *Népszámlálások a jelenkori Erdély területén*. Budapest, Regio – MTA Történettudományi Intézet, 1992. 15–16.

⁸² Népszámlálási digitális adattár – KSH.

https://library.hungaricana.hu/hu/collection/kozponti_statistikai_hivatal_nepszamlalasi_digitalis_adattar/

⁸³ Uriel Weinreich: Western traits in Transcarpathian Yiddish. In: M. Weinreich (ed.): *For Max Weinreich on his Seventieth Birthday: Studies in Jewish Languages, Literature, and Society*. London–The Hague–Paris, Mouton & Co., 1964. 253.

⁸⁴ Uo. 256.

⁸⁵ Komoróczy, 2013, i. m., 39–40.

*A magyart anyanyelvének tekintő zsidó lakosság száma és aránya 1880–1910 között a népszámlálási adatok alapján*⁸⁶

	Bereg			Ung		
	1890	1900	1910	1890	1900	1910
A zsidók száma, fő	20 703	24 358	29 052	16 423	15 990	16 776
A zsidók aránya a népességben belül, %	13,5	13,6	13,9	13,0	11,5	10,9
A zsidók között magyar anyanyelvű, %	39,1	44,0	52,6	33,5	46,1	51,8

	Máramaros			Ugocsa		
	1890	1900	1910	1890	1900	1910
A zsidók száma, fő	33 463	45 073	56 006	7 835	9 414	10 566
A zsidók aránya a népességben belül, %	14,7	16,8	18,1	12,0	12,5	12,7
A zsidók között magyar anyanyelvű, %	8,4	12,8	17,0	41,3	47,9	61,9

Annak ellenére, hogy a magyarországi zsidó lakosság nyelvi asszimilációja viszonylag gyors ütemben zajlott a korszakban, kisebb részben az általunk vizsgált régióban is, a térség izraelita közösségeiben a jiddisnek fontos szerepet tulajdonítottak a szekularizációval és az elmagyarosodással szemben.⁸⁷ Ennek köszönhető, hogy ma világszerte leginkább ebből a térségből származó magyar, ultraorthodox, haszid közösségekben maradt fenn a jiddis élő, a mindennapokban használatos nyelvként Jeruzsálem, Brooklyn, London, Antwerpen egyes zsidó családjainál.⁸⁸

A cigányok (romák)

A cigányok (romák) magyarországi megjelenése a 15. századra tehető. Ebben az időszakban Magyarország még nem volt célsország, inkább mintegy átmeneti pihenőhelyként szolgált a nyugati országokba tartó

⁸⁶ Konrád, 2013a, i. m., 18.; Konrád Mikós: Az államhatalom és a régió más népességeinek viszonya a zsidósághoz. In: Bányai–Fedinec–Komoróczy (szerk.), 2013b, i. m., 108.

⁸⁷ Weinreich, 1964, i. m., 261.; Komoróczy, 2013, i. m., 39–40.

⁸⁸ Komoróczy, 2013, i. m., 40.

cigányság számára. A cigányság tömeges megjelenése a 16. században következett be, amikor részben az egyre északabbra terjeszkedő Oszmán Birodalom elől menekültek, részben pedig a törökökkel együtt érkeztek Magyarországra, és a nyugati országok már nem engedték be őket területeikre. Már a korai időszakban sem keveredtek a helyi lakossággal, jellemző volt rájuk, hogy „egyéb emberek társaságán kívül lakoznak”.⁸⁹ A török kiűzése és a Rákóczi-szabadságharc leverése után, a betelepítések következtében újabb cigány csoportok érkeztek Magyarországra.

A Magyar Királyság területén egyenlőtlenül oszlott meg a cigány népesség. Hagyományos megtelepedési területük Magyarország délnyugati és az általunk vizsgált északkeleti része volt. A dualizmus korában az állam arra törekedett, hogy az országon belüli „kóborlásukat”, „vándorlásukat” megakadályozza, helyhez kösse őket (Ausztria területére ekkor már nem engedték be őket). A cigányság tehát fokozatosan beszorult a Kárpát-medencébe, ahol mára a legjelentősebb etnikumok közé tartozik, a Föld cigány népességének harmada él itt.⁹⁰

A kirívóan antiszociális cselekedetek kivételével egész az 1930-as évekig társadalmi érdektelenség övezte a cigányságot. Közegészségügyi és rendőrségi „problémának” elsősorban az egyre kisebb számú vándorcigányokat („kóbor cigányokat”) tekintették.⁹¹ Többek között Bereg vármegyében „sikerült ugyan a cigányokat – mint néhol a futóhomokot – megfogni, de e letelepültek is, minden egyéb tekintetben, szakasztott másai barangoló véreiknek. Ennélfogva, még azon esetben is, ha ezen civilizáltabbak megtérítéséről volna szó: tekintetbe kellene vennünk, minő bajos velők érintkezni”. Cél volt a „vallás útjára” térítésük is, mert a cigány „pogánynál pogányabb népfaj”, amelyik a faluvégen „tengődik”.⁹²

A Monarchia időszakában a nemzetiség legfontosabb ismervéne a nyelvet tartották. A magyar népszámlálások az 1880. évtől kezdve az anyanyelvre és a nyelvismeretre – az anyanyelven kívül beszélt más „hazai” nyelvekre és a „külföldi” nyelvekre – kérdeztek rá, ami 1930-ig változatlan maradt. Csak 1941-ben és az azután következő népszám-

⁸⁹ Hógye István (szerk.): *Zempléni históriák. A honfoglalástól 1849-ig*. Budapest–Miskolc, TIT, 1986. 39.

⁹⁰ Kocsis Károly – Tátrai Patrik (eds.): *Changing Ethnic Patterns of the Carpatho-Pannonian Area*. (3rd, revised and enlarged edition.) Budapest, HAS RCAES Geographical Institute, 2015. 21–28.

⁹¹ Kállai Ernő: Cigány csoportok Európában és Magyarországon. In: Orsós Anna (szerk.): *A romológia alapjai*. Pécs, Pécsi Tudományegyetem Bölcsészettudományi Kar, 2015. 32–35.

⁹² Ballagi Aladár: A cigányok vallásáról. *Protestáns Egyházi és Iskolai Lapok* (20) 1877. 1199–1203.

lálásokkor kérdeztek rá a nemzetiségre is.⁹³ S bár a tudomány már a 19. században érdeklődéssel fordult a cigányok felé, cigány szótárak és nyelvkönyvek is készültek, az általuk beszélt nyelvet nem ismerték el hivatalos nyelvként, így a népszámlálási adatfelvételkor az „egyéb” kategóriába kerültek; a nyelvileg asszimilálódottakat pedig egyáltalán nem vették figyelembe külön etnikai csoportként, hiszen annak a nyelvi csoportnak a számát gyarapították ezek a romák, amely nyelvet számukra anyanyelvként bejegyezték.

Az 1890-es census idején azonban mindennek ellenére még kimutatták a „cigány” nyelvűeket. Ekkor Magyarországon 75 911 cigány anyanyelvűt rögzítettek; ebből Bereg vármegyében 234, Máramarosban 479, Ugocsában 184, Ungban pedig 328 élt.⁹⁴ Az 1893. évi országos cigány-összeírás adatait összefoglaló kiadvány⁹⁵ szerint: „Az összeírás számadatait tekintve mindenekelőtt meglepő a cigányok általános nagy száma: 274 940, a mi háromszorosa annak, a hány cigány anyanyelvűt az 1890-iki népszámlálás megállapított. [...] De a népszámlálás csak a cigány anyanyelvűeket vette számba, a cigány összeírás pedig a cigány származásukat.”⁹⁶

Az összeírt „cigány”-ság etnikai és nyelvi jellemzőiről ezt tudjuk meg a kötetből: „A cigány származás és eredet megállapítása rendszerint nem ütközik tulságos nehézségekbe. A közvélemény, a nép tudata rendszeren igen biztosan evidenciában tartja a cigány eredetűeket, s ezeknek elég határozott ismerve az anthropologiai jelleg, inkább, mint a nyelv, mely az általános népszámlálások adataiban, mint a cigányság egyedüli kriteriuma szerepel. Pedig [...] a cigány anyanyelvűek jelenleg még harmadrészét sem teszik az összes cigányságnak, míg a cigányul nem tudók több mint felét. Ha e két tételt összegezzük és az összes létszámból levonjuk, a maradék azon cigányok számát mutatja, kiknek az anyanyelvük nem a cigány, de a kik tudnak cigányul is; ezek az összes cigányságnak mintegy 20%-át teszik.”⁹⁷

Az összeírás módszertanából kiderül az is, hogy a kérdezőbiztosoknak kiadott utasítás szerint: „Anyanyelv gyanánt nem kell szükségképen cigányt bejegyezni, ha valamely cigány magyarnak, tótnak, németnek,

⁹³ Thirring Lajos: *Az 1869–1980. évi népszámlálások története és jellemzői*. I. (1869–1910) Budapest, Központi Statisztikai Hivatal, 1983. 29.

⁹⁴ *A Magyar Korona országában az 1891. év elején végrehajtott népszámlálás eredményei*. I. r. Budapest, Pesti Könyvnyomda Részvénytársaság, 1893.

⁹⁵ A Magyarországon 1893. január 31-én végrehajtott cigány összeírás eredményei. *Magyar Statisztikai Közlemények* (IX) 1895.

⁹⁶ Uo. 16.

⁹⁷ Uo. 11.

stb. vallja magát, akkor magyar, tót, vagy német anyanyelvűnek kell leírni.”⁹⁸ Az országos cigány-összeírás adatai alapján 1893-ban Magyarországon élő romák 3,32%-a élt a vizsgált négy északkelet-magyarországi vármegye területén, miközben ezek összlakossága az ország népességének 4,35%-át tette ki. Országosan a népesség 1,80%-át jegyezték be cigánként ekkor; ennél csak Ugocsában éltek nagyobb arányban romák a vizsgált területen.

A cigányok aránya az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján⁹⁹

	A népesség száma 1890	A cigányok száma fő	A cigányok aránya %
Bereg	179 455	2 401	1,34
Ung	135 247	2 223	1,64
Máramaros	268 281	2 637	0,98
Ugocsa	75 461	1 796	2,38
Magyarország	15 133 494	272 776	1,80

Anyanyelv szerint csak Ugocsában (63%) és Beregben (59%) volt magyar ajkú a cigányok abszolút többsége; a cigány anyanyelvűek aránya Ung vármegyében volt a legmagasabb, de itt is csupán 22%-ot tett ki.

Az északkeleti vármegyékben élő cigányok anyanyelvi összetétele az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján¹⁰⁰

	A cigányok száma	Magyar anyanyelvű		Cigány anyanyelvű		Egyéb anyanyelvű	
		fő	%	fő	%	fő	%
Bereg	2 401	1 419	59,10	178	7,41	804	33,49
Ung	2 223	789	35,49	489	22,00	945	42,51
Máramaros	2 637	299	11,34	333	12,63	2 005	76,03
Ugocsa	1 796	1 126	62,69	152	8,46	518	28,84
Magyarország	272 776	94 175	34,52	69 912	25,63	108 689	39,85

A vizsgált régióban a magyar anyanyelvű cigányok legnagyobb része nem beszélt cigányul. Ugyanakkor a cigányok nyelvileg nem feltétlenül a hatalom nyelvét jelentő magyar irányába asszimilálódtak, hanem

⁹⁸ Uo. 6.

⁹⁹ Uo.

¹⁰⁰ Uo.

inkább a helyi és a regionális többség nyelvét vették át. Nyilván nem véletlen, hogy Máramarosban – ahol a magyarok aránya a legkisebb volt a vizsgált négy vármegye közül – 76% a nem magyar és cigány, hanem egyéb (feltételezhetően „ruthén” és „oláh”) anyanyelvűek aránya. A cigány anyanyelvű romák túlnyomó többsége nem beszélt az ország államnyelvét a 19. század végén: Máramarosban csak minden huszadik, Ungban minden hetedik, Ugocsában minden harmadik tudott közöttük magyarul, és csupán Bereg megyében beszélt a cigány anyanyelvűek túlnyomó többsége (69%-a) a magyart.

Pontosítanunk kell azonban a „cigány nyelv” fogalmát. Noha több ország, így a mai Magyarország¹⁰¹ és Ukrajna¹⁰² is a népszámlálások alkalmával „cigány anyanyelvet” regisztrál, a „cigány nyelv” valójában erős általánosítás. A „cigány nyelv” összefoglaló kategória, amely elfedi – az elsősorban a látható etnikai jegyei miatt – cigánynak minősített és sematikus homogénnek tekintett csoporton belüli különbségeket.¹⁰³ A Kárpát-medencei cigányság esetében két különböző nyelvről, két különböző nyelvi közösségről van szó. Ezek az indoeurópai nyelvcsaládhoz tartozó újind nyelv és beás nyelv, valamint ezek különböző dialektusai.¹⁰⁴ A valamelyik cigány nyelvet beszélők rendszerint anyanyelvükön kívül egy vagy több egyéb nyelvet is beszélnek. Egy következő csoport a nyelvileg asszimilálódott cigányoké, akik eredeti anyanyelvüket már nem, csak ezt az átvett nyelvet beszélik.¹⁰⁵ Már az 1893-as első magyarországi cigány összeírás azt mutatta, hogy a cigányok anyanyelve, vallása nagy valószínűséggel az adott régióban, az adott területen uralkodó (többségi) nemzetiség, többségben lévő etnikai csoport nyelvét és vallását követi.¹⁰⁶

¹⁰¹ Kontra Miklós: Újabb nyelvi genocídium. *Élet és Irodalom* 2016/47. 4.

¹⁰² Cserniczkó István – Molnár József: Valós és/vagy konstruált valóság az ukrainai népszámlálásokban. *Regio* 2015/3. 46–79.

¹⁰³ Kovalcsik Katalin: Teasing as a sung speech genre of Vlach Gypsy couples in the Sub-Carpathian Region. *Narodna umjetnost. Coration Journal of Ethnology and Folklore Research* 2000/1. 71–73.; Elena Marushiakova – Vesselin Popov: Identity and Language of the Roma (Gypsies) in Central and Eastern Europe. In: *The Palgrave Handbook*, 2016, i. m., 27.

¹⁰⁴ Szalai Andrea: A cigány kisebbség nyelvei: szociolingvisztikai aspektusok. In: Orsós (szerk.), 2015, i. m., 117–121.

¹⁰⁵ Marushiakova–Popov, 2016, i. m., 27.

¹⁰⁶ Szuhay Péter: Hungarian-speaking Gypsies in the Carpathian Basin. In: Bárdi Nándor – Fedinec Csilla – Szarka László (eds.): *Minority Hungarian communities in the twentieth century*. New York, Columbia University Press, 2011. 618–619.

*A cigányok nyelvtudása a vizsgált négy vármegyében az 1893. évi országos cigányösszeírás adatai alapján*¹⁰⁷

	Magyar anyanyelvű	Ebből nem tud cigányul		Ebből cigány anyanyelvű	Ebből tud magyarul	
		fő	%		fő	%
Bereg	1 419	1 175	82,80	178	123	69,10
Ung	789	682	86,44	489	75	15,34
Máramaros	299	218	72,91	333	16	4,80
Ugocsa	1 126	1 056	93,78	152	50	32,89
Magyarország	94 175	69 846	74,17	69 912	16 368	23,41

A beszélők száma és földrajzi elterjedtsége szempontjából a romani az egyik legjelentősebb kisebbségi nyelv Európában, a kétnyelvű cigányok többsége a környezeti nyelvek mellett e nyelv valamely változatát beszéli. Ugyanakkor nem területiális nyelv, mert a beszélőközösségek elhelyezkedése nem köthető szorosan valamely földrajzi területhez vagy közigazgatási egységhez. Négy nagyobb romani dialektuscsoportot különböztetünk meg: balkáni, vlah, centrális és északi. A centrális dialektuscsoport északi alcsoportjába tartozó nyelvváltozatokat beszélnek a szlovákiai, a dél-lengyelországi, valamint a kárpátaljai roma közösségek. A kárpátaljai régióban a magyar és szláv nyelvi hatásokat mutató magyar cigány (romungro, kárpáti cigány, ungrika roma) és a szlovákiai cigány (servika roma) nyelvjárások elterjedtek.¹⁰⁸

A cigánység a kárpátaljai régióban mind a mai napig jelentős etnikai tényező, sőt, a helyi magyar nyelvű népesség számának fenntartásában is egyre nagyobb szerepet játszik.¹⁰⁹ A magyarokhoz ragaszkodásuk motívuma újra elő-előbukkan a történelem során. Egy 1932-es – ekkor Kárpátalja már Csehszlovákia része – tudósításban olvassuk például, hogy az ungvári cigány negyedben találni „a magyar uralom utolsó nyomait, a cigányokat”, akik olyan erősen ragaszkodnak a magyarokhoz,

¹⁰⁷ Uo.

¹⁰⁸ Szalai Andrea: Egységesség? Változatosság? A cigány kisebbség és a nyelvi sokféleség. *Nyelvtudományi Közlemények* (103) 2006. 163–204.

¹⁰⁹ Braun László – Csernicskó István – Molnár József: *Magyar anyanyelvű cigányok/romák Kárpátalján*. Ungvár, PoliPrint, 2010. 108–110.; Molnár József – Csernicskó István – Braun László: *Cigányok Kárpátalján*. In: Szilágyi Ferenc – Péntes János (szerk.): *Roma népesség Magyarország északkeleti határtérségében*. Nagyvárad, Partium Kiadó, 2016. 91–108.

hogy egyenesen „magyar irredentisták”.¹¹⁰ A későbbi időkben mind az ukrán, mind az orosz nyelvben a (nem Kárpátalján, hanem attól keletre felfelbukkanó) vándorcigányok megjelölésére használatos a „мадяры” (magyarok) kifejezés is minden egyéb jelző nélkül, sőt őket külön cigány csoportnak tekintik.¹¹¹ Ma a kárpátaljai cigányok mintegy kétharmada magyar anyanyelvű.¹¹²

A Monarchia széthullása után a Magyar Királyság cigány közösségei is több államba kerültek. Az, hogy az országhatárok elválasztották egymástól a korábban egy államban élő cigány közösségeket, új identitáslemek megjelenéséhez vezetett.¹¹³ Érdekes, hogy az Ukrajnában és Szlovákiában (azaz az egykori Északkelet-Magyarországon) élő magyar anyanyelvű cigányok elsősorban nem a magyarországi magyar nyelvű roma közösségek, hanem a helyi magyar nemzeti kisebbségek felé orientálódnak.¹¹⁴

A közös nyelv hiánya

Az Osztrák–Magyar Monarchián belül sok tekintetben önállóságot élvező Magyar Királyság északkeleti csücske Európa sajátos „köztes te-reinek” egyike. Egészen 1918-ig nem tartozott egységes közigazgatás alá, több magyarországi vármegye osztozott rajta. Azonban mind ruszin, mind zsidó történeti és kulturális szempontból egységes és egyedi régiót képezett az Eperjestől Máramarosig terjedő határvidék a Monarchia Osztrák Császársághoz tartozó keleti szláv területeinek közvetlen földrajzi szomszédságában. Az 1918 végétől bekövetkező események megbontották ezt a történeti-kulturális teret, immár több ország között megosztva annak területét. Ekkor egy új kisebbség is létrejött a régióban: a magyar. A versailles-i békerendszer a régióban élő ruszin, zsidó és cigány közösségeket is megbontotta.

A duális Monarchia időszakában a mai Kárpátalja területén a helyi lakosság közel száz százalékát négy különböző közösség adta: a magyarok,

¹¹⁰ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára. Magyar Távirati Irodai hírei 1920–1956. Lapszemle, 1932. május 12.

¹¹¹ Elena Marushiakova – Vesselin Popov: Ethnic Identities and Economic Strategies of the Gypsies in the Countries of the former USSR. In: W. Holzwarth – T. Herzog (eds.): *Nomaden und Sesshafte – Fragen, Methoden, Ergebnisse*. Halle, Orientwissenschaftliches Zentrum der Martin-Luther-Universität, 2003. 27.

¹¹² Braun–Cserniczkó–Molnár, 2010, i. m., 24.

¹¹³ Marushiakova–Popov, 2016, i. m., 48.

¹¹⁴ Uo. 49.

a ruszinok, a zsidók, valamint a cigányok/romák. A magyarok államszervező pozícióban voltak. A birodalmi centrumok (Bécs és Budapest) felé fordulva terjeszkedni és asszimilálni akarták a nemzetiségeket. A dualizmus kori magyar nemzetállam végig multietnikus jellegű maradt, de Ciszlajtániához képest erősen központosító államként támogatta a magyarosító, asszimilációs folyamatokat. A ruszin közösség kereste a helyét: egyszerre több centrum vonzásterébe került. Egyrészt értelmiségi rétegét vonzotta az asszimiláció a magyarság felé; másrészt az egész korszakban jelen volt az orosz (pánszláv) és az ukrán nyelv és identitás vonzó hatása, valamint a helyi, regionális identitás és nyelv megerősítése és megerősítése közötti dilemma. Ekkor (és gyakorlatilag máig) a ruszinok kapcsán az a fő kérdés, hogy a természetes nyelvfejlődés, vagy a politikai befolyás hogyan dönti el a ruszin nyelv és nemzetiség jövőjét. A zsidók a Magyar Királyság centrumában az asszimiláció felé haladtak, Kárpátalján (a periférián) azonban ez nem egészen így volt. A zsidók hagyományos többnyelvűsége a 19–20. század fordulója után is fennmaradt, amikor Magyarország többi részén a zsidók körében ez már majdnem teljesen eltűnt. Miközben azonban a jiddis nyelv lényeges identitásjelző elem volt, fokozatosan emelkedett a magyar anyanyelvűek aránya a régió zsidó lakossága körében. A térségben élő cigányok nyelvileg már ekkor sem voltak egységesek. Jelentős részük nyelvileg ahhoz a csoporthoz asszimilálódott, amelynek közelében éltek.

Az etnikailag kétségkívül tarka régióban elvileg kedvező feltételei voltak a többnyelvűség kialakulásának. Azonban a 19–20. század mezsgyéjén Kárpátalja vonatkozásában is találó az a megállapítás, hogy a korabeli Magyar Királyság makro szinten etnikailag heterogén lakossága mikro szinten nyelvileg szinte teljesen homogén csoportokra bomlott.¹¹⁵ A népszámlálási adatokból kiderül, a lakosság meghatározó többsége kizárólag anyanyelvén volt képes kommunikálni, és az anyanyelvűség a valóságban még elterjedtebb lehetett, mint azt a statisztikák mutatják.¹¹⁶

Kárpátalján nincs közös nyelv: egyetlen olyan nyelv sincs a régióban, melyet kortól, nemtől, iskolázottságtól, lakóhelytől, vallástól függetlenül mindenki ismer. Úgy tűnik, hogy ennek a nyelvi helyzetnek a gyökerei egészen a dualizmus koráig nyúlnak vissza. Ha összevetjük, milyen

¹¹⁵ Varga Bálint: Multilingualism in urban Hungary, 1880–1910. *Nationalities Papers* 2014/6. 966.; Marác, 2012, i. m., 295.

¹¹⁶ Berecz, 2014, i. m., 29–30.

volt a régió lakosságának nyelvi összetétele a 19–20. század fordulóján, illetve a 21. század elején, érdekes következtetésekre juthatunk.

*Kárpátalja lakosságának nemzetiségi és anyanyelvi összetétele a 2001-es népszámlálás adatai alapján*¹¹⁷

	Nemzetiség		Anyanyelv	
	fő	%	fő	%
ukrán	1 000 037	79,71	1 009 544	80,47
magyar	151 516	12,08	158 729	12,65
orosz	30 993	2,47	36 412	2,90
román	32 152	2,56	32 224	2,57
ruszin	10 090	0,80	6724	0,54
cigány	14 004	1,12	2 990	0,24
szlovák	5 695	0,45	2 575	0,21
német	3 582	0,29	1 850	0,15
belarusz	1 540	0,12	597	0,05
zsidó (jiddis)	565	0,05	85	0,01
egyéb nemzetiség/nyelv	4 154	0,33	2 590	0,21
nem adott meg nemzetiséget/nyelvet	286	0,02	294	0,02
<i>Összesen</i>	<i>1 254 614</i>	<i>100,00</i>	<i>1 254 614</i>	<i>100,00</i>

Az első, ami szembetűnő: ahogyan a 19–20. század fordulóján, úgy a 20–21. század mezsgyéjén is az ukrán (száz évvel korábban: rutén) és a magyar nyelvűek alkotják a régió összlakosságának legnagyobb részét. A romák ma is periferikus helyzetben vannak, az egy évszázaddal ezelőtt még jelentős zsidó közösséget azonban a 20. század borzalmi szinte teljesen felszámolták. S ami még jól látszik a két századforduló adatainak összevetéséből, hogy a korabeli szovjet és a mai ukrán propaganda és tudományos szakirodalom által hangoztatott toposz a Kárpátalján élő 130 nemzetiségről nem helytálló. A vizsgált nyelvi közösségek (ukránok/ruszinok, magyarok, valamint a „zsidó” és „cigány” anyanyelvűek) a 21. század elején is a régió lakosságának 93,9%-át teszik ki.

A fentiekben bemutattuk, hogy a 19–20. század fordulóján a centrumtól távol lévő régióban a nyelvek közötti hierarchikus viszonyokat sokkal inkább a regionális és lokális többség–kisebbség viszony, a nyelv-

¹¹⁷ Державна служба статистики України. <http://www.ukrcensus.gov.ua/index.php>

vek helyszíni hasznossága befolyásolta és nem az állami nyelv- és oktatáspolitikáé. S ha megnézzük a nyelvek ismeretére vonatkozó adatokat a 20–21. század fordulójáról, hasonló kép rajzolódik ki. A 2001-es census adatai szerint Kárpátalján anyanyelvük mellett a legtöbben a magyar (36 ezren) és az orosz (31 ezren) nyelvet beszélték második nyelvként. Másodnyelvként magyarul az ukrán nemzetiségűek, oroszul pedig az ukrán és magyar nemzetiségűek közül beszéltek a legtöbben. A kárpátaljaiak csaknem kétharmada (63%-a) csak anyanyelvén beszélt szabadon.

*Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (fő)*¹¹⁸

Nyelvek	Anyanyelvként beszélik		Másodnyelvként beszélik		Összesen beszélik		Nem beszélik	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	972 827	1 016 268	48 106	19 699	1 020 933	1 035 967	224 685	218 647
Magyar	166 700	158 729	12 500	38 694	179 200	197 423	1 066 418	1 057 191
Orosz	62 150	36 412	670 046	32 877	732 196	69 289	513 422	1 185 325

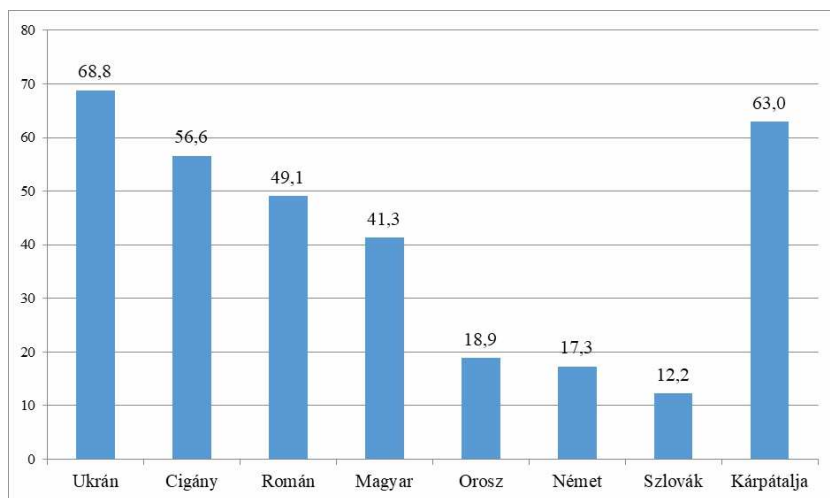
*Kárpátalja lakosságának nyelvtudása az 1989-es és 2001-es népszámlálások adatai alapján (az összlakosság százalékában)*¹¹⁹

Nyelvek	Anyanyelvként beszélik		Másodnyelvként beszélik		Összesen beszélik		Nem beszélik	
	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben	1989-ben	2001-ben
Ukrán	78,10	81,00	3,86	1,57	81,96	82,57	18,04	17,43
Magyar	13,38	12,65	1,00	3,08	14,39	15,74	85,61	84,26
Orosz	4,99	2,90	53,79	2,62	58,78	5,52	41,22	94,48

¹¹⁸ Uo.

¹¹⁹ Uo.

A csak anyanyelvükön beszélők százalékos aránya Kárpátalján nemzetiségenként a 2001-es népszámlálás adatai alapján

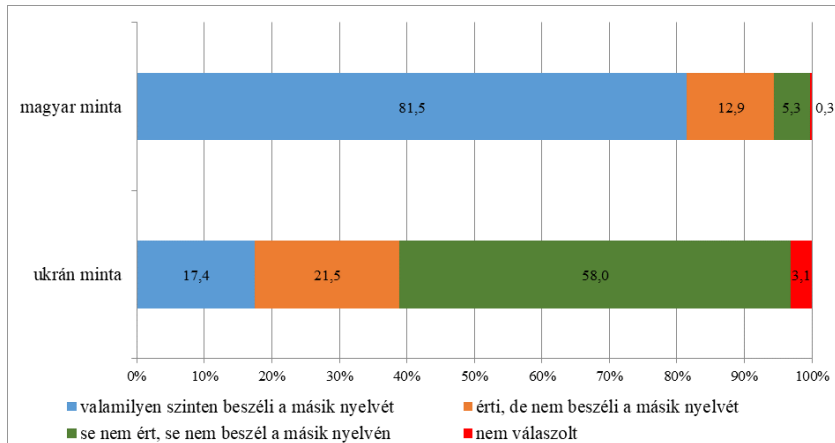
2016 nyarán Kárpátalján végzett „Tandem 2016” szociológiai vizsgálat¹²⁰ során 800 ukrán, illetve 400 magyar adatközlő töltötte ki ugyanazt a kérdőívet, amely egymás nyelvének ismeretére is rákérdezett. Az ukrán almintának mindössze 24,6%-a volt elégedett magyar nyelvtudásának szintjével, és 52,9% szeretett volna jobban megtanulni magyarul. A kérdőívet ukránul kitöltők jelentős része bizonytalan volt abban, hogy szüksége lehet-e valaha a magyar nyelvre. Bizonyára ezzel van összefüggésben, hogy körükben 22,5% volt a kérdésre nem válaszolók aránya. A magyarul megkérdezettek abszolút többsége, 56,5%-a elégedett volt ukrán nyelvtudásának szintjével, 42,7%-uk viszont fejleszteni szeretne volna az államnyelvi ismereteit (a nem válaszolók, bizonytalanok aránya 0,6%).

Az ukrán almintá 58,0%-a jelölte be, hogy „nem ért és nem is beszél” magyarul. Ha figyelembe vesszük azokat is, akik „értenek ugyan, ám nem beszélnek” magyarul (21,5%), akkor az ukránul megkérdezettek csaknem kétötöde (38,9%-a) ért magyarul, és 17,4% valamilyen szinten beszéli is a magyar nyelvet. A magyar almintában 5,3%-os az ukrán nyelvet egyáltalán „nem értők és nem beszélők” aránya. A kérdőívet

¹²⁰ Tandem 2016 – Kárpátaljai szociológiai felmérés. <https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/2019/03/A5-tandem.pdf>

magyarul kitöltők között az Ukrajna államnyelvét „nem értők és nem beszélők”, illetve „értők, de nem beszélők” (12,9%) együttes aránya 18,2%. Tehát a magyar alminta 81,5%-a ilyen vagy olyan szinten, de beszél ukránul.

A magyar nyelvet beszélők/nem beszélők aránya az ukrán, valamint az ukrán nyelvet beszélők/nem beszélők hányada a magyar almintában, % (Tandem 2016)

A magyarok körében sokkal nagyobb azoknak az aránya, akik ismerik a másik közösség, ez esetben az ukránok nyelvét, illetőleg az ukránok között jóval kevesebben beszélnek magyarul. Ha figyelembe vesszük, hogy Kárpátalján az ukrán nemzetiségűek és anyanyelvűek abszolút többséget alkotnak, és Ukrajna államnyelve az ukrán, melyet 1991 óta minden oktatási intézményben kötelezően oktatnak, ez az eredmény nem meglepő.

Bár a népszámlálások és az idézett kutatás adatai egyaránt önbevallásra épülnek, a két, egymástól független adatsorból jól látszik, hogy a széles körben elterjedt két- vagy többnyelvűség Kárpátalja esetében a 21. század elején is mítosz csupán. Az adatok arra világítanak rá, hogy a kárpátaljaiak jelentős része úgy ítéli meg, hogy nyelvtudásának jelenlegi szintjével elboldogul, vagyis a számára megfelelő mértékben elsajátította az együtt élő közösség nyelvét. A magyarok körében az, akinek

a foglalkozása, szociális hálója megköveteli, jól megtanul ukránul, ám akinek sem a megélhetése, sem a környezete nem függ az államnyelv ismeretétől, az megelégszik alacsonyabb szintű nyelvtudással is. Ugyanez igaz a régióban élő ukránokra is: a magyar többségű településeken élő, a magyarsággal és/vagy Magyarországgal szorosabb kapcsolatokat ápoló ukránok annak ellenére megtanulnak valamilyen szinten magyarul, hogy anyanyelvük Ukrajna kodifikáltan egyetlen államnyelve.

Nyelvi dilemmák a Csehszlovák Köztársaságban

Az első világháború végén bekövetkező csehszlovák államalapítás sajátossága, hogy az ún. történelmi országok – Csehország, Morvaország és Cseh-Szilézia – a történelmi közjog, a korábban önálló államisággal nem rendelkező Szlovákia – a természeti jog –, Kárpátalja pedig – egyfajta közvetett önrendelkezés formájában – a társulási jog alapján került az új állam keretei közé. A jogalapok különbözősége a regionális szerkezetben és az etnikai összetételben is megmutatkozott. A „csehszlovák” állam 1920-as alkotmánya nemzetállamként határozta meg a köztársaságot, és említést sem tett a kisebbségekről. A nemzeti önrendelkezés jegyében folytatott háború eredményeképpen a nemzetállam ideálját a leginkább a vesztesek, Ausztria és Magyarország mondhatta magáénak, Csehszlovákia egy francia és brit minta szerinti nemzetállam volt.¹²¹

A csehszlovák konstrukció különösen figyelemre méltó nyelvi szempontból. A nyelvi repertoár (Linguistic Repertoire) – az egyének vagy a beszédközösségek különböző társadalmi kontextusaiban használt nyelvi változatok összessége – tartalmazhat több nyelvet is, amelyeknek több változata van. A nyelvi repertoár egy (többé vagy kevésbé pontosan) meghatározott területen használt elemeit sorolhatjuk egyetlen nyelvhez (annak különféle változataihoz), de akár két vagy több nyelvhez (illetve azok változataihoz) is. Azokon a területeken, ahol a nyelvi repertoár elemeit több, egymással Ausbau viszonyban álló nyelv¹²² kodifikált és sztenderdizált autonóm változatai között osztják meg, vita alakulhat ki

¹²¹ Zbyněk Zeman: *Edvard Beneš – politický životopis*. Praha, Mladá fronta, 2000. 51. Vö. Szarka László: *A multietnikus nemzetállam: Kísérletek, kudarcok és kompromisszumok Csehszlovákia nemzetiségi politikájában 1918–1992*. Pozsony, Kalligram, 2016. 132.

¹²² Ausbau-nyelv – „beépült nyelv”. Olyan nyelvváltozatok, amelyek külön nyelvvé válását legalább annyira, ha nem inkább, okozták politikai, társadalmi, kulturális és történelmi tényezők, mint nyelvészeti. Peter Trudgill: A nyelvi kisebbségek Ausbau és Abstand szociolingvisztikája. In: Csernicskó István – Fedinec Csilla – Tarnóczy

arról, hogy a nyelvi repertoár egyes elemei melyik autonóm változat hatókörébe sorolhatók. Az alábbiakban azt mutatjuk be, hogy a 100 évvel ezelőtt, 1918-ban az Osztrák–Magyar Monarchia romjain létrejött (első) Csehszlovák Köztársaság területén használatos nyelvi repertoár elemeit milyen politikai és egyéb elvek alapján kategorizálták, különös tekintettel Kárpátalja abszolút többséget alkotó szláv lakosságára.

A csehszlovák állam

Az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlásának okait kutató kiterjedt szakirodalom egyik alapkérdése: azok milyen mélyen gyökereztek a Monarchia politikai szerkezetében, társadalmában, a korabeli európai tendenciákban? Két tényező alapvető szerepére kell rámutatnunk: az egyik a nagyhatalmak szerepe, a másik pedig a nemzetiségi mozgalmak felerősödése. A Habsburg Birodalom életébe a nagyhatalmak kétszer avatkoztak be döntő módon: 1849-ben, amikor megmentették a felbomlástól, majd 1918/19-ben, amikor elősegítették azt.¹²³

A Monarchia összeomlásához vezető nemzetiségi szecesszióknak mindaddig nem létezett reformalternatívája, amíg a Monarchiával szemben ellenséges nagyhatalmak körében nem vált a háborús célpolitika részévé a Habsburg Birodalom felszámolása. A bécsi udvar tett kísérletet a helyzet megmentésére a Monarchia föderatív átszervezésével, a terv azonban csak az osztrák részt érintette, a magyar kormány eleve elutasította. A kiegyezés korában a modernizációval összefüggő asszimilációs folyamatokat a türelmetlen magyarosító politika próbálta felgyorsítani, amivel jórészt épp az ellenkező hatást érte el: hozzájárult a nemzetiségi mozgalmak társadalmi bázisának kiszélesítéséhez.¹²⁴

Az első világháborút lezáró békerendszer csupa olyan szerződést rótt a vesztesekre, melyeknek kidolgozásába az utóbbiaknak alig volt beleszólása. Németország vagy Ausztria-Magyarország feldarabolása csak részben történt az etnikai elvek betartásával. Az Osztrák–Magyar Monarchia helyén négy önálló állam: Ausztria, Magyarország, Csehszlovákia és Jugoszlávia (1929-ig Szerb–Horvát–Szlovén Királyság) jött létre. A birodalom egykori területeiből rajtuk kívül Lengyelország, Románia és Olaszország is részesült. Az új államokat, illetve államhatárokat konstituáló békeszerződések deklarált elve volt a nemzeti önrendelkezés. Ez azonban olyan mértékben egészült ki más – gazdasági, stratégiai és sokszor pusztán területszerző – szempontokkal, hogy a térség új állami konfigurációja annyira sem felelt meg az etnikai elvnek, mint amennyire azt a demográfiai adottságok lehetővé tették

¹²³ Mark Cornwall: *The last years of Austria-Hungary: a multi-national experiment in early twentieth-century Europe*. Exeter, University of Exeter Press, 2002. 240.; Romsics Ignác: A nagyhatalmak és az Osztrák–Magyar Monarchia felbomlása. *Kisebbségkutatás* 2000/2. 208.; Szarka László: Volt-e reformalternatíva? A Habsburg-monarchia felbomlása. *Rubicon* 2004/10. 17.

¹²⁴ Szarka László: *Duna-táji dilemmák. Nemzeti kisebbségek – kisebbségi politika a 20. századi Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Ister, 1998. 113–125.

volna. Csehszlovákia megalakulásakor a korábbi Monarchia területének 33%-át tudta magáénak, viszont rendelkezett a korábbi birodalom ipari kapacitásának 70%-ával. Kárpátalján azonban nem volt jelentős ipar, a lakosság döntő többsége mező- és erdőgazdaságból élt, az országos átlagnál sokkal szegényesebb körülmények között.¹²⁵

Nem sokkal azután, hogy Wilson amerikai elnök közzétette a Monarchia nemzetei számára az autonóm fejlődés lehetőségét kínáló tizennégy pontját, az egyesült államokbeli csehek és szlovákok szervezetei 1918. május 30-án aláírták a közös állam kialakításáról szóló megállapodást – a pittsburghi egyezményt –, amelynek értelmében Szlovákia külön közigazgatással fog rendelkezni, a szlovák pedig hivatalos nyelv lesz. A párizsi székhelyű ideiglenes csehszlovák kormányt a nyár és kora őszi folyamán egymás után ismerték el a leendő Csehszlovákiát képviselő intézményként. Az ideiglenes kormány október 18-án Párizsban, október 28-án pedig Prágában kihirdette Csehszlovákia függetlenségét, amivel megszületett az új állam.¹²⁶

Csehszlovákia 1919. szeptember 10-én Saint-Germainben írta alá a kisebbségek jogait szabályozó nemzetközi szerződést, melynek értelmében az ország területe tovább gyarapodott. E szerződés II. fejezetének 10–13. cikkelyeiben a Csehszlovák Köztársaság kötelezte magát, hogy a zömében ruszinok lakta Kárpátalja (Podkarpatská Rus) területét önkormányzattal rendelkező autonóm egységként szervezi meg, autonóm gyűlést állít fel, amelynek törvényhozó hatalmat kell kapnia a nyelvhasználat, az oktatásügy, a vallásügy terén, valamint a helyi közigazgatás kérdéseiben. A katonai térfoglalás jóval a nemzetközi döntés előtt megkezdődött, északról a csehszlovák hadsereg, délről a román hadsereg már 1919 első felében megszállta a területet. A román hadsereg csak a trianoni békeszerződés aláírása után vonult ki a területről.

A csehszlovakizmus

A Monarchia romjain kialakuló Csehszlovákia sajátossága, hogy nem volt egyetlen államalkotó etnikuma. Azt az ellentmondást, hogy az új

¹²⁵ Zima András – Glässer Norbert: Gazdasági helyzet, foglalkozási összetétel. In: Bányai–Fedinec–Komoróczy (szerk.), 2013, i. m., 148.

¹²⁶ Miroslav Michela: *Trianon labirintusaiban. Történelem, emlékezetpolitika, és párhuzamos történetek Szlovákiában és Magyarországon*. Békéscsaba–Budapest, Magyarországi Szlovákok Kutatóintézete – MTA BTK Történettudományi Intézet, 2016. 16–18.

állam nemzetállamként született meg, miközben többnemzetiségű volt, az ország alapítói, Tomáš Garrigue Masaryk és politikusi köre a csehszlovakizmus doktrínájával próbálta meg feloldani, amely abból indult ki, hogy a csehek és a szlovákok egy nemzetet alkotnak, illetve a durvább felfogás szerint a szlovákok valójában csehek. A cseh vezetők abban reménykedtek, hogy idővel a két nép összeolvad, és kialakul közös identitásuk. A Csehszlovák Köztársaság nemzeti ideológiájának megalapozásában pedig a Nagymorva Birodalom „örökségének”, különösen a Cirill és Metód hagyomány előtérbe helyezése kapott jelentős szerepet, amely része volt a kulturális nacionalizmusnak. A szlovákok is azonosulni tudtak vele, a „kultúrnemzeti” koncepciót hivatott megerősíteni a szlovákok nemzeti mozgalmán belül.¹²⁷

Edvard Beneš már 1916-ban Párizsban kiadott francia nyelvű írásában így fogalmazott: „A csehszlovákok, vagy egészen egyszerűen a csehek, két elemből állnak: a hétmilliónyi csehből, akik Csehországban, Morvaországban és Sziléziában élnek, és a hárommilliónyi szlovákból, akik Magyarország északi részén, a Morva és a Duna összefolyásától a Felső-Tiszáig laknak. [...] Az egyazon nemzet két ágának ugyanaz a kultúrája, ugyanaz a nyelve és ugyanaz a történelme: a szlovák dialektus alig tér el a csehtől.”¹²⁸ Egy későbbi, angol nyelvű munkájában szintén úgy érvelt, hogy a csehek és a szlovákok „ugyanannak a nemzetnek két ága”; „ugyanazt a nyelvet beszélik”, „a szlovák dialektus kevésbé tér el a csehtől”.¹²⁹ Hasonló véleményét fejezte ki a csehszlovák állam első elnöke, Tomáš Garrigue Masaryk is 1923-ban cseh nyelven és ruszin fordításban is megjelentett kötetében,¹³⁰ illetve egy későbbi munkájában is: „A csehek és a szlovákok egy nép, egy közös nyelvük van. [...] A csehek és a szlovákok között a nyelvi határ kérdése nem vetődik fel és nem merülhet fel”.¹³¹

A csehszlovák időszakban két országos népszámlálásra került sor, 1921-ben és 1930-ban. A lakosság nemzetiségi összetételének felmérése politikailag a legfontosabb kérdés volt, mert ez igazolta a független

¹²⁷ Eva Kowalská: Cirill és Metód mint nemzeti szentek a szlovák nacionalizmus politikai propagandájában. In: Fedinec–Vizi–Ilyés–Simon (szerk.), 2013, i. m., 197–209.; Michela, 2016, i. m., 88–98.

¹²⁸ Edvard Beneš: *Détruisez l’Autriche-Hongrie: La Martyre des Tcehegoslovaques a travers histoire*. Paris, Librairie Delagrave, 1916. 5.

¹²⁹ Edvard Beneš: *Bohemia’s Case for Independence*. London, Allen and Unwin, 1917. 1.

¹³⁰ Т. Г. Масарик: *Словяне по войнѣ*. Ужгород, 1923.

¹³¹ Tomáš Garrigue Masaryk: *Světová revoluce: Za války a ve válce, 1914–1918*. Prague, Orbis, 1925. 13.

Csehszlovák Köztársaság létjogosultságát. A 1921. évi 256. sz. ún. népszámlálási törvény alapján a „kommunikációban használt nyelv” helyett a „csoporthoz tartozást” vették alapul, ami lehetővé tette többek között a zsidóknak és a cigányoknak nemzetiséggé nyilvánítását. A „nemzetiség” kérdése és definíciója harcokat hozott nemcsak a csehszlovákiai nemzetiségekkel, hanem a csehek és a szlovákok között is. Noha hivatalosan létezett a „csehszlovák nemzetiség” is, megvolt a lehetőség a cseh és a szlovák nemzetiség külön-külön regisztrálására. A törvény szerint a második népszámlálásra 1925-ben kellett volna sort keríteni, azonban akkor elmaradt. Az 1927. évi 47. sz. törvénnyel 1930-ra írták ki a következő népszámlálást, részben a gazdasági válság hatására, részben a nemzetközi minták alapján döntöttek a tízéves periódus mellett.¹³² Csehszlovákia lakosságának alig több mint fele (1921-ben 51,1%-a, 1931-ben 55,4%-a) tartozott a cseh etnikumhoz. A köztársaság szlovák lakossága lényegesen kisebb lélekszámú volt, mint a német kisebbség. Ráadásul Csehszlovákia részévé vált Kárpátalja is, ahol az államfordulat előtt egyáltalán nem éltek csehek, szlovákok is csak igen kis számban, viszont a terület lakosságának zömét egy harmadik szláv nemzetiség, a ruszinok alkották.

Kárpátalja népességének összetételére hatással volt a migráció – főleg a magyar lakosság távozása az anyaországba, az oroszországi események elől menekülő oroszok, a lengyel területekről szintén illegálisan átszivárgó ukránok, valamint a lengyel és orosz területekről egyaránt érkező zsidók. A zsidók az orthodox, nem magyarul beszélő közösségeket gyarapították, az oroszok és az ukránok pedig egyes képviselőik politikai szerepvállalása miatt kerültek középpontba. Az illegális bevándorlás ellen változó sikerrel léptek fel a csehszlovák hatóságok. A magyar területek etnikai összetételébe való állami beavatkozás is kezdetét vette az 1920-as évek elején a földreformmal együtt járó kolonizációval – a hegyvidéken élő ruszin lakosság és az állam megalapításában fontos szerepet játszó cseh légionisták letelepítése az alföldi területekre, a határövezetbe, a stratégiaiul fontos vasúti csomópontokhoz.¹³³

Az első Csehszlovák Köztársaságban nem volt antiszemita kurzus, sőt az 1930-as évek közepéig politikai antiszemitizmusról sem lehet beszélni. A csehszlovák alkotmány a Monarchiában csak felekezeti csoportként számontartott izraelita népességet nemzetiségi jogosítványok-

¹³² History of Population census in 1868–1940. Czech Statistical Office. https://www.czso.cz/csu/czso/history_of_population_census_in_1868_1940

¹³³ Szakál Imre: *Telepesek és telepes falvak a csehszlovák Kárpátalján*. Budapest, MTA TK Kisebbségkutató Intézet – Kalligram, 2017. 64–81.

kal is felruházta. A zsidó nemzetiség kategóriájának bevezetése döntően a német és a magyar nemzeti kisebbségek létszámát csökkentette. A népszámlálások alkalmával a zsidóságot e nemzetiség bevallására biztatták, presszionálták vagy önkényesen így regisztrálták. Ehhez hasonlóan a görögkatolikusokat ruszinokként igyekeztek feltüntetni, a magyar anyanyelvű cigányokat pedig cigány nemzetiségüként vették számba.

A ruszinok politikai megítélése

A csehszlovakizmus ideológiája választ ad arra, hogyan szervezhető államot a cseh és szlovák elemből álló „csehszlovák” nemzet, azonban nem ad választ arra, hogyan került az új országon belülről a mai Kárpátalja területe. Ezzel kapcsolatban négy tényezőt emelünk ki.

Az első a régió geostratégiai elhelyezkedése. Ezt magyarázza, hogy nem etnikailag jól körülhatárolható közigazgatási egység jött létre, hanem minden oldalról mesterséges határok övezték. Csehszlovákián belül Kárpátalja nem foglalta magába az összes csehszlovákiai ruszin többségű régiót. A saint-germaini szerződés értelmében Eperjes és környéke Szlovákiához került, a trianoni békeszerződés pedig Máramarost megosztotta Csehszlovákia és Románia között a Tisza folyó vonalán. A csehszlovák–magyar határ megvonásánál pedig a dualizmus korában megépített vasútvonalak (a nép körében: „trianoni vasút”) elhelyezkedése volt mérvadó. A ruszinok lakta terület mozaikosításának nemcsak politikai vetülete volt, hanem a kodifikált nyelvvel nem rendelkező népesség nyelvfejlődését is erőteljesen befolyásolta. Ugyanakkor a Csap–Técső vasútvonal biztosította az összeköttetést Románia és Csehszlovákia között, Románia ezen az egyetlen vasútvonalon jutott hozzá a hadianyaghoz az 1859-ben alapított Škoda Művektől, Csehország legnagyobb fegyvert és tömegközlekedési eszközt gyártó vállalatától. A magyar revizionizmus kivédésére 1920–1921 folyamán létrehozott védelmi katonai szövetség, az ún. kisantant államai közötti közvetlen kapcsolatot Kárpátalja területe biztosította.¹³⁴

A második tényező a csatlakozás megalapozása a belső jogban. A csehszlovák Podkarpatszka Rusz megszervezéséről és közigazgatásáról 1919. november 18-i Általános Szabályzat már tartalmazta, hogy

¹³⁴ Jan Rychlík: Határrezsím Kárpátalján 1919–1939 között. In: Fedinec Csilla (szerk.): *Kárpáti Ukrajna: Vereckétől Husztig: Egy konfliktustörténet nemzeti olvasatai*. Pozsony, Kalligram, 2014. 37–45.

a kárpátaljai ruszin nép mérvadó polgáraival és képviselőivel folytatott előzetes tárgyalások után és tekintettel a párizsi békekonferencia döntésére a kormány kötelezi magát a kárpátaljai ruszin terület autonóm egységként való megszervezésére. A köztársaság Alkotmánylevele (1920) az önkéntes csatlakozás mítoszát rögzítette.¹³⁵

A harmadik tényező a csatlakozás „forgatókönyve”. Mind a helyi ruszinok, mind az észak-amerikai kontinensen élő diaszpóra körében elindultak politikai mozgalmak. A diaszpóra közösségekben az egyesült államokbeli Amerikai Ruszinok Néptanácsa vette fel a kapcsolatot T. G. Masarykkal, a későbbi csehszlovák államelnökkel, és tartott „népszavazást” a Csehszlovákiához csatlakozásról.¹³⁶ Az északkelet-magyarországi vármegyékben több néptanács alakult, amelyek különböző formában kinyilvánították véleményüket a hovatartozással kapcsolatban. A régió keleti és délkeleti részén az ukrán orientáció volt a legerősebb, ezen a területen a magyar királyi adminisztráció erőtlenül működött, illetve nagyon közel volt Galícia, ahol igen erőteljesen nyilvánult meg az ukránok nemzeti felszabadító mozgalma. Ugyanakkor a máramarosi részen az is megfogalmazódott, hogy Kárpátalját vagy Romániához kellene csatolni, vagy pedig a ruszinok alkossanak önálló államot. Az értelmiség nagyobb része, valamint a városi lakosság zöme – Ungvár, Munkács, Beregszász magyar, zsidó, német, elmagyarosodott ruszin népessége – Magyarország kötelékében akart maradni. A régió nyugati területein, többek között Szolyva környékén, de különösen Eperjes vidékén viszont sokan voltak, akik a Csehszlovákiához való csatlakozást követelték. A csehszlovák küldöttség a párizsi békekonferencián Kárpátaljának Csehszlovákiához való csatolása érdekében a kárpátaljai ruszinok „népi akarattnyilvánításának” dokumentumaira – az USA-beli ruszin emigráció körében megtartott népszavazásra, valamint a szolyvai, az eperjesi és az ungvári nemzeti tanácsok határozataira hivatkozott.

A negyedik tényező a nyelvi ideológiákon nyugvó válasz a fenti kérdésre. A változatosságában is egységes, két kodifikált sztenderddel rendelkező csehszlovák nyelv ideológiája a 19. században gyökeresedik, és a pánszláv ideológiából nőtte ki magát. A pánszláv egység eszméjéhez kapcsolódik a cseh–szlovák–ruszin testvériség elmélete is. A 19. század derekán Jan Kollár¹³⁷ a pánszláv testvériség jegyében négy

¹³⁵ Elisabeth Bakke: The Principle of National Self-Determination in Czechoslovak Constitutions 1920–1992. *Central European Political Science Review* 2002/3. 173–198.

¹³⁶ Magocsi, 1978, i. m., 85.

¹³⁷ Jan Kollár: *Über die Wechselseitigkeit zwischen den verschiedenen Stämmen und undarten der slawischen Nation*. Leipzig, Otto Wigand, 1844. 9.

„fő ág”-ra osztotta a szláv népeket: orosz, lengyel, cseh és „illír”, melyek mindegyikének „saját dialektusa” van, és melyek mind „kisebb dialektusokra és szub-dialektusokra” oszlanak. Kollár szerint ez a „szláv kölcsönösség” (ahogyan ő nevezte: Slawische Wechelseitigkeit,¹³⁸ angolul: Slavic Reciprocity¹³⁹). Maxwell „literary dialects” terminussal írja le ezt a jelenséget. Lényegét úgy foglalja össze, hogy egy nyelvnek akár több helyesírása (sztenderd változata) is lehet, és a több helyesírási normával rendelkező irodalmi nyelv mögött ott áll a nagy szláv egység elmélete.¹⁴⁰

A 19. századi szerzők a cseh ág részeként tartották számon a szlovákokat is. S bár eredetileg Kollár a ruszinokat az orosz ághoz tartozónak tekintette, mások a szlovákokkal együtt kezelték az északkelet-magyarországi rutén/ruszin népességet is. „Az északi szlávok, vagy másképp csehszlovákok („Czechoslaven”), akiket valójában szlovákoknak és rusznákoknak vagy ruszinnak neveznek, azonosnak lehet tekinteni, mivel nyelvhasználatukban nem nagyon térnek el egymástól” – fogalmazott például Tomášek,¹⁴¹ a ruszinokat a szlovákokkal együtt testvérnépnek és -nyelvnek tekintve. Valamivel később Moravčík hasonlóan látta a helyzetet: „A szlovák nemzet kétségkívül a legrégebb lakója a magyar földnek, mely benépesíti a hegyvidéket, a Tátra aljától Pozsonyon át Máramarosig terjedő területet, beleértve a három millió főnél többet számláló két törzset, a szlovákokat és a ruszint.”¹⁴²

„A 19. századi irodalmi tradíciók, melyek a független Csehszlovákiában virágoztak, nem meglepő módon kedvező attitűdöt alakítottak ki Ruténia iránt, mely az első világháborút követően lett az új köztársaság része. A cseh sajtó explicit szláv retorikával üdvözölte a régió Csehszlovákiához csatolását” – írja Brown és Maxwell.¹⁴³ A csehszlovák Nemzeti Demokrata Párt fóruma, a „Národní listy” című lap 1919. május 9-i számában így üdvözölte Ruszinszónak a Csehszlovák Köztársasághoz

¹³⁸ Jan Kollár: O literarnég wzagemnosti mezi kmeny a nářečjmi slawskýmí. *Hronika* 1836/1. 39–56.; Kollár, 1844, i. m., 9.

¹³⁹ Geoffrey Brown – Alexander Maxwell: Czechoslovak Ruthenia’s 1925 Latinization campaign as the heritage of nineteenth-century Slavism. *Nationalities Papers* 2016/6. 952–953.

¹⁴⁰ Alexander Maxwell: Literary Dialects in China and Slovakia: Imagining Unitary atonality with Multiple Orthographies. *International Journal of Sociolinguistics* (164) 2003. 129–149.

¹⁴¹ Ján Tomášek [Thomas Világosváry]: *Der Sprachkampf in Ungarn*. Zagreb, Ljudevit Gaj, 1841. 32.

¹⁴² Ján Moravčík: Úvahy o budúcom postaveniu slovenského národa v Uhrách. *Pešťbudínské vedomosti* 1862. március 20. 1.

¹⁴³ Brown–Maxwell, 2016, i. m., 955.

kerülését: „kívánságunk, hogy a csehszlovák nemzet minden ágát egye-
sítsük, teljesült”. Ugyanazon év május 22-i számában a „pánszláv ösz-
szetartozás”-ra hivatkozott az újság, amikor ismételten hírt adott arról,
hogy Kárpátalját Csehszlovákiához csatolták, s hangsúlyozta: mindez
„nem imperialista cselekménnyel történt, mint bármely más rezsimmel
történt volna, hanem a szláv szeretet jegyében”.

A kárpátaljai szláv nyelv(ek)

Az 1920. évi nyelvtörvény és annak 1926-ban született végrehajtási
rendelete lehetővé tette a Kárpátalja területén abszolút többséget alko-
tó szláv népesség nyelvének használatát a közigazgatásban, a hivata-
lokban, a kultúrában és az oktatásban is. Subtelny szerint a csehszlo-
vák hatóságok nagyobb fokú politikai, kulturális és nyelvi önállóságot
biztosítottak a Kárpátalján élő szlávoknak, mint amelyet azok valaha
is élveztek.¹⁴⁴ Ez a nyelvi szabadság azonban gyakorlati problémákat is
a felszínre hozott. Elsősorban azt, hogy a régióban hivatalos nyelvként
használandó nyelvnek három változata volt használatos ebben a kor-
szakban a kulturális és közéletben, valamint az oktatásban.

A helyi szláv lakosság egyik jelentős problémája ebben az időszakban
az egységes nyelvi irányzat hiánya volt. A kárpátaljai szlávok körében
már a 19–20. század fordulójától kezdve több nyelvi irányzat törek-
vései keresztezték egymást. A tárgyalt időszakban sem volt egységes
a nyelvszemlélet. Három nyelvi irányzat volt elkülöníthető: a ruszofil
(nagyorosz), az ukranofil és a ruszinofil. Bonkáló így jellemezte a kora-
beli nyelvi helyzetet: „három irányzat alakult ki: az orosz, az ukrán és
a kárpáti ruszin s ennek megfelelően ma három nyelven írnak: oroszul,
ukránul és kárpáti ruténül. Igen éles és kíméletlen a harc az orosz és az
ukrán irányzat között. A harmadik irányzat, mely a hazai népnyelvet és
irodalmat akarja tovább fejleszteni, törpe kisebbséget alkot.”¹⁴⁵

A három irányzat egymással ellentétes módon kívánta rendezni
a régió többségi lakosságának nyelvi helyzetét.¹⁴⁶ Nem volt egyetértés
a helyi szláv értelmiség körében abban, melyik nyelv vagy nyelvváltozat

¹⁴⁴ Orest Subtelny: *Ukraine: A History*. Toronto, University of Toronto Press, 2009. 448.

¹⁴⁵ Bonkáló, 1935, i. m., 62.

¹⁴⁶ František Tichý: *Vývoj současného spisovného jazyka na Podkarpatské Rusi*.
Praha: Orbis, 1938; Михаил Капраль: Языковая ситуация в Подкарпатье 1938–
1944 гг. *Slavica Tartuensia* (VIII) 2008. 178–195.; Капраль, 2003, i. m., 176–182.;
Плішкова, 2008, i. m., 37.

tölthetné be az irodalmi nyelv (sztenderd változat) funkcióit. S bár más ruszinok lakta régiókban – így Galíciában vagy épp a Csehszlovákián belül Szlovákiához, és nem Kárpátaljához tartozó északkeleti részeken – szintén volt polémia a nyelvi irányzatok között, ez minden kétséget kizáróan Kárpátalján volt a leginkább kiélezett. Moser ennek okát abban látja, hogy sehol másutt nem töltött be a ruszinok nyelve hivatalos funkciókat, csak itt, ezért ebben a régióban volt a legnagyobb tétje annak, milyen nyelvet, nyelvváltozatot használnak sztenderdként.¹⁴⁷

A csehszlovák hatóságok a terület megszerzése utáni első időszakban mind az ukrán, mind az orosz irányt támogatták a magyarbarátnak tekintett ruszin mozgalommal szemben.¹⁴⁸ Az alapvető prágai hozzáállás azonban a be nem avatkozás elve volt. Lubor Niederle, a korszak neves szlavistája mellett foglalt állást 1919-ben a „Národní listy” című lapban megjelent írásában, hogy a kétségkívül vitás nyelvi helyzetben hagyni kell, hogy az események a maguk medrében folyjanak. Ám a klasszikus *laissez faire* nyelvpolitika következetes alkalmazását a hétköznapi gyakorlatok nem tette lehetővé.

Burian megállapítása szerint a nyelvpolitika elsősorban a hivatalok és az iskola nyelvhasználatát érinti közvetlenül.¹⁴⁹ Ezt igazolja, hogy amikor a csehszlovák hatóságok Kárpátalja területén elkezdték megszervezni az állami közigazgatást és az oktatást, szembekerültek azzal a nagyon is valós és konkrét kérdéssel, hogy mely nyelv vagy nyelvváltozat legyen az Általános Szabályzatban (1919) meghatározottak szerint az a nyelv/nyelvváltozat, melyet a közigazgatásban és az oktatásban használni kell. A kérdés tisztázása érdekében 1919. november 15-én (Prágában 934-es számmal iktatott) levélben fordultak válaszáért a prágai tudományos akadémiához.

A távoli tartományból érkezett levélre 1919. december 20-án 62.756/19.902. számmal iktatott levelében válaszolt Gustav Haberman oktatási miniszter.¹⁵⁰ A miniszteri levél bevezetőjéből kiderül, hogy 1919. december 4-én ült össze az a nyelvészekből és más szakemberekből álló bizottság, mely állást foglalt a régió irodalmi nyelvének (ahogyan a dokumentum tárgyaként szerepel: „Spisovný jazyk pro

¹⁴⁷ Moser, 2016, i. m., 129.

¹⁴⁸ Brown–Maxwell, 2016, i. m., 958.

¹⁴⁹ Peter Burian: The State Language Problem in Old Austria. *Austrian History Yearbook* 1970/6–7. 87.; lásd még Will Kymlicka: *Liberalism, community, and culture*. New York, Oxford University Press, 1989.

¹⁵⁰ Spisovný jazyk pro Podkarpatskou Rus. 62756/6902. sz. dokumentum, 1919. december 20. Idézi Brown–Maxwell, 2016, i. m.

Karpatskou Rus”) és az oktatásban használandó nyelvváltozatnak a kérdésében. A szakértők egyhangúlag fogadták el azt az öt pontból álló állásfoglalást, melyet a miniszter saját kezűleg szignált levélben hozott a kárpátaljai állami vezetés tudomására.

A szakértői vélemény első pontja kimondja, hogy egy nép irodalmi nyelvének kérdésében az adott nyelv hordozói illetékesek, nem pedig akadémiai bizottságok. A levélnek ez a része tehát tartja magát a nyelvi be nem avatkozás elvéhez.

A második bekezdés egyértelműen amellet foglal állást, hogy egy új irodalmi nyelv kidolgozása a régió szláv lakossága számára erősen kérdéses sikerrel kecsegtető vállalkozás volna, emellett fölösleges is, s a csehszlovák nemzetiségi politika törekvéseivel is ellentétes, mert a megosztó törekvések megerősödéséhez vezethet. „Egy mesterséges új szláv nyelv kidolgozása Kárpáti Rusz számára nem csupán nehéz dolog volna (melyet egy helyszínre kiküldött külön tudományos bizottság semmiképp se tudna megoldani), de tudományos szempontból meglehetősen kérdéses, azonban a mi szláv politikánk felől nézve nem kívánatos. [...] Egy ilyen nyelv megalkotása veszélyesen felerősítené a széthúzó erőket, amelyek időnként megjelennek népünk soraiban” – áll a levélben.

A harmadik pont a régió nyelvváltozatait kétségkívül a „maloruské” (azaz kisorosz nyelv) nyelvjárásaiként nevezi meg. Ebből következően a régió irodalmi nyelveként azt a nyelvet kell elismerni, melyet a kárpátaljaiak legközelebbi szomszédjai és a velük egy népcsoportba tartozók használnak: a galíciai ukrán nyelvet („haličskou ukrajnštinu”). Érdekes azonban, hogy a galíciai irodalmi nyelvváltozatot azzal a megjegyzéssel ajánlja az állásfoglalás, hogy a Galíciában használatos fonetikus írásmód helyett az etimologikus használandó Kárpátalján. „A fonetikus helyesírást Galíciában mesterségesen vezették be, és a kárpátruszinok körében nem túl népszerű, ezért célszerű az etimológiai írásmóddal felváltani” – fogalmaztak Prágában. Miközben tehát elismerik a Kárpátok gerince által elválasztott keleti szlávok nyelvi egységét, a cseh döntéshozók külön sztenderd (eltérő helyesírási norma) bevezetéséről határoznak a csehszlovákiai ukrán nyelvűek számára.¹⁵¹ Moser meglátása szerint Prága éppen azért nem javasolta a fonetikus elvekre épülő helyesírási norma bevezetését Kárpátalján, mert a csehszlovák tudósok tudatában

¹⁵¹ Юрій Шевельов: *Українська мова в першій половині двадцятого століття (1900–1941). Стан і статус*. Київ, Сучасність, 1987. 249.; Андрей Пушкин: *Цивилизация или варварство: Закарпатье 1918–1945*. Москва, Институт славяноведения РАН – Издательство Европа, 2006. 92.

voltak annak, milyen jelentőséget tulajdonított a közös írás egységesítő szerepének az ukrán nyelvi mozgalom.¹⁵²

A prágai szakmai testület vélekedése szerint az ukrán irodalmi nyelv kárpátaljai bevezetése a helyi oktatásban az iskolák hasznára válik, és lehetővé teszi a galíciai tankönyvek és tanerők alkalmazását. Azok a félelmek, melyek szerint ezzel Podkarpatszka Ruszban megjelenik az ukrán irredentizmus, alaptalanok – szögezi le a miniszteri levél. Nagyobb esély volna erre, áll a levélben, ha a kárpátaljai szlávokat mesterségesen el akarnák szakítani természetes nemzeti gyökereiktől.

A fentiek fényében különösen érdekes a levél negyedik bekezdése. Az akadémikusok állásfoglalása itt azt javasolja, hogy a középiskolai osztályokban az orosz nyelvet is oktassák kötelezően az államnyelv mellett, mégpedig abból a célból, hogy a régió szláv lakosai, akárcsak az ukránok, ne veszítsék el azt az érzetüket, hogy ők a nagy orosz nép részei.¹⁵³ Végül az ötödik pontban arra tesz javaslatot az akadémiai bizottság, hogy politikai és szakmai szempontból célszerű volna tanulmányozni a helyi irodalmi nyelvváltozat kidolgozására irányuló korábbi olyan törekvéseket, mint amilyen például Avgusztin Volosin – a dualizmus korában kiadott – grammatikája volt.

Érzékelhető módon a prágai szakértők abból a szláv testvériség ideológiájából indultak ki, amelyre a ruszin többségű régió Csehszlovákiához csatolását alapozták. Az is kivehető a levélből, hogy a Kárpátalja területén beszélt szláv nyelvváltozatokat az orosz ághoz tartozónak, az orosz irodalmi nyelvvel lefedett dialektusoknak tekintették. Az, hogy a prágai testület tagjai elképzelhetőnek tartották egyidejűleg az ukrán és az orosz sztenderd használatát és oktatását a régióban, és egy regionális ruszin sztenderd kodifikálásától sem riadtak vissza, beleillik a csehszlovakizmus koncepciójába, amely szerint egy nyelvnek akár több helyesírása is lehet.

¹⁵² Moser, 2016, i. m., 129.

¹⁵³ Михайло Сюсько: *Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови*. Ужгород, Гражда, 2004. 351.; Юрій Думнич: *Українізація школи на Пудкарпатській Русі пуд час Чехословацького періода*. Ужгород, Видавельство В. Падяка, 2009. 7.; Пушкаш, 2006, i. m., 93–94.

A nyelvi polémia következményei

A ruszin irányzat hívei a ruszinokat önálló népnek, a ruszint (a helyi szláv nyelvjárásokat) a szomszédos szláv nyelvektől (ukrán, szlovák, lengyel) különálló nyelvnek tekintették. A ruszinofilok elsősorban a munkácsi görögkatolikus püspökség papjai köréből kerültek ki. Céljuk a helyi nyelvjárásokra és az egyházi szláv nyelvváltozatra alapozott saját irodalmi nyelv kialakítása, kodifikálása volt. Az irányzat legismertebb képviselői között találjuk Hodinka Antalt és Sztripszky Hiadort, akik azonban a csehszlovák korszakban nem éltek Kárpátalján.

Az önálló ruszin nép elméletének háttérében az állt, hogy a Kárpátok hegygerince természetes határként választja el a magyarországi szlávokat a hegyvonulat túlsó oldalán élő szlávoktól. A régió Csehszlovákiához kerülése után is tovább élő ruszinofil irányzat híveinek elképzelése szerint az irodalmi nyelvet „a nép nyelvéhez”, azaz a hétköznapi beszélt nyelvhez kell közelíteni. Ez irányú törekvéseiket azonban nagyban megnehezítette, hogy a helyi szláv nyelvjárások között viszonylag jelentős különbségek. A helyi nyelvjárások ötvözésére, a normák kiegyenlítésére azonban sem idejük, sem lehetőségük, sem megfelelő anyagi háttérük és legitimációjuk nem volt. Az irányzat az 1920-as években erősen a háttérbe szorult. Ennek egyik oka az volt, hogy a csehszlovák hatóságok magyarpártinak, a magyar érdekek képviselőinek, „magyarón”-nak tartották az önálló ruszin nép és nyelv elméletének hirdetőit. A ruszin irányzat az 1930-as évek második felében, illetve főként Kárpátalja Magyarországhoz való visszakerülését követően erősödött meg ismét.

Az ideológiai fronton is folyó küzdelemben főként az orosz (ruszofil) és az ukrán (ukranofil) irányzat állt élesen szemben egymással. Az első a (nagy)orosz irodalmi nyelv kárpátaljai alkalmazását tartotta célszerűnek, utóbbi azonban a galíciai ukrán sztenderd bevezetését és használatát tekintette céljának. Azért lényeges a „galíciai” jelző használata az ukrán sztenderd kapcsán, mert akkor már formálódóban volt a szovjet-ukrán sztenderd dialektus kodifikálása az ukrán nyelvterület Szovjetunióhoz tartozó területein.

Az orosz irányzat nyelvi programja összefoglalásának tekinthető Alekszej Gerovszki rövidke írása.¹⁵⁴ A cseh kormányzat harca az orosz nyelvvel című orosz nyelvű munkájában négy nyelvváltozatot különít el: a) északi nagyorosz; b) déli nagyorosz; c) fehérorosz; d) dél-orosz

¹⁵⁴ Алексей Геровский: *Борьба чешского правительства с русским языком*. 1938. http://www.ukrstor.com/ukrstor/gerovskij_rusjazyk.htm

vagy kisorosz. A kárpátaljai szlávok nyelvjárásai a déli, azaz kisorosz változathoz tartoznak. S mivel az egységes orosz nyelvhez sorolhatók a helyiek által beszélt nyelvváltozatok is, törvényszerű az orosz irodalmi nyelv írásban való használata. Az ukrán irányzatot megosztónak, mesterségesen importálnak tekintette Gerovszki.

Az orosz irány hívei ahhoz hasonlatos nyelvi helyzetet képzeltek el, ami Svájc német ajkú régióra jellemző. A nyelvészeti szakirodalomban (fergusoni) diglossziának nevezett helyzetet¹⁵⁵ az jellemzi, hogy a svájci németek hétköznapi beszédhelyzetekben (otthon, baráti társaságban, magánlevelezésben stb.) a helyi nyelvváltozatot (Schweizerdeutsch) használják, a formális, nyilvános szituációkban (templomban, munkahelyen, oktatásban, szépirodalomban, sajtóban stb.) pedig a német irodalmi nyelvet (Hochdeutsch vagy Schriftsprache). A ruszofilek a hétköznapi szóbeli érintkezés eszközüél a helyi nyelvjárásokat javasolták, ám az oktatásban és a kulturális életben ragaszkodtak az orosz (nagyorosz) nyelv bevezetéséhez. Az orosz sztenderd lett volna tehát az E(melkedett), a helyi nyelvváltozatok pedig a K(özönséges) változatok szerepét töltötték volna be. Példaként a német, a francia és az olasz nyelvi helyzetet állították a helyi lakosság elé. Hangsúlyozták, hogy például a bajorok, a szászok, a tiroliak stb. saját dialektusukat használják családi körben, ám a kulturális életben, az oktatásban, a tudományban, az irodalomban a közös német irodalmi nyelvre váltanak. „Elismerve a közös orosz irodalmi nyelvet és igényelve annak bevezetését az iskolákban, a hivatalokban, mi nem akarjuk elvetni a népi nyelvet. Ám mi ezt a nyelvjárást fokozatosan meg akarjuk tisztítani a magyarizmusoktól, gazdagítani és gyarapítani, de nem kitalációkkal és más provincializmusokkal, melyeknek nálunk semmi értelme. A nyelvi kérdést a nyugat-európai kultúrnépek példája alapján akarjuk rendezni, nem másként. Nem árt a francia irodalmi nyelv a provanszálnak, nem fog megártani nekünk sem az orosz irodalmi nyelv” – fogalmazott például Igor Husznai.¹⁵⁶

Hasonló logika mentén érveltek más ruszofilek is. Pavlovics „Az orosz kultúra és Podkarpatszka Rusz” című röpiratában így írt: „Ez a ½ millió lélek az orosz nép legkisebb ága, kedvezőtlen anyagi körülmények között él, önmagában nem képes önálló kultúrát kialakítani. A maga módján kiállta a magyarosítás nemzeti próbáját. [...] Ez az ág

¹⁵⁵ Ferguson, 1975, i. m., 291–317.; Peter Trudgill: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2003. 38–39.

¹⁵⁶ Игорь Гусьнай: *Языковый вопрос в Подкарпатской Руси*. Пряшевъ, Книгопечатня „Св. Николая”, 1921. 27.

csak az orosz kultúra többi részével egységben képes fejlődésre”.¹⁵⁷ A folytatásban a 19. századi pánszláv ideológia elvei köszönnek vissza: „Az orosz kultúra csúcса az orosz irodalmi nyelv, mely a Rusz minden ága számára közös. Minden nagy népnek egyetlen irodalmi nyelve van, akárhány nyelvjárás is van a beszélt nyelvben. Így van ez a németeknél, a franciáknál és más nemzeteknél. [...] Pedig egyes népeknél bizonyos nyelvjárások között nagyobb különbségek vannak, mint az orosz nyelv változatai között. [...] Provance lakói úgy beszélnek, hogy a párizsiak meg sem értik őket. Azonban a franciák irodalmi nyelve közös a francia nemzet minden ága számára. Ezt a közös irodalmi nyelvet oktatják minden francia iskolában. Nekünk, oroszoknak is van egy mindenki számára közös irodalmi nyelvünk.”¹⁵⁸

Az ukranofilek elméleti háttéréül az szolgált, hogy a kárpátaljai szláv lakosság nyelvjárásai azonosak a Kárpátok keleti oldalán beszélt ukrán nyelvjárásokkal, így ezek az ukrán nyelv változatai, vagyis nem alkotnak önálló nyelvet.¹⁵⁹ A Kárpátok keleti és nyugati oldalán használt nyelvváltozatok közötti azonosságot főként a 18. század előtti írott nyelvi szövegekkel igazolták. De a helyi értelmiség jelentős része is az ukrán irány mellett foglalt állást. Közöttük tarthatjuk számon Vaszil Hrendzsadonszkij költőt, író, szerkesztőt is. Álláspontja szerint: „Külön irodalmi nyelv Kárpáti Rusz számára igazából nem kell [...], valami új nyelv megjelenése veszélyes segítség volna a széttagozó törekvéseknek, melyek népünk soraiban régtől megjelennek. Azért, mert Kárpáti Rusz helyi ruszin nyelvjárása kétségtelenül az ukrán nyelvjárása, tehát az itteni polgárok irodalmi nyelveként az ukrán nyelvet kell elfogadni, amit szomszédjaik és rokonaik használnak. [...] Mi Kárpátalján szép ukrán nyelven beszélünk, olyan nyelven, mint testvéreink Galíciában, Bukovinában vagy Nagy-Ukrajnában”.¹⁶⁰

Az ukrán irányzatot egyértelműen politikai indíttatású szeparatizmusnak tekintette nemcsak Husznai Kárpátalján, hanem például a Kárpátok

¹⁵⁷ Н. Павлович: *Русская культура и Подкарпатская Русь*. Ужгородь, 1926. 12–13.

¹⁵⁸ Уо. 15.

¹⁵⁹ Volodimir Birčak: Dnešní stav podkarpatské literatury In: *Podkarpatská Rus. Sborník hospodářského, kulturního a politického poznání Podkarpatské Rusi*. Bratislava, 1936; Ivan Paňkevič: Jazyková otázka v Podkarpatské Rusi. In: Josef Chmelař – Stanislav Klíma – Jaroslav Nečas (eds.): *Podkarpatská Rus*. Praha, 1923. 131.; Иван Панькевич: *Українські говори Підкарпатської Русі і сумежних областей*. Praha, Orbis, 1938.

¹⁶⁰ Idézi Надія Ференц: В. Гренджа-Донський про мову Закарпатців. In: Галас (ред.), 1993, i. m., 315., 317.

túloldalán Scsegolev¹⁶¹ és Szvisztun¹⁶² is. Az ukrán nyelvi mozgalom mögött mindkét szerző lengyel és osztrák-német megosztó politikai célokat feltételezett, s az ukrán nyelvi mozgalom megjelenését a romantika korszemlére vezették vissza. Ahogy Bonkáló írta 1940-ben: „Az a kis-orosz (ruszin, rutén), aki ukránnak nevezi magát, önálló ukrán állam felállításáról álmodozik. Az ukrán szónak tehát irredenta jelentése van.”¹⁶³

A nyelvi vita az oktatásban

Mindkét orientációnak jelentős befolyása volt az oktatásra is. A prágai kormányzat támogatta ugyan a cseh (szlovák) nyelvű iskolák hálózatának bővítését és az államnyelven való oktatást, de lehetővé tette az anyanyelvi oktatást is. A korabeli oktatáspolitikában gyakorlati szerepet vállaló Klima írásából tudjuk, hogy Kárpátalján a cseh, illetve szlovák nyelven tanulók aránya jelentősen meghaladta a cseh és szlovák nemzetiségűek arányát, ugyanakkor számos nemzetiség képviselői tanulhattak anyanyelvükön ebben az időszakban.¹⁶⁴ Bár a cseh (szlovák) tannyelvű iskolák száma fokozatosan nőtt a régióban, a „nép nyelvén” oktató iskolák száma ennek ellenére jelentős volt.

Nem szerepel azonban az oktatási statisztikákban, hogy a ruszin tannyelvűként számontartott iskolákban milyen nyelven folyt a képzés. Ezen a téren ugyanis meglehetősen nagy változatosság jellemezte az iskolákat. A ruszinok egyes iskoláiban (nagy)orosz, másokban ukrán nyelven oktattak, s voltak olyan intézmények is, ahol a helyi ruszin nyelvjárást használták tannyelvűként.¹⁶⁵ Az oktatásban alkalmazott nyelvváltozat nagyrészt a helyi tanerő nyelvtudásától, nyelvi orientációjától függött.¹⁶⁶ Pajkos, aki tanító volt egy Ungvár közeli településen az 1930-as években, így emlékezett vissza erre az időszakra: „A nyelvi kérdés felforgatva

¹⁶¹ Сергій Щеголев: *Українське движіння, якъ сьвременный этапъ южнорусскаго сепаратизма*. Кієвъ, 1912.

¹⁶² Филип Свістунь: *Що єсть – українофільство? Его історія и теперешня характеристика*. Львовъ, Общество имени Михаила Качковскаго, 1912.

¹⁶³ Bonkáló Sándor: *A rutének (ruszinok)*. (Második, bővített kiadás.) Basel–Budapest, Európai Protestáns Magyar Szabadegyetem, 1996. 58.

¹⁶⁴ Виктор Клима: Школьное дело и просвещение на Подкарпатской Руси. In: Эдмунд Бачинский (ред.): *Подкарпатская Русь за годы 1919–1936*. Ужгородъ, Рускій Народный Голось, 1936. 103.; Магочий, 2007, i. m., 518.

¹⁶⁵ Иван Небесник: Українська мова в гімназіях, учительських семінаріях і торговельній академії Закарпаття в 1919–1938 роках. In: Галас (ред.), 1993, i. m., 237–244.; Магочий, 2007, i. m., 518.

¹⁶⁶ Левенець та ін. (ред.), 2008, i. m., 270.

a teljes anarchiáig: ahány iskola, annyi »tannyelv«. Akár egy iskolán belül is saját ízlésüknek megfelelően oktattak a tanárok [...] A gyerekek nem tudták, melyik tanárhoz hogyan forduljanak, milyen »nyelven« feleljenek, hisz csak saját anyanyelvjárásukat tudták jól.¹⁶⁷

Az egyszerű nép nem feltétlenül törődött azzal, milyen nyelven beszélnek. De nem volt sokkal jobb helyzetben az értelmiségi sem: egyesek úgy gondolták, hogy a helyi nyelv a ruszin (de akkor a számtalan egymástól eltérő nyelvjárás közül melyiken nyugszik ez a nyelv?), mások felháborodottan utasították el ezt a szerintük bárdolatlan falusi nyelvjárást, és az egyházi szláv hagyományra hivatkoztak, annak számtalan változatával.¹⁶⁸

A tankönyvek két irányzatot képviseltek. A ruszofilek Szabó Eumén orosz nyelvkönyvét,¹⁶⁹ az ukranofilek pedig Panykevics Ivan több kiadást megért grammatikáját¹⁷⁰ részesítették előnyben. Moser szerint jellemzi a régióban élő szláv értelmiség nemzeti mozgalmainak fejlettségét, hogy a programadó ruszofil és ukranofil grammatikát egyaránt emigránsok írták Kárpátalján.¹⁷¹ A nyelvkönyvek nyelvi elemzése alapján azonban kiderül, hogy mind az orosz, mind az ukrán irányzat hívei többé-kevésbé a helyi nyelvjárásokhoz igazították az orosz, illetve ukrán irodalmi nyelv grammatikáját, vagyis egyik nyelvtan sem egyezett meg teljes mértékben az adott nyelv korabeli sztenderd változatával.

A Panykevics-féle nyelvtan tucatnyi ábécéskönyv, olvasókönyv és más tankönyv nyelvi mintájául szolgált.¹⁷² Ezek a kiadványok az oktatás

¹⁶⁷ Олександр Пайкош: Мовна боротьба на Закарпатті 20–30-х років XX ст. In: Галас (ред.), 1993, i. m., 256–257.

¹⁶⁸ George Y. Shevelov: The Language Question in the Ukraine in the Twentieth Century (1900–1941). *Harvard Ukrainian Studies* (XI) 1987. 223.

¹⁶⁹ *Русский литературный язык Подкарпатской Руси и новая грамматика русского языка для средних учебных заведений Подкарпатской Руси*. Munkács, 1925. A borítón nem szerepel a szerző neve. A kötetről lásd Mihael Mozser: Прошання з українством: декілька завваг про мовну історію русинів за влади Міклоша Гортія. *Humaniora: Slavica Tartuensia* (IX) 2011. 249. Moser szerint az valójában nem Szabó, hanem Alekszandr Grigorjev Eperjesen élő orosz emigráns munkája.

¹⁷⁰ Иван Панькевич: *Грамматика руського языка для молодых клас шкѳл середних и горожанских*. Мукачево, Типографія „Карпатія”, 1922. (Újra kiadva 1927-ben és 1936-ban.) Lásd Чучка Павло: Закарпатська стихія в „Граматиці руського языка...” I. Панькевича. In: Галас (ред.), 1993, i. m., 328–335.; Mihael Mozser: „Грамматика руського языка” Івана Панькевича та Галицька українська мова в Підкарпатті. In: Квестослава Копорова (ed.): *Studium Carpato-Ruthenorum 2009. Штудії з карпаторусиністікы*. Пряшів, Пряшівська універзіта в Пряшові – Інститут русинського языка і культури, 2009. 68–93.

¹⁷¹ Moser, 2016, i. m., 129.

¹⁷² Плїшкова, 2008, i. m., 51.

ukrán irányvonalát erősítették, mint ahogyan a Bircsak szerkesztésében kiadott iskolai irodalmi szöveggyűjtemények is, melyek elsősorban ukránul publikáló szépírók műveit tartalmazták. Ez utóbbi azokat a szavakat, kifejezéseket, melyek a szerkesztő szerint a helyi tanulóifjúság számára nem érthetők, lábjegyzetben regionális nyelvjárási megfelelőkkel magyarázta.¹⁷³

Egy idő után Prága úgy akarta megoldani a régió összetett nyelvi helyzetét és feloldani az iskolai nyelvi káoszt, hogy 1937-ben szavazást rendelt el arról, hogy melyik grammatikát (az orosz vagy az ukránt) használják a ruszinok iskoláiban. Összesen 427 iskola vonatkozásában bonyolították le a szavazást. A megkérdezett intézmények 73,3%-a (313 iskola) Szabó ruszofil grammatikája mellett voksolt, míg Panykevics ukrán nyelvtana mellett csak 26,7% (114 oktatási intézmény) szavazott.¹⁷⁴ A referendum azonban nem terjedt ki Podkarpatszka Rusz teljes területére, és eredményeit is ellentmondásosan fogadták az érintettek. Az orosz irányzat hívei győzelemről beszéltek, míg az ukrán orientáció képviselői megkérdőjelezték annak eredményeit. Az ekkor már az utóbbi irányzat egyértelmű szellemi vezéralakjának számító Volosin például így nyilatkozott: „Egyetlen szülő, egyetlen anya sem akarja, hogy gyermekét olyan nyelvvel kínozzák az iskolában, amelyet tőlünk több ezer kilométerre beszélnek. [...] Mindkét kulturális irányunknak észre kell vennie, mi szór szét bennünket, ne hallgassuk meg azokat, akik személyes számításból vagy valaki más érdekeit szolgálva megosztanak minket, hanem a szeretet rendjét kell követnünk!”¹⁷⁵ A szavazás inkább tehát csak közvélemény-kutatás lett, nem oldotta meg az oktatásban használandó sztenderd változat körüli zavaros helyzetet, az ukranofil irányzat híveit viszont cselekvésre, a csehszlovák kormánnyal szembeni fellépésre, a minél nagyobb önállóság kivívására sarkallta.

Egy-egy nyelv sztenderd változatának kidolgozása során (azaz a sztenderdizáció és kodifikáció folyamatában) a nyelvi tervezés elméletében és gyakorlatában alapvetően négy lényeges lépést különböztethetünk meg: kiválasztás, kodifikáció, elterjesztés és kidolgozás.¹⁷⁶ A kiválasztás

¹⁷³ Шевельов, 1987, i. m., 250.

¹⁷⁴ Magocsi, 1978, i. m., 226.; Shevelov, 1987, i. m., 205.; Шевельов, 1987, i. m., 257.; Левенець та ін. (ред.) 2008, i. m., 271.;

¹⁷⁵ Ідезі Олекса Мишанич (ред.): *Волошин А. І. Вибрані твори*. Ужгород, Видавництво „Закарпаття”, 2002. <http://litopys.org.ua/volosh/volosh.htm>

¹⁷⁶ Pl. Joshua A. Fishman: Nyelvi modernizáció és nyelvi tervezés a nemzeti modernizáció és tervezés más típusaival összehasonlítva. In: Tolcsvai Nagy Gábor (szerk.): *Nyelvi tervezés*. Budapest, Universitas, 1998. 31–50.; Einar Haugen: A korpustervezés kivitelezése: elmélet és gyakorlat. Uo., 143–160.

voltaképpen annak eldöntése, hogy mely nyelv/nyelvváltozat legyen az alapja a sztenderd változatnak. Ezt követően ezt a változatot kodifikálni kell, azaz nyelvtanokban, szótárakban, kézikönyvekben, helyesírási szabályzatokban stb. rögzíteni a sztenderd normát. Az elterjesztés az a fázis, amikor – elsősorban az oktatás révén – a kodifikált normát minél szélesebb körben megismertetik, és ennek használata felé terelik a lakosságot, a sajtót stb. A kidolgozás a kodifikált norma állandó „karbantartását” jelenti: a folyamatosan változó nyelvi norma nyomon követését, stilisztikai bővítését, differenciálását, a kodifikációs feladatok finomhangolását, melyek révén egy dialektus sztenderd nyelvvé válik. A nyelvpolitika, illetve a nyelvtervezés elméleti keretében szemlélve a korszakban zajló nyelvi polémiát, megállapíthatjuk, hogy a vizsgált időszakban a ruszinofil irányzat a kiválasztásban a helyi nyelvjárások fölé boltozódó, azokat ötvöző új irodalmi nyelv megteremtését tűzte ki célul, az ukranofilek az ukrán, a ruszofilek az orosz irodalmi nyelv mellett döntöttek. A kodifikációban az ukrán és az orosz nyelvi mozgalom az iskolai nyelvtanokat alkalmazta elsősorban, a ruszinok a szépirodalmi és tudományos művek révén közelítettek az irodalmi nyelvváltozat kialakítása irányába. Az elterjesztés legfőbb eszközét az iskolai oktatásban látták. A kidolgozásra, a már rögzített normák gondozására, fejlesztésére azonban az adott történelmi, politikai viszonyok közepette egyiknek sem volt reális lehetőség.

A ruszin-kérdés újraértelmezése a revíziós időszakban

A revízióval előállt annak lehetősége, hogy a magyar kormány ismét megpróbálkozzon egy kompakt nemzetiségi terület kezelésével. A revízió magyar etnikai területeket juttatott vissza Magyarországnak, kivéve a ruszin hegyvidéket. A történeti Kárpátalja síkvidéki, magyar többségű sávja az 1938. november 2-i első bécsi döntéssel, a jóval nagyobb kiterjedésű, ruszin többségű északi és keleti rész pedig 1939. március közepén katonai hadművelet eredményeként került ismét Magyarországhoz. Az első bécsi döntést „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt felvidéki területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 1938. évi XXXIV. törvénycikkkel, a ruszin Kárpátalja visszacsatolását pedig „A Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeknek az országgal egyesítéséről” szóló 1939. évi VI. törvénycikkkel vezették be a magyar jogrendbe. A mai Kárpátalja területének déli, magyar többségű sávját (Beregszász várossal egyetemben) betagolták a vármegyerendszerbe, a hegyvidéket pedig a Kárpátaljai Kormányzóság néven emelték ki mint nemzetiségi területet. 1939-ben itt abszolút többséget alkottak a ruszinok (a korabeli hivatalos állami terminológia szerint: magyar-oroszok), akikhez a lakosság 74,64%-a tartozott. A legnagyobb regionális kisebbséget a 9,15%-nyi jiddis anyanyelvűek alkották.¹⁷⁷

1939 márciusában „Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területek” szláv lakosait Horthy Miklós kormányzó anyanyelvükön fogalmazott, falragaszok formájában terjesztett kiáltványban üdvözölte a régi-új hazában. „Kéklő hegyeitek csúcsa a magyar alföld felé tekint. Patakjaitok és folyóitok az erdővel borított hegyek oldalán rohannak a magyar síkság felé. A természet-adta hegyek és a síkság együtt ad ki oszthatatlan egységet” – így fejezi ki a lírikus szöveg a magyarok

¹⁷⁷ 1939. évi kárpátaljai nép-, földbirtok- és állatösszeírás eredményei. Budapest. Magyar Királyi Központi Statisztikai Hivatal, 1940. 14.

lakta síkság és a ruszin többségű hegyvidék természetes összetartozását. „Önök sokat szenvedtek az elmúlt 20 évben, de sokat szenvedett a testvéri magyar nép is. [...] Mi mind világosan látjuk az elrendeltetését és szükségességét, hogy [...] a kárpátorosz nép a magyar államiság keretei között elérje azt az önigazgatást, amelyet a korábbi keretek között nem tudott.”¹⁷⁸

¹⁷⁸ Szövegét lásd a Fortepan online fotógyűjtemény plakátjai között. <http://www.fortepan.hu/>

Majdnem autonómia

A Kárpátaljai Kormányzóság közjogi helyzetét az 1939. július 7-én életbe lépő 6.200. sz. „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai terület közigazgatásának ideiglenes rendezéséről” szóló miniszterelnöki rendelet szabályozta. A rendelet szerint a Kárpátaljai Kormányzóság közigazgatása három szintű: közigazgatási kirendeltségek, járások és az egyes települések. A kormányzóság élén a kormányzó áll, akit „a kárpátaljai területet érintő általános érdekű kérdésekben” a főtanácsadó által irányított, rendszeresen ülésező nyolctagú „véleményező és indítványozó bizottság” segít. A kormányzót, a főtanácsadót, a bizottság tagjait a miniszterelnök, a közigazgatási kirendeltségek vezetőit és azok helyetteseit a belügyminiszter, a községek képviselőtestületeinek tagjait pedig „a község férfi lakosai közül” a főszolgabíró nevezi ki. A kormányzó jogköre megegyezett a vármegye élén álló főispán jogkörével, illetve ezen felül hatáskörébe tartozott a tanügyi igazgatás is, amit a vármegyék esetében a tankerületi főigazgató látott el.

A magyar állam közigazgatási autonómiát ígért Kárpátalja lakosságának. Az 1939. évi VI. törvénycikk 6. §-a már megfogalmazta: „Utassítatik a miniszterelnök, hogy Kárpátalja önkormányzatának szabályozásáról külön törvényjavaslatot terjesszen az országgyűlés elé”. Horthy Miklós kormányzó 1939. június 14-én, az országgyűlés ülésén tartott nyitóbeszédében a következőket mondta: „Újra szentistváni feladatok munkanapjaira virradtunk. Hiszem és remélem, hogy ez az országgyűlés ugyanazzal a hivatásérzettel fog ehhez a munkához, amellyel az elmúlt századok magyar országgyűlései változó korszakokban nemzetünk történelmi küldetését és célkitűzéseit a Dunamedencében szolgálták. Első ilyen feladatunk lesz, hogy a főleg magyar-oroszok lakta kárpátaljai ország résznek ősi alkotmányunkba szervesen beleillő önkormányzatot állapítsunk meg. Hiszem és remélem, hogy az országgyűlés is ápolni fogja a megértést és a barátságot magyar és idegenajkú honfitársaink között, amelyet megbontani csak konkolyhíntéssel lehet.”¹⁷⁹

A tervezett autonómia miatt volt címében is ideiglenesnek szánt a régió közigazgatását szabályozó 6.200/1939. számú miniszterelnöki rendelet. Ennek megfelelően 1939 és 1944 között számos autonómia-tervezetet dolgoztak ki a régió öngazgatásával kapcsolatban. Közülük a Teleki Pál miniszterelnök által 1940. július 23-án a parlament elé terjesztett, a Kárpátaljai Vajdaságról szóló törvénytervezet állt a legközelebb

¹⁷⁹ *Képviselőházi irományok*, 1939. I. k. 1. sz. Budapest, 1939. 1.

ahhoz, hogy a gyakorlatban is megvalósuljon, ám végül csendben elefejtődött,¹⁸⁰ a fennálló magyarországi viszonyok és a Szovjetunióval folytatott háború körülményei közepette nem volt realitása annak, hogy egy szláv népességnek autonómiát adjanak.

Az autonómia kérdése a sikertelen betérjesztés után is többször felvetődött, a sajtóban és a napi politikában is, sokszor ellenkező előjellel. Bródy András, Podkarpatszka Rusz egykoron első miniszterelnöke például többször is elégedetlenségét fejezte ki az autonómia bevezetésének halogatása miatt. Több magyarok lakta település (például Aknaszlatina, Técső, Visk) vezetése ugyanakkor úgy foglalt állást, hogy őket ne csatolják a ruszin közigazgatási egységhez, Ungvár odacsatolása ellen Ung megye főispánja, Korláth Endre is tiltakozott, de a régió csehszlovák korszakbeli magyar politikusai is az autonómia ellen voltak. Perényi Zsigmond kormányzói biztos azt vetette fel, hogy „igaz, hogy biztattuk őket [értsd: a ruszinokat] autonómiával és csináltunk tervezeteket is, de azt a csehekkel szemben csináltuk”,¹⁸¹ és – mert a területet fegyverrel szerezte vissza Magyarország – ez az ígélet nem érvényes. A ruszofil Fenczik István pedig a kommunista veszélyre való hivatkozással utasította el az autonómia időszerűségét.

Kozma Miklós, Kárpátalja kormányzói biztos a nyilvánosságban az autonómia feltétlen hívének mutatkozott. Valójában azonban Kozma úgy vélte, hogy az autonómia-ígélet teljesíthetetlen, a „rutén Kárpátalját” is a vármegyerendszerbe kellene betagolni. Keresztes-Fischer Ferenc belügyminiszternek címzett 1941. március 11-i, „szigorúan bizalmas” minősítésű levelében a következőket írta: „Ez volna az ideális és olyan megoldás, amely kivezethetne abból a zsákutcából, amelybe az autonómia megígérése révén politikailag jutottunk.”¹⁸²

A nemzetiségi alapú autonómia mindennemű nemzetközi politikai kényszer nélküli bevezetése révén a korabeli Magyarország szakíthatt volna a tradicionális hatalomgyakorlási szokásjoggal, hiszen önként, a kisebbségek jelenlétét megőrzendő és támogatásra érdemes értéként kezelve akár pozitív precedenst is teremthetett volna. Ez az esély azonban az autonómia elutasításával elszállt.

¹⁸⁰ Vasas Géza: Az elaltatott alkotmány: a kárpátaljai vajdaság ügye 1939–1940-ben. In: Fedinec (szerk.), 2014, i. m., 71–90.

¹⁸¹ Idézi Fedinec Csilla: *A kárpátaljai magyarság történeti kronológiája 1918–1944*. Galánta–Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum Könyvkiadó, 2002. 30.

¹⁸² Idézi Vasas, 2014, i. m., 90.

Geopolitikai ütközők

A kis szláv nép és nyelvének megnevezése fontos geopolitikai vitatémává vált a korabeli Magyarországon. Érdekes, hogy a magyar hatóságok később a fentiek ellenére a „magyar-orosz” népnév helyett a „rutént”, „ruszint” kezdték el használni. Miután a Szovjetunió a Molotov–Ribbentrop-paktum nyomán lerohanta Kelet-Lengyelországot (benne a Kárpátaljával is szomszédos mai Nyugat-Ukrajnát), 1939. szeptember 27-én közös szovjet–magyar határszakasz lett Kárpátalja határán, és egyértelművé vált, hogy Magyarországnak a ruszin nép és nyelv önállóságát támogató politikáját jobban szolgálta egy olyan etnonima, mely nem tartalmazza az „orosz” utótagot.¹⁸³

A hivatali kétnyelvűség bevezetése, a kétnyelvű közigazgatás mindennapi alkalmazása ismét a felszínre hozta a helyi szláv értelmiséget hosszú ideje megosztó nyelvi kérdést. A hatóságoknak ugyanis dönteniük kellett arról, hogy mit tekintenek a magyar mellett a régió második államnyelvének: a (nagy)oroszt vagy az ukrán (kisorosz) nyelvet, esetleg egy, a helyi szláv nyelvjárásokra alapozott irodalmi nyelvváltozatot. Magyarán: dönteni kellett arról, konkrétan mit is takar a Kárpátalja közigazgatását szabályozó miniszterelnöki rendeletben megnevezett „magyar-orosz nyelv”. A Podkarpatszka Rusz idején egymással vetélkedő három nyelvi irányzat közül közvetlenül 1939 előtt az ukranofilek kerültek fölénybe, többek között Avgusztin Volosin ukrán orientáltságú politikája következtében. A magyar hatóságok azonban a saját kezükbe vették a nyelvi kérdés rendezését a régióban.

A magyar nyelvpolitika a régió három nyelvi irányzata közül egyértelműen a ruszint támogatta, túrta a nagyoroszt irányt, s gyakorlatilag tiltotta az ukrán nyelvi vonalat, és akadályozta az ukranofil mozgalom tevékenységét. A galíciai ukrán lapok behozatala is tilos volt. „A magyar kormányzat politikai okokból természetesen az ukranizáló gondolat ellen van” – írta Kozma Miklós.¹⁸⁴ Az orosz és ukrán helyett ugyanis a magyar politikum az önálló ruszin nyelv és egy ruszin sztenderd nyelvváltozat kodifikálása mellett döntött.

¹⁸³ Botlik József: Ruszin vagy ukrán? Bródy András és Volosin Ágoston/Avgusztin politikai pályájának összevetése. In: Zubánics László (szerk.): *Magyar–ukrán közös múlt és jelen: összekötő és elválasztó „fehér foltok”*. Beregszász–Ungvár, KMMI – Intermix Kiadó, 2011. 28.

¹⁸⁴ Közli Brenzovics László (szerk.): *Kozma Miklós: A visszacsatolt Kárpátalja. Napló*. Ungvár, KMKSZ, 2009. 254.

A magyar nyelvpolitika irányát jól jelzi, hogy a hatalomváltást követően szinte azonnal betiltották a cseh és ukrán nyelvű és orientációjú lapok kiadását, de például Bródy András és Fenczik István orosz nyelvű lapjai megjelenhettek.¹⁸⁵ A helyi ruszin népnyelv használata volt kívánatos az „idegen és gyűlölt” ukrán nyelvvel szemben.¹⁸⁶ Ez még egy olyan nyelvi program volt, amelyik nem önálló szláv nyelvként kezelte a ruszint, hanem olyan nyelvváltozatként, melyet a (nagy)orosz szten-derd változat fed le.¹⁸⁷

Az ukrán orientációt gyengítette a magyar hatóságoknak a kommunista mozgalommal szembeni határozott fellépése is.¹⁸⁸ A Podkarpatszka Rusz idején fokozatosan erősödő baloldali párt vezetői ugyanis főként az ukranofileket erősítették, a „Munkás Újság” címmel magyar nyelven megjelenő kommunista orgánium is az „ukrán” etnonima használata mellett döntött.

1940 tavaszán a vallás- és oktatásügyi hivatal felülvizsgáltatta a könyvtárak állományát, és a cseh, orosz és ukrán nyelvű könyveket, valamint a kommunista irodalmat elkobozták. A csehszlovák korszakban Galíciából Kárpátaljára érkezett ukranofil tanítókat kitiltották az iskolákból, és megszüntették az ukrán orientációjú Kárpátaljai Pedagógiai Társaság működését is. A helyi sajtóból eltűnt az ukrán etnonima használata, csak a „magyar-orosz” és a „ruszin”, „rutén” jelenhetett meg. Ehhez hasonlóan eltűnt a régió „Kárpáti Ukrajna”-ként való megnevezése is, s egyre gyakoribbá vált a „Kárpátalja” szó használata. A Kárpáti Ukrajna hivatalos lobogójaként használt kék-sárga zászló nem jelenhetett meg az ünnepi rendezvényeken. Helyette a Rákóczi hű népeként (gens fidelissima) emlegetett ruszinok a piros-kék színekből álló zászlót használták, melyek a Rákóczi család színei voltak.¹⁸⁹ A Volosin vezette kárpát-ukrán állam hivatalos himnuszául választott „Ще не вмерла Україна” (Még nem halt meg Ukrajna) kezdetű helyett Duchnovics „Подкарпатскіі

¹⁸⁵ Капраль, 2003, i. m., 176–177.

¹⁸⁶ Мозер, 2011, i. m., 237. Az *Отворяеме передплату на „Нову Недглю”* címmel megjelent írást közli Капраль Михаил (red.): *Русинський дайджест 1939–1944. III/1. Кроника. Тексты з ужгородських новинок „Нова Недгля” и „Карпатска Недгля” 1939–1941 зг.* Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2010. 28.

¹⁸⁷ Мозер, 2011, i. m., 237–238.

¹⁸⁸ Левенець та ін. (ред.), 2008, i. m., 309.

¹⁸⁹ Botlik József: *Közigazgatás és nemzetiségi politika Kárpátalján.* I. k. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke – Veszprémi Egyetem Tanárképző Kara, 2005. 29.

Русини” (Kárpátaljai ruszinok) című szövege volt a ruszin himnusz Kárpátalján.

„A földrajzi viszonyok másik fontos következménye volt, hogy nemcsak a más völgyekben lakó testvéereiktől, hanem a Kárpátok északi oldalán lakó fajtestvéereiktől is elszakadtak s századokon át alig érintkeztek velük. Ám annál sűrűbben érintkeztek a magyarsággal s ennekfolytán idővel a külföldi ruténekétől sokban eltérő, hungarizmusoktól átítatott nyelvre s egyben-másban eltérő műveltségre tettek szert. Csaknem önálló néptörzssé fejlődtek, melynek nyelve, világfelfogása ma már jelentékenyen eltér az ukránok nyelvétől és világfelfogásától.” – írta Bonkáló Sándor, a korszak jeles szlavistája.¹⁹⁰ A magyar kormányzat és annak helyi képviselője, a kormányzói biztos is minden kétséget kizáróan a ruszin irányzatot támogatta. Ez főként a régió második kormányzói biztosára, Kozma Miklóstra volt jellemző. A magyar nemzetiség- és nyelvpolitika célja ugyanis az önálló ruszin nép megteremtése volt. Kozma kormányzói biztos 1941. május 1-jén egy beszédében kijelentette: „a Kárpátalján élő ruszin nép nem nagyorosz, nem ukrán, hanem tisztán és kizárólag ruszin”.¹⁹¹

Kozma „A ruszinszkói kérdés” címmel 1938-ban írott kéziratában arra is megtaláljuk a választ, mi célból tartotta kívánatosnak és támogatta Magyarország az önálló ruszin nép gondolatát: „A ruszin–magyar kapcsolat bástyát és védelmet jelent az orthodox és pánszláv politikai nyomás ellen, életképessé teszi Ruszinszkót és erősebbé Magyarországot. [...] A pánszláv gondolatral szemben alkalmazott divide et impera elv egyenest megkívánja, hogy a nem ukrán ruszin nép ne csatoltassék egy újonnan alakítandó Ukrajnához, mert a Kárpátoktól délre fekvő földrajzi helyzetre való tekintettel ennek a hatszázézeres kis népnek és területnek Ukrajnához való csatolása a kezdő állami életét élő Ukrajnát azonnal hatalmas és a Duna völgyébe belejátszó európai tényezővé tenné.”¹⁹² Kozmának „Az ukrán kérdés Kárpátalján” című munkájában pedig ezt olvashatjuk: „Magyarországnak nem érdeke semmiféle divergáló politika, tehát a kárpátaljai rutén népet, mely történelmi, földrajzi és vallási okokból különélő kisebb népcsoport, nem akarja sem nagyorosz, sem ukrán irányban fejleszteni, mert mindkét irány politikailag egyaránt a határon túlra tendál. Földrajzi adottságok, gazdasági érdekek, valamint az a körülmény, hogy az északi szláv népek közül a lengyel mellett

¹⁹⁰ Bonkáló, 1935, i. m., 7–10.

¹⁹¹ Idézi Fedinec, 2002, i. m., 373.

¹⁹² Idézi Botlik, 2005, i. m., 59.

a rutén nép az, amely katolicizmusa révén teljesen nyugati orientációjúvá lett, meg akarja tartani különálló népi és vallási mivoltában, úgyhogy jövőjét és boldogságát a Kárpátoktól délre keresse”.¹⁹³

Kozma úgy vélte, hogy a Monarchia Galíciában és Bukovinában az ukrán irányzatot erősítette az orosz hatás gyengítésére, s ezt a vonalat erősítették a csehek is Lengyelországgal szemben, de a náci Németország is az ukrán gondolatot támogatta az oroszok, azaz a Szovjetunió ellenében. Szerinte Szlovákia – talán német hatásra, illetőleg mert a kelet-szlovákiai ruszinság jelenléte miatt attól tart, hogy esetleg sor kerülhet arra, hogy Kárpátalja (azaz Podkarpatszka Rusz) nyugati határainak kiterjesztésével ezek a ruszin régiók egyesülnek – „a szlovák területen élő rutén szórványokat elszlovákosítani, a rutén tömegeket pedig elukránosítani akarja”.¹⁹⁴ A Vatikán is az ukránosítás vonalát követte, abból a hitből kiindulva, hogy a görögkeleti (ortodox) ukrán milliók katolizálhatók. Magyarország és Lengyelország ezzel szemben veszélyesnek, saját érdekeivel ellentétesnek tekinti az ukrán eszmét mint „mindkettejük számára bomlasztó” irányzatot. A csehek, illetve az osztrákok és a németek ukránosítási törekvései között a fő különbséget abban látta Kozma, hogy előbbieK Kárpátaljára is kiterjesztették ez irányú politikájukat, utóbbiak viszont csupán a Kárpátok túloldalára.

A térség szláv népekkel kapcsolatos politikájának helyzetelemzése után egyértelműen jelölte ki Kozma a magyar álláspontot és érdekeket: „Amikor Magyarország Kárpátalját visszacsatolta, a kárpátaljai politikában természetesen változásnak kellett bekövetkeznie. Ez a változás nem lehetett más, mint folytatása a sok száz éves múltnak, amely egyedül vette tekintetbe a rutén népi érdeket és öncélúságát. Ez az álláspont pedig az, hogy a rutén nép nem nagyorosz és nem ukrán, öncélú, bár kisszámú, de önálló vallással, népi érdekekkel bíró, nyugat felé orientált egyházi kapcsolatú szláv nép, amelynek egyetlen érdeke, hogy önmaga népi érdekeit kifejlesztve tényező maradhasson. Mihelyt ukrán vagy nagyorosz, eltűnik egy nagy tengerben és népi léte megszűnik. E népi érdeke teljesen fedi a magyar politikai érdeket, mert ez a pont a rutén népet a Kárpátok koszorúján belül Magyarországhoz csatolva tartja anélkül, hogy egyéniségéből, vallásából, nyugati orientációjából kivetkőztetné”.¹⁹⁵ A magyar állami érdekekkel ellentétes volna egy független Ukrajna megalakulása, hiszen egy független ukrán nemzet

¹⁹³ Közli Brenzovics (szerk.), 2009, i. m., 248–249.

¹⁹⁴ Uo. 251–253.

¹⁹⁵ Uo. 251.

„30 millió felüli tömegével befolyást gyakorol a szomszédos Kárpátaljára és azonnal vonzó hatást kezd kifejteni”. Ebben a helyzetben a magyar kormányzat elvileg a nagyorosz irányt is támogathatná, azonban valójában ez is a rossz út lenne: „A magyar kormány a Szent István-i állameszme, a rutén nép és a görögkatolikus vallás érdekében egyaránt azt a politikát igyekszik csinálni, hogy a rutén nép eredeti önállóságában és vallásában megmaradjon, és ami pravoszlávia itt kialakult, azt visszaterelje a görögkatolikus egyház kebelébe. Ennek a gondolatnak és keresztülvitelének legnagyobb ellensége az ukrán politika”.¹⁹⁶

Hivatalos kétnyelvűség

Mivel az ígért ruszin autonómia nem jött létre, a 6.200/1939. sz. miniszterelnöki rendelet alapján folyt a régió közigazgatása egészen a korszak végéig. Ez a rendelet vezette be a régióban a hivatalos kétnyelvűséget. A 11. § (1) pontja szerint „a kárpátaljai területen az állam hivatalos nyelve a magyar és a magyar-orosz”. A (2) bekezdés kinyilvánítja, hogy „A törvényeket hiteles fordításban magyar-orosz nyelven is ki kell adni”.¹⁹⁷

Az 5.800/1939. sz. miniszterelnöki rendelet képezte az alapját a ruszin nyelv használatának az igazságszolgáltatásban: „a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken működő kir. bíróságok előtt folyó ügyekben fellebbviteli bíraskodást gyakorló kir. törvényszékeknél és kir. ítélőtáblán is a fellebbviteli ügyek elintézéséhez szükséges számban kell a magyar-orosz nyelvben jártas személyeket alkalmazni, továbbá a Magyar Szent Koronához visszatért kárpátaljai területeken működő kir. járásbíróságoknál és kir. ügyészségeknél folyó ügyekben akár elsőfokú, akár a fellebbviteli eljárásban az ügyvéd, úgyszintén a helyettesítésében eljáró, az ügyvédekkel egy tekintet alá eső személy az állam hivatalos nyelve mellett a magyar-orosz nyelvet is használhatja.”¹⁹⁸

Ezt a hivatalos kétnyelvűséget erősíti meg a 18.136/1939. számú miniszterelnöki rendelet is, mely szerint Kárpátalján a magyar-orosz nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. Teleki Pál miniszterelnök egy 1939. augusztus 2-án kelt levelében szintén így fogalmazott: „Szem előtt kell tartani általában, hogy Kárpátalján a magyar-orosz

¹⁹⁶ Uo. 254.

¹⁹⁷ Közli Fedinec Csilla (szerk.): *Iratok a kárpátaljai magyarság történetéhez 1918–1944. Törvények, rendeletek, kisebbségi programok, nyilatkozatok.* Somorja–Dunaszerdahely, Fórum Intézet – Lilium Aurum, 2001. 528–534.

¹⁹⁸ Uo. 544.

nyelv nem nemzetiségi nyelv, hanem második államnyelv. A nyelvkérdést gyakorlati kérdésnek kell tekinteni és semmi körülmények között sem szabad belőle politikumot csinálni.”¹⁹⁹

Az 1.460/1940. M.E. sz. rendelet „a visszacsatolt kárpátaljai területen működő cégek magyar vagy rutén nyelvű cégszövegének a kereskedelmi cégjegyzékbe bejegyzése tárgyában” kedvezményeket állapított meg a kétnyelvűség gyakorlatba ültetésének megkönnyítése érdekében, ki-mondva: „A Magyar Szent Koronához visszacsatolt kárpátaljai területen működő cégek az idegen nyelvű cégszöveg helyett magyar vagy rutén vagy mind a két nyelvű cégszöveg bejegyzése iránt a cégbírószághoz intézett beadványa és ennek mellékletei illetékmentesek.”²⁰⁰

A hivatalnokoknak kötelezően meg kellett tanulniuk a második államnyelvet. Ehhez 1939-ben 205 oldalas nyelvkönyvet adott ki a kormányzói biztos oktatási hivatala „Magyarország nyelvgyakorló könyv” címmel,²⁰¹ majd ehhez 1940-ben egy pótfüzet is megjelent,²⁰² továbbá kiadtak egy „Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez” című kötetet is.²⁰³ Emellett már 1939-től nyelvtanfolyamokat szerveztek a hivatalnokok, csendőrök számára.

A tisztviselőknek vizsga keretében kellett számot adniuk nyelvtudásukról. Kozma Miklós személyes példával, illetve a csendőrök körében pénzdíj kitűzésével ösztönözte a nyelvtanulást. A kormányzói biztos beiktatása során ígéretet tett a ruszin és a román nyelv elsajátítására, s megígérte, hogy hamarosan anyanyelvükön fog beszélni a ruténekkal.²⁰⁴ A nem magyar ajkú hivatalnokoktól, állami tisztviselőktől pedig a magyar nyelv ismeretét követelte meg az állam. Számukra az ország belső vidékein szerveztek nyelvtanfolyamokat, például a Debreceni Nyári Egyetem keretében vagy a dunántúli Pápán. „A néppel való érintkezésben a hivatalnokok a nép nyelvén beszéljenek – mondta Kozma. – Kell, hogy a nép a hivatalokhoz saját anyanyelvén fordulhasson. Kárpátalja tisztviselőitől megkívánom, hogy hivatali területük népi nyelvét mielőbb megtanulják. A rutén néppel rövid időn belül – ha egykori tudá-

¹⁹⁹ Egyed-iratok. MTA Kézirattár. Ms 10.734/15.

²⁰⁰ *Igazságügyi Közlöny* 1940/2; *Kárpátaljai Közlöny* 1940/11.

²⁰¹ *Magyarország nyelvgyakorló könyv*. Ungvár, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal Tanügyi Osztálya, 1939.

²⁰² *Pótfüzet a kárpátaljai területi kormányzói biztosi hivatal tanügyi osztálya által 1939. évben kiadott Magyarország nyelvgyakorló könyvhöz*. Ungvár, Állami Nyomda, 1940.

²⁰³ *Segédlet az orosz nyelvű lakossággal való érintkezéshez*. Ungvár, Kárpátaljai Tudós Társaság Nyomdája, 1942.

²⁰⁴ Ormos Mária: *Egy magyar médiavezér: Kozma Miklós. Pokoljárás a médiában és a politikában*. II. k. Budapest, PolgArt Könyvkiadó, 2000. 727.

somat felfrissítettem és kifejtettem – ruténül fogok beszélni, a németajkú kisebbség nyelve számomra nem kérdés, de a román nyelvet is megtanulom annyira, hogy a legszükségesebb dolgokban román nyelvű fiainkkal saját nyelvükön beszélhessek.”²⁰⁵

A kinevezett állami tisztviselők hivataluk elfoglalása előtt kötelezően szolgálati esküt tettek, és – választás alapján – ezt magyar vagy magyar-országi nyelven egyaránt megtehették.²⁰⁶ Ezt a régió kormányzását meghatározó miniszterelnöki rendelet 14. § (1) pontja tette lehetővé.

A kormányzói biztos 1940. december 12-én kiadott rendelete előírta, hogy az 1941. évi országos népszámlálás lebonyolításában szerepet vállaló kérdezőbiztosoknak a magyar-országi többségű közigazgatási egység területén ismerniük kell a magyar-országi nyelvet, és a népszámlálási ívet ezen a nyelven is a nem magyar ajkúak rendelkezésére kell bocsájtani.²⁰⁷ A census kapcsán Teleki a parlamentben 1940. július 2-án elmondott beszédében nemcsak amellet érvelt, hogy méltányos nemzetiségi politikára van szükség, hanem azt is kijelentette: megengedhetetlen, hogy a hatóságok „bárkit is befolyásolni merészeljenek abban, hogy melyik nemzetiséghez tartozónak vallja magát”.²⁰⁸

A kormányzói biztos hivatala mellett külön fordítói irodát hoztak létre, amely rövid idő alatt valamennyi hivatali formanyomtatványnak, úrlapnak elkészítette a kétnyelvű változatát. Kétnyelvű hivatalos és postai bélyegzők, vasúti menetrendek is készültek. Ezek megjelentetésére és sokszorosítására állami nyomdát alapítottak a terület székhelyéül kijelölt Ungváron.

A 1939. évi 6.200. számú miniszterelnöki rendelet 11. § (3), (4) és (5) pontja rendelkezett arról is, hogy a kormányzói biztos hivatalos lapot alapít. 1939. július 29-étől adták ki hetente, vasárnaponként a helyi közigazgatás hivatalos, kétnyelvű lapját „Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вѣстник” címmel. A lapban két nyelven jelentek meg a Kormányzói Biztosság rendeletei, hivatalos dokumentumai: a bal hasáb magyar, a jobb magyar-országi nyelven közölte a szövegeket. Ebben a hivatalos lapban hasábosan elhelyezve két nyelven kötelezően közzé kellett tenni az országos törvényeket, rendeleteket, „amelyeknek hatálya a kárpátaljai területre kiterjed”, valamint a kormányzói biztos által

²⁰⁵ Közli Brenzovics (szerk.), 2009, i. m., 258.

²⁰⁶ Fedinec Csilla: „A magyar szent koronához visszatért Kárpátalja” 1938–1944. Budapest, Jaffa Kiadó, 2015. 130.

²⁰⁷ A kormányzói biztos 1.501/1940. évi rendelete. *Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатский Вѣстник* 1940/51. 21.

²⁰⁸ Idézi Fedinec, 2002, i. m., 358.

kiadott szabályrendeleteket, és a közigazgatási kirendeltségek vezetői által kiadott rendelkezéseket és közleményeket. A paragrafus megállapította továbbá azt is, hogy a miniszteri rendeletek kihirdetése az ország hivatalos lapjában, a „Budapesti Közlöny”-ben való közzététellel történik meg, „az említett rendeleteket azonban – lehetőleg a Budapesti Közlönyben való megjelenésükkel egyidejűen – a kárpátaljai terület hivatalos lapjában magyar és magyar-orosz nyelven hasábosan szintén közzé kell tenni”.

A lap tartalmi tekintetben három részből állt. A terjedelmet döntően az ún. „Hivatalos rész” töltötte ki, ahol a központi rendeleteket közölték. A törvényeket 1939 és 1942 között a lap mellékletében adták közre – a két nyelven szerkesztett laptól eltérően a mellékletben a törvények csak „magyar-orosz” nyelven voltak olvashatók. Néhány lapszámban megtalálható volt a „Kormányzói biztosi rendeletek” rész is. Végül pedig a „Hirdetmények” kerültek közreadásra. Az utóbbiak között többnyire ingó és ingatlan árveréseket, álláshirdetéseket, bérleti szerződéssel kapcsolatos, tisztviselői tanfolyamokról szóló és más hirdetményeket találunk. Helyi rendeletek elvértve jelentek meg, évente csupán néhány található a közlönyben.

A magyar kormány az állami költségvetés terhére igyekezett biztosítani azokat a feltételeket is, melyek a hivatali kétnyelvűség gyakorlati működéséhez szükségesek. Ennek megfelelő véleményét Kozma kormányzói biztos is kifejtette beiktatása alkalmából Ungváron tartott beszédében: „Kárpátalja kevert népi összetételű országrész, tehát csak úgy boldogulhat, ha minden, a nyelvek révén előálló súrlódást kiküszöbölünk. Megkövetelem tehát, hogy a nyelvhasználatból senki ne csináljon politikai kérdést, mert Kárpátalja élete könnyebb és boldogabb lesz, ha a nyelvi kérdés mint politikai kérdés napirenden nem szerepel és csupán gyakorlati kérdés jellegét kapja”.²⁰⁹

A miniszterelnöki rendelettel kodifikált hivatali kétnyelvűség nemcsak a polgári közigazgatásra terjedt ki, hanem a honvédségre is. A honvédség egy 1939. augusztus 9-i rendelete értelmében azoknál a csapatoknál, ahol a legénységi létszám 50%-át a magyar-orosz ajkú legénység meghaladja, a csapatnyelv a magyar-orosz, de a vezénylési nyelv továbbra is a magyar marad. A Kárpátalján szolgálatot teljesítő tisztek számára a hivatalnokokhoz hasonlóan előírták a helyi többségi lakosság nyelvének elsajátítását (egy éven belül meg kellett tanulniuk alapfokon a nyelvet). A nyelvtanulás elősegítésére 1943-ban ruszin

²⁰⁹ Közli Brenzovics (szerk.), 2009, i. m., 258.

nyelvkönyvet adtak ki a honvéd akadémiák hallgatói részére.²¹⁰ Ez a rendelkezés szintén megfelel annak a budapesti kormányzati iránymutatásnak, mely szerint Kárpátalján a nyelvkérdés gyakorlati kérdés, és semmilyen körülmények között sem szabad belőle politikai problémát kreálni.

Probléma azért mégis keletkezett. A 14.500/1939. számú belügyminiszteri rendelettel megállapított kétnyelvű településnevekkel szemben több panasz is érkezett, például mert több település nevét magyarosította a rendelet (összesen 176 kárpátaljai település nevét változtatták meg ebben az időszakban),²¹¹ Nagyszőlősen nem tették ki a kétnyelvű helynévtáblát, és a postahivatalban nem szolgálták ki a magyarul nem beszélőket,²¹² Munkácson leszedték a kétnyelvű táblákat a kormányzati épületekről, de még a magántulajdonú üzletek, boltok cégtábláit is magyar nyelvűre cseréltették a városi hatóságok.²¹³

A magyarosításnak nem ez volt az egyetlen megnyilvánulása. 1941 augusztusában a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium elrendelte, hogy a visszacsatolt területeken az idegen hangzású családneveket a magyar hangzásnak megfelelően kell írni és használni, az utónevek esetében pedig a magyar megfelelőt kell feltüntetni. A hivatalnokoknak azt javasolták, hogy magyarosítsák a szláv hangzású, írásmódú neveiket.²¹⁴

A jogok gyakorlati érvényesítése más területeken sem ment könnyen. A korabeli beszámolók szerint különösen a csendőrség körében fordultak elő olyan esetek, hogy a kihallgatott személy nem élhetett anyanyelv-használati jogaival, de az is előfordult, hogy a huszti járásbíróság hivatali helyiségeiben megtiltották a ruszin nyelv használatát.²¹⁵ A volóci közjegyzőség hivatalnokai nem álltak szóba a magyar-orosz nyelvű ügyfelekkel, nem adtak ki kétnyelvű dokumentumokat, Rahón pedig annyi hibával írtak magyar-orosz nyelven, hogy a kiadott hivatalos dokumentumok értelmezhetetlenek voltak a helyi lakosság számára.²¹⁶

²¹⁰ Gönczy László: *Ruszin nyelvkönyv a M. Kir. Honvéd Akadémiák részére*. Budapest, 1943.

²¹¹ Oficinskij Roman: Etnikai-kulturális összefüggések. In: Fedinec Csilla – Mikola Vehes (főszerk.): *Kárpátalja 1919–2009: történelem, politika, kultúra*. Budapest, Argumentum – MTA Etnikai-nemzeti Kisebbségkutató Intézete, 2010. 178.

²¹² Igor Mazurok: *Правове становище Закарпаття у 1939–1944 рр.* Ужгород, Карпатська Вежа, 2010. 112.

²¹³ *Русская правда* 1940/43. 2.

²¹⁴ Mazurok, 2010, i. m., 113.

²¹⁵ Vasas Géza: A ruszin autonómia választójain – 1939. március-szeptember. *Aetas* 2000/4. 64–87.

²¹⁶ Mazurok, 2010, i. m., 112–113.

A Kárpátaljai Területi Állami Levéltár iratanyagának elemzése alapján arra a következtetésre juthatunk, hogy a kétnyelvű közigazgatás bevezetésére irányuló kezdeti lendület fokozatosan alábbhagyott. Olyannyira, hogy a kormányzói biztosságra beérkező számtalan levél, kérelem, panasz és egyéb iromány között idővel már alig találni ruszin nyelvűt, és ugyanez vonatkozik az onnan kimenő iratokra is.²¹⁷

Az iskolák tannyelvi viszonyaival már a legelső intézkedések között foglalkoztak a magyar hatóságok. 1938 novemberében a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium irányelvei szerint a tisztán magyar és tisztán nemzetiségi vidékeken megmaradnak az anyanyelven oktató iskolák; a vegyes lakosságú településeken gondoskodni kell a magyar ajkúak külön magyar nyelvű oktatásáról; a magyar nyelvet tantárgyként be kell vezetni a nem magyar tannyelvű iskolákban; a szlovák és ruszin nyelv oktatása változatlan marad azokban az intézményekben, ahová a nemzetiségek képviselői járnak.²¹⁸

A Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium 1941. évi 58.701. és 1943. 85.000. számú rendelete előírta, hogy a nemzetiségileg vegyes lakosságú vidékeken a magyar tannyelvű polgári iskolákban heti két órában oktatni kell a lokális többség nyelvét.²¹⁹ Ez Kárpátalja esetében azt jelentette, hogy a magyar nyelven oktató iskolákban is kötelezően tanították a ruszin nyelvet.²²⁰ A heti két órában folyó nyelvoktatás hatékonysága azonban nem lehetett túlságosan magas.

A kormányzat nem erőltette az oktatás magyarosítását. Sőt, Teleki személyesen tett ígéretet arra, hogy a magyar tannyelven folyó oktatás bevezetésére irányuló azon kérelmeket, amelyek olyan településekről érkeznek a kormányzathoz, ahol a lakosság anyanyelvi összetétele ezt nem indokolja, haladéktalanul a papírkosárba dobják.²²¹

A magyarul nem beszélő polgári lakosság nyelvtudásával kapcsolatos hivatalos álláspont az volt, hogy számukra nem lehet kötelezően előírni a magyar nyelv ismeretét, ám az iskolákban azt tantárgyként oktatni és tanulni kell, mert a magyar nyelv elsajátítása előnyükre válik, valamint – ahogyan Kozma Miklós kormányzói biztos fogalmazott a hivatalba

²¹⁷ Fedinec, 2015, i. m., 147.

²¹⁸ Fedinec Csilla: A magyar közoktatás és tankönyvkiadás helyzete Kárpátalján 1938 és 1961 között. In: Csernicskó István – Váradi Tamás (szerk.): *Kisebbségi magyar iskolai nyelvhasználat*. Budapest, Tinta Könyvkiadó és Kiadványszerkesztő Bt., 1996. 39–46.

²¹⁹ Nádor Orsolya: Nyelvpolitika és oktatás – történeti háttérkép. In: Bartha Csilla – Nádor Orsolya – Péntek János (szerk.): *Nyelv és oktatás kisebbségben: Kárpát-medencei körkép*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2011. 44.

²²⁰ Fedinec, 1996, i. m., 41.

²²¹ Mazypok, 2010, i. m., 115.

iktatása alkalmából tartott sajtótájékoztatón 1940. szeptember 15-én – a magyar nyelv „lehetőséget és könnyebb boldogulást ad”.²²²

A ruszinok számára biztosított nemzetiségi, nyelvi és kulturális jogok mellett azonban a magyar szupremáciát is egyértelművé tette a kormányzat. A magyar történeti hagyományokba szervesen illeszkedő²²³ elmélet szerint „az állam- és nemzetvezetésre történelmi, földrajzi, többségi és minden egyéb jogon, mint legidősebb testvér, a magyar jogosult”.²²⁴

A ruszin nyelvtan kérdése

A kis ruszin nemzet önállóságának megteremtésében kiemelt szerep jutott az önálló ruszin nyelv és annak irodalmi változata kidolgozásának. Ennek jegyében fogalmazódott meg egy új ruszin grammatika, mely alapjául szolgálhat a nyelvi sztenderdizációnak és kodifikációnak.²²⁵

1939-ben a ruszofil Georgij Gerovszkij „Русская грамматика для народных школ” (Orosz nyelvtan a népiskolák számára) címmel kiadott rövidke (72 oldalas) tankönyve²²⁶ előszavában még úgy véli, lehetetlen a nyelvtanban a nép nyelvét (ahogyan ő fogalmazott: „a falusi nyelvet”) használni. A ruszofil nyelvi irányzat programjának megfelelően amellet érvel, hogy az orosz irodalmi nyelv elsajátítása a műveltség megszerzésének és a más szláv nyelvűekkel való érintkezésnek az eszköze.²²⁷ Amint arra Káprály elemzése rávilágít, e grammatika szerzője sem tudta azonban elkerülni, hogy helyi nyelvjárási elemek kerüljenek orosz nyelvtanába.²²⁸ Az elemző szerint Gerovszkij tudatosan törekedett arra, hogy csökkentse az eltéréseket a (nagy)orosz és a helyi sztenderd norma között.

Hamarosan azonban – ahogyan Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság oktatási és vallásügyi hivatalvezetője értékelte a helyzetet emlékirataiban – „a nagyorosz irányzatú ruszin politikusok egyre jobban

²²² Közli Brenzovics (szerk.), 2009, i. m., 258.

²²³ Gyurgyák, 2007, i. m., 11.

²²⁴ Kozma Miklós: *Beszédek, cikkek, előadások, nyilatkozatok 1940–1941*. Budapest, [a szerző kiadása], 1942. 200.

²²⁵ Ronald Wardhaugh: *Szociolingvisztika*. Budapest, Osiris – Századvég, 1995. 32–35.; Peter Trudgill: *A Glossary of Sociolinguistics*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2003. 23–24., 128.

²²⁶ Георгій Геровський: *Русская грамматика для народных школ. Часть I. Для второго года обучения*. Унгарь–Ужгород, Школьная помощь, 1939. 72.

²²⁷ Капраль, 2003, i. m., 178.

²²⁸ Уо. 178.

leszorultak a politikai porondról és helyet kellett adniok azon az egyre jobban feltörő népi-irányzatúaknak (narodovci). Ezáltal a nagyorosz irányzatúak (főképpen vezetőiknek) jelentősége csökkent, befolyásuk gyengült, számuk pedig erősen apadt”.²²⁹

1940 nyarán Ungváron, a kormányzói biztosság kiadásában jelent meg a „Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений” (Magyarorosz nyelvtan a középszintű oktatási intézmények számára) című nyelvtan.²³⁰ Perényi Zsigmond kormányzói biztos Teleki Pál miniszterelnöknek írott levelében úgy vélte, a grammatika „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is”.²³¹

A grammatika szerkesztőbizottságának élén Illiczky Sándor kanonok, Perényi Zsigmond kormányzói biztos főtanácsadója állt. Perényi Teleki Pál miniszterelnökhöz címzett levelében a tankönyvvel kapcsolatban leszögezte: „egyrészt megszünteti a két évtized óta tartó kárpátaljai nyelvi harcot (melyet a cseh kormány sokszor mesterségesen szított), s így ruténjeinknek lehetőséget ad arra, hogy a maguk anyanyelvét egységesen fejlesszék tovább, másrészt akadályt emel a külföldi (ukrán, nagyorosz) nyelvek használata következtében érezhető elidegenedő hatásnak is”.²³²

Marina Gyula vallás- és oktatásügyi osztályvezető írt előszót a kiadványhoz (emiatt sokan Marina-féle nyelvtanként emlegették a kiadványt).²³³ Ebben kitért a helyi ruszin „népnyelv” jogaira, kiemelte a nyelvtan jelentőségét, és szükségesnek tartotta a Volosin által 1907-ben és 1919-ben kiadott nyelvtanokban foglalt elvekhez való visszatérést. A később az ukrán politikai és nyelvi irányzatot követő Volosin ugyanis a 20. század elején két nyelvtant és egy ábécéskönyvet jelentetett meg, melyekbe a helyi nyelvjárások számos elemét építette be. Volosin kötetekének akkori szerkesztési elveit a Magyar Tudományos Akadémia is jóváhagyta. A Marina-féle magyarorosz vagy rutén nyelvtan használata

²²⁹ Marina Gyula: *Ruténsors – Kárpátalja végzete*. Nagyszőlős, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 1977/1999. 143.

²³⁰ *Грамматика угрорусского языка для средних учебных заведений*. Ungvár, Kárpátaljai Területi Kormányzói Biztosi Hivatal, 1940. 114.

²³¹ Idézi Marina, 1977/1999, i. m., 144.

²³² Uo. 144.

²³³ Olyannyira, hogy maga Marina Gyula is így említi az Amerikai Egyesült Államokban készült emlékirataiban: „Marina-féle Grammatika”. Marina, 1977/1999, i. m., 143.

az 1940. augusztus 20-i 8888/1940. sz. rendelet alapján az 1940–1941. tanévtől kezdve kötelezővé vált a kárpátaljai oktatási intézményekben.²³⁴

A számos szakmai kritikát kapott grammatika azonban sem a szten-derdizáció és kodifikáció, sem pedig az iskolai nyelvoktatás problémáit nem oldotta meg.²³⁵ Az 1940-es grammatika a helyi nyelvjárásokra alapozott nyelvtan volt. Az általa kodifikált nyelvváltozat azonban – csakúgy, mint a korszakban ruszin nyelven megjelent legtöbb írásmű nyelvezete – alig valamiben különbözött az orosz irodalmi nyelv normáitól.²³⁶ Ahogyan a nyelvtan egyik kritikusa fogalmazott: „nyelve azonban csaknem teljesen a legtisztább orosz irodalmi nyelv”.²³⁷ Marina maga is úgy értékelte, hogy a kötetben „felismerhető volt az orosz irodalmi nyelvhez való bizonyos igazodás”.²³⁸ Néhány helyi nyelvjárási elem beemelése mellett a legfőbb különbséget az jelentette az orosz nyelvű szövegekhez képest ebben a műben, hogy az 1918-ban befejeződött orosz helyesírási reform előtti ortográfiát használta.²³⁹ A grammatika tehát a régióban használt szláv nyelvváltozatoktól távoli változatot konstruált, amivel nem voltak megelégedve a helyi értelmiségiek. Ezt jelzi például, hogy 1941-ben az ungvári, a munkácsi és a huszti gimnáziumok orosz-nyelv-tanárai, Georgij Gerovszkij és Vaszil Krajnyanyic vezetésével 78 oldalas brosúrában fogalmazták meg kritikáikat a „magyarorosz” nyelvtannal szemben.²⁴⁰

A grammatika ellentmondásos fogadtatását jelzi az is, hogy a Prágában megjelenő „Насрн” (Támadás) című ukrán lap 1940. március 16-i számában ezt írták a kárpátaljai iskolai viszonyokról: „az úgynevezett orosz osztályokban lehetetlen nyelvi állapotok uralkodnak. A tantárgyak több mint 60%-át (történelem, földrajz, fizika, természetrajz, számtan) kizárólag magyarul tanítják, a többit pedig az összetákolt magyar-orosz nyelven. A polgári iskolák számára nincs semmiféle tankönyv. Az ukrán és a kárpátoros (Panykevics-féle) nyelvtanokat elégették, s helyette a tananyagot ezen a mesterséges nyelven diktálják.”

Nem meglepő ezek után, hogy gyorsan egy újabb ruszin nyelvtan látott napvilágot Kárpátalján: 1941-ben Harajda János „Грамматика

²³⁴ Lásd Капраль (ред.) 2010, i. m., 133.

²³⁵ Мозер, 2011, i. m.

²³⁶ Капраль, 2003, i. m., 178–179.

²³⁷ Idézi Botlik, 2005, i. m., 42.

²³⁸ Marina 1977/1999, i. m., 143.

²³⁹ Капраль, 2008, i. m., 178–195.

²⁴⁰ Г. Геровскій – В. Крайняницъ (ред.): *Разборъ грамматики угрорусского языка*. Унгварь, 1941.

руського языка” (Ruszin nyelvtan) című új grammatikája.²⁴¹ A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1941. évi 27.300. számú rendelete tette hivatalos és kötelező tankönyvvé az új nyelvtant.

A nyelvkérdés politikai súlyát jelzi, hogy Kozma Miklós kormányzói biztos személyes odafigyelésével tüntette ki Harajda nyelvtanának elkészülését. Sőt, az ő javaslatára került be a ruszin ábécébe egy újabb, 34. betű: a „ѣ” [йор].²⁴² Harajda egykori közeli munkatársa, az 1945 után az Ungvári Állami Egyetem oktatójaként dolgozó Lelekacs Mihály a korabeli események szemtanújaként számolt be arról, hogy a nyelvtan előkészületeinek során Kozma Miklós arról érdeklődött, nem fog-e túlzottan hasonlítani ez a grammatika az orosz vagy ukrán nyelvre. Ennek kapcsán a kormányzói biztos azt is megkérdezte, megvan-e a keménységet jelölő „ѣ” írásjel a modern orosz, illetve az ukrán helyesírásban, s miután nemleges választ kapott, akkor javasolta Kozma ennek a betűnek bevezetését a ruszin ortográfiába.²⁴³

A kötethez írott bevezetőjében a szerző, Harajda János megjegyzi: nehéz olyan nyelv grammatikáját összeállítani, melynek számos, különféle irányultságú nyelvtana jelent már meg eddig, melyek közül azonban mindegyik sok kritikát kapott, mert a nép értelmisége máig nem tudott egyértelmű álláspontot kialakítani a nyelvi kérdésben. Az előszóban azt is leszögezi a szerző, hogy célja olyan grammatika összeállítása, amely a közös nyelvjárási formákra építve kíván a nép számára a lehető leginkább érthető nyelvváltozatot kodifikálni, s egyúttal mintaadóvá válni a könyvkiadás számára. Korábban ugyanis, véli a szerző, olyan nyelvtanokra alapozott szövegeket írtak a nép számára, melyeket az nehezen érthetett meg.

Az előszóból azt is megtudhatjuk, hogy a szerző által kodifikálni kívánt nyelvváltozat kompromisszum kíván lenni a helyi nyelvi változatok között. Fő szerkesztési elve az etimologikus, és csupán a végződésekben követi a beszélt nyelvet. Ugyanakkor az élő beszélt nyelvet tekinti mintájának, melyen a helyiek érintkeznek egymással. Megjegyzi továbbá, hogy senki sem gátolja abban a helyi ruszin értelmiséget, hogy más szláv nyelveket sajátítson el, de a saját anyanyelvének megtanulását sem tilthatja meg senki.

²⁴¹ Иванъ Гарайда: *Грамматика руського языка*. Ungvár, Kárpátaljai Tudományos Társaság, 1941. (Új kiadás 2009-ben Ungváron.)

²⁴² *Oficinszkij*, 2010, i. m., 180.

²⁴³ Йосип Дзендзелівський: I. А. Гарайда як філолог і громадський діяч. In: Галас (ред.), 1993, i. m., 151–152.

A „Нова Недбля” című lap 1941. július 6-i számából arról értesülhettünk, hogy Marina Gyula, a Kárpátaljai Kormányzóság tanügyi biztosa értékelte az újonnan kiadott ruszin nyelvtant. Marina álláspontja szerint a grammatika – eltekintve kisebb-nagyobb hiányosságaitól, melyeket az újabb kiadásokban ki kell javítani – Volosin 1907-ben kiadott nyelvtanán alapul, ám helyenként meghaladja azt. A tanügyi biztos azt is javasolta a „Нова Недбля”-ban megjelent híradás szerint, hogy egy 30–40 oldalas helyesírási szótár megjelentetésével egészítsék ki az új ruszin kiadványt.²⁴⁴

A 143 nyomtatott oldal terjedelmű kötet nem teljes leíró nyelvtan, és nem is oktatási célú tankönyv. Ahhoz, hogy valóban teljes, kodifikációs célú leíró nyelvtanná válhasson, hiányzik belőle egyes nyelvi szintek (például a szóképzés) tárgyalása. Közvetlenül oktatási célokra való használatát pedig az korlátozta, hogy szinte teljesen kimaradtak belőle olyan területek, mint például a helyesírás.

A magyar-orosz nyelvváltozat

Megjelenését követően a Harajda által kidolgozott nyelvtan szolgált alapjául a Kárpátalján ruszin nyelven készülő hivatali szövegeknek. Ez a grammatika volt a nyelvi mintája a korszakban ruszin nyelven megjelenő lapok és folyóiratok többségének is, azaz a gyakorlatban mintaadóvá vált, kodifikált egy ruszin sztenderd nyelvváltozatot.²⁴⁵ Ezt a kodifikált normát vették figyelembe, amikor a „Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатський Вѣстник” számára készítettek fordításokat. Ennek fényében érdekes megvizsgálni a hivatalos közlöny magyar-orosz nyelvét.

A „Kárpátaljai Közlöny – Подкарпатський Вѣстник” fordítói is folyamatosan igazodtak a változó nyelvi elvárásokhoz, amire a hivatalos lapban megjelenő fordítások változó nyelvi állapotából következtethetünk. A korai, 1939-es lapszámokban a Volosin-féle 1907-es nyelvtanra ismerünk, majd később a Marina-féle nyelvtan orosz hatására. Harajda grammatikájának kiadását követően sem vált azonban a fordítások nyelvezete egyenletes színvonalúvá, és az orosz nyelvi hatás végig érezhető a ruszin (magyar-orosz) szövegeken.²⁴⁶ Például a Közlöny

²⁴⁴ Капраль (ред.), 2010, i. m., 210.

²⁴⁵ Иван Поп: *Энциклопедия Подкарпатской Руси*. Ужгород, Издательство В. Падыка, 2001. 428.

²⁴⁶ Дзендзелівський, 1993, i. m., 154.; Йосип Дзендзелівський: Гарайда як філолог. *Acta Hungarica* (VII/VIII) 1998. 144–167.

1941. május 4-én megjelent 19. számában a 27. oldalon az „Объявление о конкурсах” című álláshirdetés szövege gyakorlatilag orosz nyelvű, sajtós, tradicionális helyesírással nyomtatva, ez az első néhány szóból kitérő: „Объявляю конкурс на освободившееся место участкового врача...”. Az egy héttel később kiadott lapszám 1. oldalán a 2.620/1941. számú miniszteri rendelet fordítását szintén erős orosz hatás jellemzi: „Если для цели обеспечения сельскохозяйственных работ [...] не обходимо использование исполнений для народной обороны, то по распоряжению одного предприятия мѣры министр народной обороны въ согласіи съ министромъ земледѣлія...”.

Azt, hogy az 1941-ben kiadott nyelvtan nem rendezte végérvényesen a ruszin irodalmi norma kodifikálásának kérdését, jelzi például a Közölny 1943. december 26-án kiadott 52. számából származó alábbi idézet: „Тотѣ лѣкарѣ, которымъ на приключенныхъ назадъ, респективно занятыхъ назадъ территорияхъ оправненость къ уживанню титула лѣкаря-специалиста уже была признана на основѣ правовыхъ нормъ, дѣйствующихъ подчасъ чужой окупаціи, суть оправненѣи и дальше къ уживанню титула отповѣдного лѣкаря-специалиста, осъ колько были приняты до дакотрой отечественной лѣкарской коморы.” Az idézett mondat néhány eleme (például a „тотѣ” névmás, vagy a „лѣкарѣ” főnév többes számot kifejező végződése) a helyi, regionális nyelvhasználathoz közelít ugyan, illetve 1941-ben még ugyanebben a lapban az orosz „врач” szó jelent meg „orvos” jelentésben, két évvel később pedig az ukrán „лікар”, ám a szöveg még mindig jelentős mértékben inkább orosz(os), mintsem ukrán.

A már korábban kiadott könyveket, tankönyveket is ennek az új grammatikának a nyelvezete alapján dolgozták át. Az iskolákba ezt megelőzően kiküldött tankönyveket azonban már nem vonták vissza, s ez tovább fokozta az oktatásban uralkodó nyelvi káoszt.²⁴⁷ A nyelvtan ugyanis a hozzá fűzött remények ellenére sem oldotta meg a régióban uralkodó, a csehszlovák korszakból örökölt nyelvi zűrzavart, mert a ruszinok egy része az iskolákban, az újságokban, a különböző kiadványokban továbbra is az orosz nyelvet, vagy leginkább annak helyi elemekkel vegyített változatát használták, s a Harajda által rögzített nyelvváltozatot jórészt csupán a kormányzói biztosság hivatalos kiadványai és lapja, illetve a Kárpátaljai Tudományos Társaság kötetei használták.²⁴⁸

²⁴⁷ Brenzovics László: *Nemzetiségi politika a visszacsatolt Kárpátalján 1939–1944*. Ungvár, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség, 2010. 134–135.

²⁴⁸ Плїшкова, 2008, i. m., 54.

Harajda János grammatikájának nyelvezetét elemezve meglepő tapasztalatra juthatunk. A Társaság vezetői a nyelvi vernakularizáció elvét hirdették, vagyis amellet foglaltak állást, hogy a ruszin irodalmi nyelvet a helyben, Kárpátalján beszélt nyelvjárásokra (főként a máramarosi dialektusra), a 18. századi ruszin irodalmi művek nyelvezetére, valamint az egyházi szláv nyelvre kell alapozni, és közelíteni kell az irodalmi nyelvet a népi nyelvhasználathoz. És bár a helyi szláv nyelvjárásokban máig erős magyar nyelvi hatás fedezhető fel (elsősorban a szókészletben, de más nyelvi szinteken is), mind Harajda nyelvtana, mind pedig a Kárpátaljai Tudományos Társaság által kiadott munkák nyelvezete gyakorlatilag mentes a magyar nyelvi kontaktushatásoktól. Sokkal kevésbé sikerült azonban kivonniuk magukat a korabeli ruszin szerzőknek az orosz irodalmi nyelvi norma hatása alól, ezért szövegeik mondatszerkesztése erősen közelíti az orosz szintaxist. A Harajda által kodifikált nyelvi jelenségek között egyetlen olyan sincs, melynek izoglosszája ne terjedne túl a korabeli (és mai) Kárpátalja területén, ami azt jelenti, hogy nyelv(járás)i vonatkozásban a Kárpátok hegygerince nem tekinthető nyelvhatárnak.²⁴⁹

Egy tudományos társaság

A ruszin nép és nyelv önállóságának megteremtése volt a kiemelt célja a magyar állam erkölcsi, politikai és pénzügyi támogatását mindvégig élvező, 1941. január 26-án Ungváron, a kormányzósági palota közgyűlési termében alapított Kárpátaljai Tudományos Társaságnak (Подкарпатское Общество Наука), amelynek egyébként első kiadványa a Harajda-féle grammatika volt.

A Kárpátaljai Tudományos Társaság (KTT) feladatairól Kozma így írt 1941. január 11-én Teleki Pál miniszterelnöknek címzett levelében: „a Szent István-i állameszme jegyében nem fogadható el kifelé pater-náló sem ukrán, sem nagyoroszmozgalom, és a magyar állameszme a rutén népi eszmét fedi, sőt annak egyetlen biztosítója, és éppen ezért a rutén népi gondolat fejlesztendő ki. Ezt lesz hivatva szolgálni a tudományos társaság is, de előre hangsúlyozom, hogy a kérdés a lehető legnehezebb, mert a mai rutén intelligencia vagy ukránul, vagy nagyoroszul

²⁴⁹ Дзендзелівський, 1998, i. m., 154.; Капраль, 2008, i. m., 190.; Плішкова, 2008, i. m., 54.

ír, a nép előtt tulajdonképpen érthetetlen nyelven, és attól nehezen akar megválni.”²⁵⁰

Bonkáló Sándor így indította a KTT folyóiratának első számában „A ruszin irodalmi nyelv” címmel közölt tanulmányát: „A ruszin irodalmi nyelv kérdésének megoldása a Kárpátaljai Tudományos Társaság egyik legsürgősebb és egyben legnehezebb feladata.” A Társaság alakuló ülésén Kozma Miklós kijelentette: az erkölcsi és anyagi támogatásával létrehozott testület feladata „a ruténség önálló, népi gondolatának, népi öncélúságának, sajátos kultúrájának és nyelvének szolgálata nyílt és egyenes úton, politikai és kulturális mellék-célok nélkül.”²⁵¹

„Ma Kárpátalján a kormány támogatásával egy tudományos társaság működik, amelynek az a feladata, hogy véglegesen rendezze a rutén nyelvi kérdést, fejlessze a népi nyelvet irodalmi nyelvvé s végül zárja le egyszersmindenkorra a csehek által mesterségesen szított nyelvi harcot” – hangzott el Kricsfalussy-Hrabár Endre felszólalásában az országgyűlés Felsőházában 1943. december 20-án.²⁵² A Kárpátaljai Tudományos Társaságnak „nagy hivatása volna, sőt van is, szolgálja is ezt a hivatást: a népi rutén kultúra szerves fejlesztését, mellyel a rutén kultúrát függetleníteni kell a pánruszizmus, vagy pánukránizmus idegen szellemétől” – hallhatták az országgyűlés Felsőházának tagjai Kaas Albert felszólalását 1943. december 16-án.²⁵³

Az egyértelmű célokkal és feladatokkal ellátott KTT megkapta a betiltott ukrán orientáltságú Proszvita elkobozott vagyonát és ungvári székházát, a kormányzói biztos a rendelkezésére bocsátotta a hivatal mellett még 1939-ben létrehozott nyomdát is. A Ruszin Akadémiaaként is emlegetett KTT a vidék neves tudósait (elsősorban a történészeket, nyelvészeket, irodalmárokat és néprajzkutatókat) tömörítette. A társaság működésének rövid ideje alatt (1944-ben, a szovjet csapatok Kárpátaljára érkezésével szűnt meg) jelentős szerepet játszott a régió tudo-

²⁵⁰ Közli Brenzovics (szerk.), 2009, i. m., 268.

²⁵¹ Bonkáló Sándor: A ruszin irodalmi nyelv. In: Csatóry György (szerk.): *ЗОПЯ/HAJNAL. A Kárpátaljai Tudományos Társaság (1941–1944)*. Beregszász–Budapest, Hatodik Síp Alapítvány, 1941/1995. 28. A kormányzói biztos beszéde megjelent: *Зоря – Hajnal* 1941/1–2. 6–14. Ruszin nyelven közli Káprály Mihály (szerk.): *Kárpátaljai Tudományos Társaság. Kiadványok: 1941–1944*. Nyíregyháza, Nyíregyházi Főiskola Ukrán és Ruszin Filológiai Tanszéke, 2002. 151–156. A KTT alakuló üléséről készített jegyzőkönyvet lásd: *Зоря – Hajnal* 1941/1–2. 180–184., valamint ruszin és magyar nyelven közli: Káprály (szerk.), 2002, i. m., 142–146., 147–150.

²⁵² *Felsőházi napló*, 1939. IV. k. 221. Kricsfalussy-Hrabár a kárpátaljai területről 1942-ben lett felsőházi tag.

²⁵³ *Felsőházi napló*, 1939. IV. k. 125.

mányos és kulturális életének felpezsdítésében, a közművelődésben. A KTT 1941 és 1944 között megjelenő „Зоря – Hajnal” című kétnyelvű tudományos folyóirata mellett 92 kötetet adott ki. Ezenkívül kéthetente jelent meg lapja „Литературна Неділя” (Irodalmi Vasárnap) címmel, 3000 példányban.²⁵⁴

A tudományos és tudománypromótív tevékenység mellett a KTT legfontosabb célja és feladata azonban az önálló ruszin irodalmi nyelv normáinak kidolgozása és kodifikálása volt. Három szekciója közül a harmadik a ruszin nyelvi-irodalmi szakosztály volt, olyan neves tagokkal, mint Hodinka Antal, Bonkáló Sándor, Kniezsa István, Melich János, Sztripszky Hiador, Ilinczy Sándor.²⁵⁵ Már az alakuló ülésen megfogalmazták, hogy a nyelvi polémiában „sem az orosz, sem az ukrán irányzatra nem támaszkodnak, hanem a ruszin (rutén) népi nyelv alapjaira épített nyelven jelentetik meg kiadványaikat”. A KTT első elnöke, a már korábban is a ruszinofil irányzat híveként ismert akadémikus, Hodinka Antal programadó beszédében kijelentette: „meg kell teremteni a ruszin nép olyan sajátos irodalmi nyelvét, amely sem a nagyorosz, sem az ukrán nyelvre, hanem az itteni nép között évszázadok során kifejlődött ruszin népi nyelvre támaszkodva alakulhat ki”. A történészként és nyelvészként egyaránt ismert Hodinka meggyőződése szerint „helytelen és merész mondóka azt állítani, hogy az itteni ruszin népnek 4 vagy 5 nyelvjárásra tagozódó parasztnyelvéből nem lehet irodalmi nyelvet fejleszteni”.²⁵⁶ A Harajda-féle grammatikához írott előszavában Hodinka arról is beszámol, hogy a KTT nyelvi-irodalmi egységének 1941. február 28-i ülésén egyhangúlag úgy határoztak, hogy Kárpátalja lakosságának népnyelvéből irodalmi nyelvet fejleszt, a Magyar Tudományos Akadémia 1900-as években elfogadott alapelvei szerint.

A fentiekhez hasonló szellemben fogalmazott Bonkáló a „Зоря – Hajnal” első számában megjelent tanulmányában: „A keleti szláv nyelvek: az orosz, ukrán, fehérorosz (belorusz) és a kárpátaljai ruszin közös alaptól indultak ki, de századokon keresztül más és más irányban fejlődtek, minek folytán hang-, alak- és mondattanuk és főleg szókincsük annyira eltérő, hogy mindegyikük önálló nyelvet alkot [...] A kárpátaljai ruszinokat kivéve már minden szláv nép kiábrándult az irodalmi pánszlávizmusból és ma a saját nyelvén ír. Minden nép megkövetelheti, hogy

²⁵⁴ Lásd Csatóry (szerk.), 1995, i. m.; Káprály (szerk.), 2002, i. m.

²⁵⁵ Salga Attila: Ruszinok és magyarok Trianon után. In: Bonkáló, 1996, i. m., 153.

²⁵⁶ Hodinka Antal beszédét közli Udvari István (szerk.): *Hodinka Antal válogatott kéziratai*. Nyíregyháza, Vasvári Pál Társaság, 1992. 114.

a saját nyelvén szóljanak hozzá és minden nyelv alkalmas arra, hogy irodalmi nyelvvé fejlesszék.”²⁵⁷

A KTT-hez csapódott helyi írók, költők, szerkesztők, kutatók közül többen is – a társaság ruszin irányvonala ellenére – továbbra is korábbi meggyőződésük szerint írtak, alkottak.²⁵⁸ A ruszofilek és az ukranofilek egyaránt úgy vélték, hogy a jelentős anyagi forrásokkal rendelkező, a régió szláv kultúráját és annak kutatását támogató, az alkotó értelmiségieknek intézményi háttérrel biztosító KTT-vel való együttműködés a régió szláv lakosságának hasznára válik. Így az 1939 és 1944 közötti időszak azzal a paradoxonnal jellemezhető, hogy bár a Kárpátaljai Kormányzóság területén az ukrán irányzat, illetve az ukrán nyelv (galíciai és szovjet-ukrán) változata tiltás alatt állt, a KTT által kiadott könyvek, folyóiratok jelentősen hozzájárultak a helyi szláv értelmiség kibontakozásához, és ezen belül az ukranofil irányzatú fiatal alkotók révén a helyi nyelvváltozat stiláris kidolgozásához is.²⁵⁹

²⁵⁷ Bonkáló, 1941/1995, i. m., 30.

²⁵⁸ Васи́лина Суго́няк: Декодування тексту і підтексту публікацій у виданнях Підкарпатського общества наук. In: Іван Сабадош (ред.): *Сучасні проблеми мовознавства та літературознавства*. Ужгород, Ужгородський національний університет, 2016. 135–140.

²⁵⁹ Moser, 2016, i. m., 130.

Szovjet szocialista imágó

A második világháború alatt (Galícia és Bukovina), valamint a második világháború után (Kárpátalja) a szovjet állam által elnyelt, és Szovjet-Ukrajnához csatolt területek nyelvi helyzete lényegesen különbözött a többi ukrainai régióétól.²⁶⁰ A mai Nyugat-Ukrajna évszázadokig alapvetően magyar, osztrák, lengyel, valamint román és csehszlovák terület volt, míg a szovjet köztársaság középső, keleti és déli vidéke ugyancsak évszázadok óta az orosz, később pedig a szovjet birodalom fennhatósága alá tartozott. A cári Oroszország déli részén (a mai Ukrajna középső, keleti és déli régióiban) már a 19. században sem volt szokatlan, hogy a városi lakosság nem az ukrán (kisorosz), hanem az orosz (nagyorosz) nyelvet használta. Kijev sem volt ukrán nyelvű a 19. század végén, a 20. század elején, 1917-ben a mai ukrán főváros lakosságának mindössze 16 százaléka volt ukrán nyelvű.²⁶¹

Az etnikailag, nyelvileg és felekezetiileg heterogén nyugati határvidéken Moszkva az ukrán identitás és nyelv támogatásával egy egységes, homogén tér kialakítására törekedett.²⁶² Nyugat-Ukrajnában egészen az 1950-es évek derekáig fegyveres csoportok harcoltak a szovjet hatóságok és a kommunista uralom ellen. Az ukrán nyelv és kultúra előtérbe helyezésére, a homogén ukrán tér kialakítására az itt az ukránnal még ekkor is versengő lengyel és ruszin identitással szemben volt szükség.²⁶³

²⁶⁰ Лариса Масенко: *Мова радянського тоталітаризму*. Київ, Кліо, 2017. 220–221.

²⁶¹ Aneta Pavlenko: Linguistic Landscape of Kyiv, Ukraine: A Diachronic Study. In: Elana Shohamy – Eliezer Ben-Rafael – Monica Barni (eds.): *Linguistic Landscape in the City*. Bristol–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters, 2010. 141.

²⁶² Zbigniew Wojnowski: The Soviet people: national and supranational identities in the USSR after 1945. *Nationalities Papers* 2015a/1. 2.

²⁶³ Zbigniew Wojnowski: An unlikely bulwark of Sovietness: cross-border travel and Soviet patriotism in Western Ukraine, 1956–1985. *Nationalities Papers* 2015b/1. 98.

A Lengyelországtól elfoglalt Lemberg/Lwów/Lviv városában – amely az 1980-as évekre az ukrán nemzeti mozgalom egyik legfontosabb központja lett – a második világháború alatt az akkor még a város abszolút többségét alkotó lengyelek a szovjetizálást az ukránosítással azonosították.²⁶⁴

²⁶⁴ Lagzi Gábor: *Városok a határon. Wrocław, L'viv és Vilnius multikulturalizmusa a múltban és a jelenben*. Budapest, Gondolat Kiadó, 2016. 49.

A szovjet nyelvpolitika sajátos vonásai

Ahhoz, hogy a kommunista ideológia közvetlenül eljusson a Szovjetunió népeihez, az SZSZKSZ²⁶⁵ megalakulását követő első időszakban, az 1920-as években meghirdették az úgynevezett „gyökeresítés” (коренизация) programját.²⁶⁶ Ennek lényege, hogy a tagköztársaságok és nemzetiségi autonóm formációk területén a névadó nemzetiség pozícióinak megerősítését támogatta a hatalom, valamint nem akadályozta a homogén tömbben élő más nemzetiségek közigazgatási egységekbe szerveződését. Ezen időszakban Szovjet-Ukrajnában az ukrán nyelv és kultúra is kiemelt támogatásban részesült. Ennek a programnak a keretein belül alkalmazták a regionális hivatalos nyelvek gyakorlatát. Az átfogó nyelvpolitikai és nyelvtervezési program célja az volt, hogy a szovjet népek körében kineveljék azt az értelmiségi és hivatalnok réteget, amely a szovjet hatalmat képes szolgálni. Ez anyanyelven ment a legkönnyebben és leghatékonyabban. A szovjet népek nyelveinek fejlesztési programja is ehhez kapcsolódott: ekkoriban kapott számos szovjetunióbeli nyelv ábécét, grammatikát, kodifikált irodalmi nyelvet, ekkor vezették be ezeknek a nyelveknek a használatát az oktatásban, a kulturális életben stb.

Ez a korszak az Ukrán SZSZK-ban az ukrán nyelv fejlesztéséhez is hozzájárult. Kijevben és a nagyvárosokban ekkor nyitott a szovjet kormányzat ukrán nyelvű színházakat, támogatta a könyv- és lapkiadást, ukrán nyelvű rádió-, később televízióadásokat indított. Tömegesen költöztek be Kijevbe az ukránul tudó hivatalnokok, az értelmiségiek és a munkát kereső falusi parasztok, s ennek a kampánynak a során 1926-ra Kijevben az ukrán nemzetiségűek – 42%-os arányukkal – relatív többségbe kerültek.²⁶⁷ Az első világháború után négy állam fennhatósága között megoszló ukrán nyelvterületnek (Galícia Lengyelországhoz, Kárpátalja Csehszlovákiához, Bukovina Romániához tartozott, a középső, keleti és déli részek pedig a Szovjetunió fennhatósága alatt voltak) ekkoriban épp a szovjet birodalomban található részein volt a legkedvezőbb az ukrán nyelv helyzete.

²⁶⁵ SZSZKSZ: Szovjet Szocialista Köztársaságok Szövetsége (Szovjetunió).

²⁶⁶ A „korenyizácija” (коренизация) az orosz „gyökér” (корень) szóból ered, és szó szerint nagyjából azt jelenti: gyökérverés, gyökér eresztése. Angolul: nativization. Leonore Grenoble: *Language Policy in the Soviet Union*. Kluwer Academic Publishers, 2003. 44–45.

²⁶⁷ Pavlenko, 2010, i. m., 144.

Az ukrán etnikai területek (legnagyobb részének) egy államba gyűjtése az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság keretein belül, illetve az ukrán nyelv és kultúra támogatása hozzájárult ahhoz, hogy a Szovjetunió belüli Szovjet-Ukrajnában az ukrán identitás és nyelv kerüljön egyértelmű fölénybe a konkurens identitások között.²⁶⁸ Mindez az értelmiség köreiből nemcsak az ukrán identitástudat megerősödésével, hanem a szovjet hatalom iránti lojalitás megjelenésével is együtt járt.²⁶⁹ Az 1930-40-es évek azonban súlyosan negatív irányba fordították a nemzetiségi politikát. 1944-ben bár a Belorusz és az Ukrán SZSZK megkapta azt a jogot, hogy külügyminisztériumot hozzanak létre, és Ukrajna 1947-ben tagja lett a megalakuló Egyesült Nemzetek Szervezetének.²⁷⁰ Sztálin ezzel a szimbolikus lépéssel látszólag magasabb státusba emelte az ukrán államiságot a Szovjetunió belülről, ám valójában Moszkvának szerzett több szavazatot az új nemzetközi szervezetben.²⁷¹

A szovjet nyelvpolitika jellemző sajátossága volt, hogy de jure a Szovjetunió nem volt államnyelve, elvileg minden nemzetiség és nyelv egyenlő jogokkal rendelkezett. Az orosz nyelv vezető szerepét a Szovjetunió Kommunista Pártjának (SZKP) kongresszusain, a párt vezető testületeinek ülésein fogalmazták meg.

1961-ben az SZKP XXII. kongresszusán az új pártprogram kijelölte a „nemzetek összeolvadása” egységesítő politika útját, ami új lendületet adott az oroszosításnak. Nyikita Hruscsov, az SZKP főtitkára beszédében első ízben jelentette be, hogy a kommunizmus építésének folyamatában minden szovjet nemzet és nemzetiség egy új történelmi kategóriában egyesült, létrehozva a szovjet népet.²⁷² A népek és nemzetek egy új kategóriában, a szovjet népben való egyesülése gondolatának meghirdetésével az orosz nyelv „a nemzetek közötti érintkezés nyelve” (язык межнационального общения) lett.²⁷³ Mihail Gorbacsov, a „glasznosztj” (nyíltság) és „peresztrojka” (átalakítás) ideológiáját meghirdető utolsó szovjet pártfőtitkár az SZKP XXVII. kongresszusán 1985-ben még szintén úgy fogalmazott, hogy a szovjet nép minőségileg

²⁶⁸ Масенко, 2017, i. m., 220.

²⁶⁹ Wojnowski, 2015a, i. m., 1–7.

²⁷⁰ Павло-Роберт Магочий: *Україна. Історія її земель та народів*. Ужгород, Видавництво В. Падяка, 2012. 638–639.

²⁷¹ Уо. 639.

²⁷² Лариса Масенко: (У)мовна (У)країна. Київ, Темпора, 2007. 25.; Grenoble, 2003, i. m., 39.

²⁷³ Леонид Брежнев: *Отчет Центрального Комитета КПСС XXVI съезду Коммунистической партии Советского Союза и очередные задачи партии в области внутренней и внешней политики*. Москва, Политиздат, 1981. 57.

új társadalmi és internacionális egységként jelenik meg, melyet közös gazdasági érdekek, ideológia és politikai célok kötnek össze. „A jövőben is biztosítani fogjuk a Szovjetunió minden állampolgára számára anyanyelvük szabad fejlesztését és egyenjogú használatát. Ugyanakkor, tekintve, hogy az orosz nyelvet a szovjet emberek önkéntesen elfogadták a nemzetek közötti érintkezés eszközeként, ennek a nyelvnek az elsajátítása a nemzeti nyelv mellett mindenki számára hozzáférhetőbbé teszi a tudomány és a technika, a hazai és a világkultúra eredményeit.”²⁷⁴

Külön nyelvtörvénye nem volt a Szovjetuniónak. Ám a tagköztársaságokban olyan feltételeket teremtett a központi hatalom, melyek következtében az orosz nyelv politikai, gazdasági, ideológiai és nem utolsósorban hadászati okokból kivételezett helyzetet élvezett.²⁷⁵ Azonban az orosz nyelv privilegizált helyzete nem azt jelentette, hogy csak ez a nyelv jelenhetett meg a közéletben, az oktatásban, a kultúrában és a nyilvános térben.

Az 1977. évi szovjet alkotmány²⁷⁶ 36. cikkelyében ez állt: „A Szovjetunió különböző fajhoz és nemzetiségekhez tartozó polgárai egyenlő jogokkal rendelkeznek. E jogok gyakorlását a Szovjetunió valamennyi nemzete és nemzetisége sokoldalú fejlesztésének és közeledésének politikája, a polgároknak a szovjet hazafiság és a szocialista internacionalizmus szellemében történő oktatása, az anyanyelv és a Szovjetunió más népei nyelvei használatának lehetősége biztosítja.”²⁷⁷ Az alkotmány 45. cikkelye lehetővé tette az anyanyelven folyó oktatást.²⁷⁸ Tankönyvek, kézikönyvek, szépirodalmi művek, újságok, folyóiratok jelentek meg ezeken a nyelveken, regionális televízió- és rádióadásokat sugároztak. Az anyanyelvi oktatás jogára vonatkozó passzust megismételték a szövetségi köztársaságok belső jogszabályai, így természetesen az Ukrán SZSZK Alkotmányának 43. cikkelye is.²⁷⁹ Ennek megfelelően a szövetségi köztársaságokban működtek: orosz tannyelvű

²⁷⁴ *A Szovjetunió Kommunista Pártjának Programja*. Uzsgorod, Kárpáti Kiadó, 1986. 89–90.

²⁷⁵ Jim Miller: Commonwealth of Independent States (CIS). In: Ronald Asher (ed.): *The Encyclopedia of Language and Linguistics*. Pergamon Press, 1994. 613.

²⁷⁶ A szovjet és a szovjet-ukrán alkotmány neve is hivatalosan: „Alkotmány (Alaptörvény)”. A független Ukrajnánál: „Alkotmány”.

²⁷⁷ Конституция (Основной Закон) СССР (1977). <http://www.hist.msu.ru/ER/Etext/cnst1977.htm>

²⁷⁸ Ugyanezt a jogot az 1936. évi szovjet alkotmány is biztosította. Teresa Wigglesworth-Baker: Multilingual education reforms in Georgia in the post-Soviet period: discourses of ethnic minority integration. *Language Policy* 2018/3. 288.

²⁷⁹ Конституція (Основний Закон) УРСР (1978). <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1978.html>

iskolák (ezekben nem volt kötelező a szövetségi köztársaság hivatalos nyelvének tanulása); olyan oktatási intézmények, melyekben az oktatás a köztársaság többségi nemzetének nyelvén folyt (az orosz nyelv mint tantárgy kötelező oktatása mellett); és olyan iskolák, ahol kisebbségi nyelven folyt a képzés (az orosz nyelv mint tantárgy tanulása kötelező volt, ám nem szerepelt tantárgyként a köztársaság többségi nemzetének nyelve).

A szövetségi alaptörvény 116. cikkelye szerint a Szovjetunió törvényeit, a szovjet Legfelsőbb Tanács határozatait, rendeleteit, egyéb dokumentumait mindegyik szövetségi köztársaság nyelvén közzé kell tenni. A 159. cikkely azt írta elő, hogy a bírósági eljárások a szövetségi köztársaságok nyelvén, valamint az autonóm köztársaságok, az autonóm megyék, az autonóm körzetek nyelvén, vagy pedig az adott térség többségi lakosságának nyelvén folytathatók le. A bírósági eljárás nyelvét nem ismerők számára az alkotmány idézett cikkelye tolmács igénybevételét tette lehetővé.²⁸⁰ Mindez azonban a lenini nemzetiségi politika felszíni rétege volt: egyrészt a szovjet demokráciát hivatott szimbolizálni, másrészt a kommunista pártpropaganda céljait szolgálta. Az orosz nép és nyelv vezető szerepe annak ellenére sem kérdőjeleződhetett meg, hogy ezt sem az alkotmány, sem más törvény nem kodifikálta. Iránymutatóként Sztálin 1945. május 24-én mondott pohárköszöntője szolgált, amelyben a generalisszimusz kijelentette, hogy az orosz nép a Szovjetunió vezető ereje és az orosz nyelv „a világforradalom nyelve”.²⁸¹

Az egységes szovjet identitás azonban – szemben például a jugoszláv vagy a csehszlovák identitással – a Szovjetunió felbomlásáig nem volt választható, bejegyezhető nemzetiség a népszámlálások során, nem került be egyetlen szovjet állampolgár személyes okmányainak „nemzetiség” rovatába se. A szovjet identitás szupranacionális kategória volt, amely alatt helye volt az etnikai identításoknak is a deklaráltan soknemzetiségű Szovjetunió belül.²⁸² A szovjet népek egyenrangúságának élő mítosza ellenére létezett az egyes nemzetiségek és népek implicit rangsora. Az ukránok – a birodalmat alkotó egyik szláv népként – előkelő helyen álltak az oroszok uralta, erősen xenofób szovjet pártelit szemében a szovjet népek nem hivatalos, rejtett hierarchikus rendjében.²⁸³ Ukrajna és Fehéroroszország átmeneti változatot képviselt az ázsiai területek és a Kaukázus klasszikus gyarmatosítása, valamint a kelet-európai eny-

²⁸⁰ Конституция (Основной Закон) СССР (1977). <http://www.hist.msu.ru/ER/Text/cnst1977.htm>

²⁸¹ Марочий, 2012, i. m., 639.

²⁸² Wojnowski, 2015a, i. m., 3.

²⁸³ Уо. 5–6.

he neokolonialista uralom között. Csoportként jelentősen korlátozott jogokkal rendelkeztek, egyéni szinten viszont gyakorlatilag nem létezett diszkrimináció, az ukránokat és a fehéroroszoikat ugyanis az orosz birodalomban „ugyanannak a nemzetnek”, a szovjetek alatt pedig „szinte ugyanannak” tekintették.²⁸⁴

Az orosz nemzetiséget és nyelvet kiemelő központi szovjet politikának a hatására azonban az orosz nyelv valóban „a nemzetek közötti érintkezés nyelvévé” vált, betöltötte a *lingua franca* szerepét. A poszt-szovjet térség egy részében, beleértve Ukrajnát is, bizonyos fokig máig így van, ellenére a politikai, gazdasági és társadalmi változásoknak.²⁸⁵ A közvetítő nyelvek használata természetes és szükségszerű a többnyelvű közösségekben, a soknemzetiségű és soknyelvű birodalmak igazgatása is megköveteli, hogy legyen (egy vagy több) közös nyelv, ám az ilyen széles funkcióban használt orosz nyelv a többi nyelvet kétségtelenül veszélyeztette, annak ellenére, hogy a Szovjetunió – amint azt az alkotmányban is láthatjuk – voltaképpen többnyelvű volt. Az orosz nyelv valóban nagyon fontos szerepet töltött be a birodalomban. Az 1989-ben lebonyolított utolsó szovjet census adatai alapján (miközben a lakosságnak mindössze alig 51%-a volt orosz nemzetiségű) a Szovjetunió népességének 81%-a „szabadon beszélt” az orosz anyanyelvként vagy második nyelvként.²⁸⁶

A nyelvek alkotmányosan szavatolt egyenlősége a gyakorlatban azt jelentette, hogy minden nép és nemzetiség számára szavatolt volt a jog az anyanyelv használatára a magánéletben. „A nyelvek egyenlősége nem abban áll, hogy mechanikusan azonos funkcionális kötelezettségekkel terheljük őket [...] A nyelvek egyenlősége nem más, mint minden nemzeti nyelv számára biztosítani az egyenlő jogi feltételeket a szabad fejlődéshez.”²⁸⁷ Ebben a sajátos nyelvi egyenjogúságban a nemzetiségi nyelvek szerepe elsősorban arra korlátozódott, hogy minden nemzetiséghez eljuttathatók legyenek a központi párthatározatok, közlemények, a szovjet ideológia érvei.²⁸⁸ Szovjet kutatók a nemzetiségi-orosz kétnyelvűség jelenségeit azonban úgy értékelték, hogy az orosz nyelv hatása a szovjet népek nyelveire természetes, szükségszerű és

²⁸⁴ Mikola Rjabcsuk: *A két Ukrajna*. Budapest, Örökség Kulturpolitikai Intézet, 2015. 94–95.

²⁸⁵ Aneta Pavlenko: Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* (26) 2006. 78–99.

²⁸⁶ Grenoble, 2003, i. m., 2.

²⁸⁷ Кучкар Ханазаров: *Решение национально-языковой проблемы в СССР*. Москва, Издательство политической литературы, 1982. 111–112.

²⁸⁸ Grenoble, 2003, i. m., 45.; Левенец та ін. (ред.), 2008, i. m., 415.

kívánatos, melegen üdvözölték több kis nyelv szinte teljes eltűnését, beszélőinek nyelvcserejét, orosz anyanyelvűvé válását, az úgynevezett „természetes kétnyelvűséget” és „természetes asszimilációt”.²⁸⁹

Moszkva távlati célja az volt, hogy – a cári idők orosz hagyományai-val egyező módon – az ukrán nyelv fokozatosan elveszítse jellegzetes sajátosságait, és egyre közelebb kerülve az oroszhoz beolvadjon az orosz nyelvbe.²⁹⁰ Ez az oroszosító asszimilációs nemzetiség- és nyelvpolitika ahhoz vezetett, hogy Ukrajnában számos kisebbségi közösség és az ukránok egy része számára idővel az orosz már nem a második, hanem az első (anya)nyelv lett, és már elsősorban ezt a nyelvet használták a mindennapokban a családi érintkezésben is. Miközben ugyanis az orosz nemzetiségűek és egyben orosz anyanyelvűek aránya mindössze 0,25%-kal emelkedett 1959 és 1989 között Ukrajnában, a nem orosz nemzetiségűek körében jelentősen megnőtt az orosz anyanyelvként beszélők száma.²⁹¹

Meg kell azonban jegyeznünk, hogy a Szovjetunió nem volt nemzetállam vagy nemzeti homogenitásra törekvő klasszikus nemzetiesítő állam.²⁹² A mindenkori szovjet pártvezetés törekedett ugyan az orosz dominancia megteremtésére, az orosz nyelv funkcióinak kiterjesztésére, s az orosz nyelvet mint a társadalmi mobilitás egyik eszközét kínálta a polgárok számára, de az országot mindvégig soknemzetiségű, etnikailag heterogén, föderatív államként definiálta, ahol – elvileg – a birodalom kötelékéből való kilépés (szecesszió) is elképzelhető volt. A világ szárazföldi területének egyhatodát elfoglaló birodalomban az orosz nemzetiségűek aránya a második világháború után szervezett népszámlálások adatai alapján fokozatosan csökkent, s 1989-re alig haladta meg az 50%-ot.

²⁸⁹ Юнус Дешериев: *Закономерности развития и взаимодействия языков в советском обществе*. Москва, Наука, 1966. 362.; Масенко, 2007, i. m., 26.

²⁹⁰ Tomasz Kamusella: *The Politics of Language and Nationalism in Modern Central Europe*. Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2009. 178.

²⁹¹ Левенець та ін. (ред.), 2008, i. m., 649–650.

²⁹² Georg Brunner: *Nemzetiségi kérdés és kisebbségi konfliktusok Kelet-Európában*. Budapest, Teleki László Intézet, 1995. 17–18.

A területi elv

Az 1917-es puccsal hatalomra jutott bolsevik hatalom legyűrte és bekebelezte a függetlenségét kikiáltó Ukrán Népköztársaságot, és megszervezte a Szovjetunióon belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaságot. A bolsevik vezetés az első világháború után a Woodrow Wilson, az USA elnöke által meghirdetett „nemzetek önrendelkezési joga” alapján az Osztrák–Magyar Monarchia és az Oszmán Birodalom romjain megszervezett nemzetállam-alapítási lendületet látva választotta az etnolingvisztikai alapon szervezett föderatív államformát. A Kreml felismerte, hogy az etnolingvisztikai nacionalizmust nem lehet figyelmen kívül hagyni a kommunizmus felé vezető úton.²⁹³ Az 1977-es szovjet alkotmány szerint a Szovjetunió „egységes, szövetségi, szocialista és soknemzetiségű állam” (единое, союзное, социалистическое и многонациональное государство) (70. cikkely).

A Szovjetunió részét képező Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság Népbiztosainak Tanácsa 1924-ben határozatot fogadott el a nemzetiségi járások és tanácsok kijelöléséről,²⁹⁴ amely – más szövetségi rendeletekkel együtt – lehetővé tette a legalább 500 lelket számláló, többségében valamelyik nemzetiség által lakott település nemzetiségi tanácsá, illetve a legalább tízezer lakosú, többségében valamelyik nemzetiséghez tartozó lakost felmutató járás nemzetiségi járássá való nyilvánítását.²⁹⁵ 1929-re Ukrajnában összesen 26 nemzetiségi járás (9 orosz, 7 német, 3 bolgár, 3 görög, 3 zsidó és 1 lengyel), 1 097 nemzetiségi községi tanács (489 orosz, 254 német, 150 lengyel, 90 moldáv, 92 zsidó, 45 bolgár, 30 görög stb.) alakult, valamint 107 nagyközségi-kisvárosi (ebből 66 zsidó és 41 orosz) nemzetiségi tanács.²⁹⁶ Ezeknek a közigazgatási egységeknek a területén az adott nemzetiség nyelve hivatalosként funkcionált.²⁹⁷ A területen kisebbségben maradt nemzetiségeket (ideértve az ukránokat is) az adott közigazgatási egység nemzeti kisebbségének nyilvánították, biztosítva számukra az ezzel járó nyelvi preferenciákat.

²⁹³ Камуселла, 2009, i. m., 51–52.

²⁹⁴ *Итоги работы среди национальных меньшинств на Украине: К 10-й годовщине Октябрьской революции: по материалам Центр. комис. нац. Меньшинств при ВУЦИК.* Харьков, 1927. 97.

²⁹⁵ Tóth Mihály – Csernicskó István: Az ukrán kisebbségi jogalkotás fejlődése és két részterülete: a névhasználat és a politikai képviselet. *Regio* 2009/2. 71.

²⁹⁶ Магочій Павло Роберт: *Історія України.* Київ, Критика, 2007. 490–491.

²⁹⁷ Леонід Рябошапко: *Правове становище національних меншин в Україні (1917–2000).* Львів, Львів. нац. ун-т ім. І.Франка, 2001. 82.; Магочій, 2012, i. m., 559–562.

A nemzetiségi közigazgatási egységek létrehozásának folyamata 1930-ban véget ért, majd elkezdődött folyamatos leépítésük. Az 1920-as éveknek ez a folyamata még akkor is pozitív példaként értékelhető, ha a gyakorlati alkalmazás nem volt problémamentes.²⁹⁸

A Szojvetunió szétesése előtti időszakban összesen 53 olyan közigazgatási egység (szovjet szocialista köztársaság, autonóm szovjet szocialista köztársaság, autonóm körzet) volt az ország területén, melyek elsődleges szervező elve az etnikum volt. Ilyen volt a 15 szovjet szövetségi köztársaság: orosz, ukrán, belarusz, észt, lett, litván, moldáv, kazah, grúz, örmény, üzbég, kirgiz, tadzsik, azerbajdzsán és türkmén. Ezeken belül voltak az autonóm szovjet szövetségi köztársaságok (az Abház, a Baskír, a Burját, a Komi, a Mari, a Tatár stb.), az autonóm körzetek (például a nyenyec, a komi-permi vagy a zsidó autonóm körzet). A Szojvetunió utolsó éveiben a birodalomban körülbelül 150 nyelven folyt oktatás, jelentek meg újságok stb.²⁹⁹ Ezekben az etnikai elven szerveződő adminisztratív egységekben a helyi többséget alkotó elit nyelve konkurált az orosz nyelvvel, az egyes köztársaságok kisebbségi nyelveinek pedig az orosz mellett a köztársaság névadó nemzetisége nyelvével is versengenie kellett.³⁰⁰

Az első világháború után Európában megszorodó nemzetállamok között így a szovjet állam ideológiai alapja egyrészt a távlati célként kitűzött kommunizmus elérése, másrészt a birodalom keretein belül megjelentetett nemzeti önrendelkezés volt. A totalitárius szovjet birodalom – akárcsak a szintén föderatív berendezkedésű Jugoszlávia – nagyobb etnolingvisztikai változatosságot őrzött meg területén az 1990-es években bekövetkezett széthullásig, mint Kelet-Közép-Európa nemzetállamai.³⁰¹ Igaz ugyan, hogy a föderatív államberendezkedés csak díszlet volt, működését a „demokratikus centralizmus” és a központosított kommunista pártidiktatúra ellehetetlenítette. Az etnikai kérdéseket hatalmi eszközökkel kezelő Szojvetunió valójában orosz birodalom maradt.³⁰²

Ugyanakkor a befogadó magatartás olyan szovjet valóságot teremtett, amely „a társadalmi előrelépést kilátásba helyezve magához vonzza a legaktívabb és legambiciózusabb ukránokat és fehéroroszokat, ezzel egyúttal semlegesített is mindenféle protonacionalista téveszmét az elit meglehetősen szűk körében. Ez a befogadóképesség a nyelvi és a kul-

²⁹⁸ Рябошапко, 2001, i. m., 84.; Tóth–Csernicskó, 2009, i. m., 72–73.

²⁹⁹ Grenoble, 2003, i. m., 1–2.

³⁰⁰ Wigglesworth-Baker, 2018, i. m., 288.

³⁰¹ Kamusella, 2009, i. m., 37.

³⁰² Brunner, 1995, i. m., 18.

turális közelséggel, valamint a premodern tudat számára jelentős vallási korlátok hiányával párosítva nagymértékben megkönnyítette az ukrán elit asszimilációját”.³⁰³ Az internacionalista nevelés, a népek barátságának ideológiája és az orosz mint a nemzetek közötti érintkezés választott eszközének propagálása ahhoz vezetett, hogy „a nem oroszok általában, az ukránok pedig különösen úgy értelmezik az anyanyelv – főként oroszok közötti – használatához való ragaszkodást, hogy az a »népek barátságának« elutasítása, a »szovjet emberekkel« szembeni ellenséges magatartás. [...] A többség inkább áttért az oroszra, nehogy sovinszta reakciókat váltson ki, és meggyanúsítsák azzal, hogy nem lojális”.³⁰⁴ A szövetségi köztársaságok kvázi nemzetállamként működtek a Szovjetunió belül: definiált határokkal, ehhez a területhez köthető nyelvvel, saját címerrel, zászlóval, fővárossal, himnusszal, alkotmánnyal, törvényekkel, parlamenttel, államigazgatási tapasztalatokkal bíró hivatalnokréteggel.³⁰⁵

Egyet kell értenünk Rogers Brubakerrel abban, hogy a nacionalizmus nem olyan probléma, amelyet a „korrekt” területi és intézményi elrendezéssel valahogyan meg lehet oldani.³⁰⁶ Viszont a birodalom szétesését követően létrejött tizenöt utódállam – melyek többsége a szuverenitás elnyerése után nemzetállam építésébe fogott – éppen az egykori szovjet szövetségi köztársaságok határait örökölte meg.³⁰⁷

A szovjet nyelvpolitika utóhatásai

A mai elemzők erőszakos oroszosításként (русифікація) értékelik azt a politikát, amit a szovjet hatalom internacionalista politikaként hirdetett.³⁰⁸ Egyes kutatók úgy vélik, hogy a Szovjetunió által folytatott nemzetiségi politika és nyelvpolitika kimeríti a lingvicizmus és a nyelvi

³⁰³ Rjabcsuk, 2015, i. m., 95–96.

³⁰⁴ Alexander Motyl: *Will the Non-Russians Rebel? State, Ethnicity and Stability in the USSR*. Ithaca, NY, Cornell University Press, 1987. 100–101.

³⁰⁵ Kamusella, 2009, i. m., 175.

³⁰⁶ Rogers Brubaker: Ártalmas állítások. Mítoszok és tévképzetek a nacionalizmus-kutatásban. *Beszélő* 1996/7. [http://beszelo.c3.hu/cikkek/artalmas-allitasok](http://beszelo.c3.hu/cikkek/artalmas-allitasokhttp://beszelo.c3.hu/cikkek/artalmas-allitasok)

³⁰⁷ Brunner, 1995, i. m., 18.; Kamusella, 2009, i. m., 42–43.

³⁰⁸ Pavlenko, 2006, i. m.; Laada Bilaniuk: *Contested Tongues: Language Politics and Cultural Correction in Ukraine*. Ithaca, NY – London, Cornell University Press, 2005; Галина Мацюк: *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Львів, Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2009 stb.

genocídium fogalmát.³⁰⁹ A lingvicizmus a nyelvi diszkrimináció egyik típusa. Olyan ideológiák, cselekvési módok és struktúrák összefoglaló neve, melyek a nyelvi alapon elkülönülő közösségek közötti egyenlőtlen hatalommegosztást és annak hosszú távú fenntartását segítik elő.³¹⁰ A nyelvi genocídium az a gyakorlat, amikor egy nyelv használatát tiltják a mindennapokban, illetve amikor akadályozzák ennek a nyelvnek a megjelenését az iskolai oktatásban; ennek következtében a háttérbe szorított nyelv – ha beszélői végképp elhagyják (nyelvcseré) – eltűnhet.³¹¹ A nyelvi genocídium terminust az ukrán nyelvészetben rendszerint az ukrán nyelvvel kapcsolatos szovjet nyelvpolitika kapcsán szokták emlegetni, de az országban élő kisebbségek nyelvi jogi helyzetére is vonatkoztatható.

Oroszországnak a régió új államaihoz fűződő kapcsolatában kétségkívül szerepet játszanak olyan problémák, melyek Nyugat-Európa korábbi gyarmattartó hatalmainak egykori tengerentúli gyarmataikhoz fűződő kapcsolatára emlékeztetnek.³¹² A posztkolonializmus mint kutatási módszer és szemlélet a nyugati hatalmak által korábban gyarmatosított országok és régiók specifikus politikai és kulturális helyzetét tanulmányozza, a gyarmatosítás és a gyarmati rendszer politikai, gazdasági, kulturális hatásaival foglalkozik.³¹³ A posztkoloniális országok és régiók a második világháború utáni évtizedekben szabadultak fel, de a gyarmati korszak következményei még sok tekintetben meghatározzák politikai, gazdasági és kulturális körülményeiket. Az egykori szovjet blokk államai kapcsán a posztkolonializmus a totalitárius kommunista hatalom által fenntartott, koloniálisnak tekintett helyzet utáni társadalmi, politikai és kulturális viszonyok leíró megnevezése, azé az átmeneti

³⁰⁹ Мацюк, 2009, i. m.; Лариса Масенко: *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ, Видавничий дім „Кисво-Могилянська академія”, 2004.

³¹⁰ Tove Skutnabb-Kangas: *Linguistic Genocide in Education – or Worldwide Diversity and Human Rights?* Mahwah, New Jersey, Lawrence Erlbaum Associates, 2000. 63.

³¹¹ Tove Skutnabb-Kangas: *Nyelvi sokféleség, emberi jogok és a „szabad” piac. Fundamentum: az emberi jogok folyóirata 1998/1–2.* 8–9.

³¹² Brunner, 1995, i. m., 44.

³¹³ Vö. Edward W. Said: *Beginnings: Intention and method*. New York, Basic Books, 1975; Homi K. Bhabha (ed.): *Nation and narration*. London, Routledge, 1990; Gayatri Chakravorty Spivak: *The post-colonial critic*. London, Routledge, 1990; Gayatri Chakravorty Spivak: *A critique of postcolonial reason: Towards a history of the vanishing present*. Cambridge, Harvard University Press, 1999.

korszaké, amelyben egy az előzőtől alapvetően eltérő rendszer keretei között még hatnak a koloniális korszak jellemzői.³¹⁴

Ebből a kettősségből ered az a politikai gyakorlat, ami különösen a 2014-es „méltóság forradalma” után erősödött fel Ukrajnában. Az állami etnopolitikai koncepció újra és újra előkerülő alap gondolata, hogy Ukrajna alapján véve az ukrán nemzet állama, melynek periferikus részein más nemzetiségek is élnek, és ezen nemzetiségek az egykori gyarmatosítók leszármazottai: a gyarmatosítók meghamisították Ukrajna történetét, azt állítva, hogy az ukránok nem rendelkeztek saját állammal és nemzeti tradíciókkal, és Ukrajna története más államok és népek történetének része; az ukrán kultúrát asszimilálni próbálták, és a néprajzi hagyományok szintjére akarták visszafejleszteni, a lakosságot a gyarmatosítók kultúrája felé terelték; az ukrán nyelvet kiszorították az oktatásból, a tudományból, a kultúrából, a hivatali ügyintézésből és a nyilvános színterekről. Mindebből a magát nemzeti irányultságúnak tartó politika azt a következtetést vonja le, hogy Ukrajnában nemcsak a nemzeti kisebbségek képviselőit illeti védelem, hanem az etnikai és nyelvi többséget, azaz az ukránokat is, sőt: az államnak elsősorban az államnyelv védelme terén vannak sürgető feladatai.

A 2019-ben az ukrán mint államnyelv védelméről elfogadott törvény³¹⁵ preambuluma a narancsos forradalom után hatalomra jutott politikai garnitúra által 2010-ben elfogadott, máig hatályos „Állami nyelvpolitikai koncepciót”³¹⁶ viszonyítási pontként kezelve fogalmazza meg, hogy a nyelvpolitika alapvető funkciója Ukrajnában a gyarmatosítók és a megszállók asszimilációs politikájának megfordítása.

Ha azonban nem politikai, hanem történeti szempontból – a rendelkezésre álló források alapján – megvizsgáljuk, milyen volt Szovjet-Ukrajna és azon belül Kárpátalja nyelvi helyzete a Szovjetunió fennállása idején, az ukrán nyelvi genocídiumra és a lingvicizmusra vonatkozó állítások mindenképpen finomításra, árnyalásra szorulnak.

³¹⁴ Tolcsvai Nagy Gábor: *Linguistic Postcolonialism In Central Europe*. Nitra, Constantine the Philosopher University in Nitra Faculty of Central European Studies, 2015; Tolcsvai Nagy Gábor: Posztkoloniális korszak a magyar nyelv és nyelvközösség történetében. *Magyar Nyelvőr* 2016/4. 387–406.

³¹⁵ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

³¹⁶ Концепція державної мовної політики. Схвалено Указом Президента України № 161 від 15.02.2010. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/161/2010#Text>

Az ukrán nyelv – írásban

A történelmi fejlődés egy pontján a modern európai nemzetállamok egyik legfontosabb kelléke a kodifikált sztenderd nyelvváltozat (az úgynevezett irodalmi nyelv) lett. A normatív sztenderd kidolgozásának folyamata (az úgynevezett kodifikáció és sztenderdizáció) korántsem nyelvi vagy nyelvészeti szempontból vált fontossá. Garvin például a következőket írja a sztenderd nyelvváltozat elkülönítő funkciójáról: „A sztenderd azon funkciója, melyben egy beszélőközösség elkülönülő azonosságtudatát jelöli ki, egyértelműen fontos – saját sztenderd nyelvének kifejlesztésével a nyelvjárási közösség állapotából a nyelvközösség állapotába kerül, így különböztetve meg magát egy másik nyelvközösségtől, amely esetleg rokon és/vagy politikailag domináns. [...] A sztenderd elkülönítő funkciója gyakran kapcsolódik az autonómiára vagy függetlenségre irányuló politikai törekvésekhez”.³¹⁷

Az egységes sztenderd és a normatív helyesírás kidolgozása különösen azon nyelvek esetében kulcskérdés, melyek önálló nyelvi státusa vita tárgyát képezi. Tipikusan ilyenek például a szláv nyelvek,³¹⁸ többek között az ukrán és a ruszin. Előbbinek elsősorban az orosz, utóbbinak az ukrán nyelvvel szemben kell(ett) igazolnia önállóságát.

Az „ukrán” (український) etnonima használata csupán a 19. század utolsó éveiben vált fokozatosan dominánssá az etnikai és nyelvterület jelentős részén a korábbi „ruszin” (русин) vagy „orosz” (руський), illetve „kisorosz” (малорос) helyett, mégpedig a Kárpát-medencén kívül élők körében. Az ukrán identitás a 19. század első harmadában a mai Ukrajna akkor Oroszországhoz tartozó részein a kisorosz, az Ausztriához tartozó nyugati tartományokban pedig a ruszin azonosságtudat alternatívájaként jelent meg, ám csak sokára vált dominánssá.³¹⁹ Az „ukrán” (український) népnév a 20. század elejére fokozatosan szorította ki az egyéb megnevezéseket a nyelvterület nagyobb részén, ám a nyugati régiókban (Galíciában, Bukovinában és a Magyarországhoz tartozó területeken) továbbra is széles körben használatos volt a „ruszin” (руський) etnonima.³²⁰

³¹⁷ Paul Garvin: A nyelvi sztenderdizáció. In: Tolcsvai Nagy (szerk.), 1998, i. m., 95–96.

³¹⁸ Міхаель Мозер: Українці на шляху до нації з власною мовою: критичні зауваги до історіографії української мови. In: Андреас Каппелер (ed.): *Україна: процеси націотворення*. Київ, К.І.С., 2011. 111–123.

³¹⁹ Сергей Екельчик: *История Украины. Становление современной нации*. Киев, Издательство К.И.С., 2010. 64., 94–95.

³²⁰ Шевельов, 1987, i. m., 51.

Akár önálló nyelvnek (язык), akár nyelvjárásnak (написаніе) tekintjük az ukránt, az tény, hogy nyelvváltozatai alapján elvonatkozatható valamiféle nyelvi egység, melynek szélső változatai kétségtelenül nagyon közeliak a szomszédos szláv nyelvekhez: a szlovákhhoz, a belaruszhoz, a lengyelhez és az oroszhoz, ám központi változatai egy sor fonetikai, morfológiai és szintaktikai jegyben térnek el ezen nyelvektől.³²¹

Az irodalmi nyelv kidolgozásában kiemelt szerepe van a helyesírási normákat rögzítő szabályzatnak. Az egységes helyesírás az egységes irodalmi nyelv egyik szimbólumává vált, mint ahogyan a kodifikált irodalmi nyelv a nemzet egyik kiemelt jelképe. Az írásrendszer (az ábécé) megválasztása, a helyesírási normák kialakítása és szabályzatban való rögzítése, a beszélt nyelvben természetesen meglévő, egymás mellett élő változatok közül a „normának megfelelő”, a „helyes” alakok kiválasztása azonban korántsem nyelvtudományi szempontok, hanem sokkal inkább (nyelv)politikai megfontolások és nyelvi ideológiák (és hagyományok) alapján történik.³²²

A kodifikált sztenderd nyelvváltozat szimbolikus szerepét mutatja, hogy az első, általános kodifikált célú ukrán helyesírás története szorosan összekapcsolódik az ukrán államiság alapjaival. Az ukrán nyelvet először a hivatalosan el nem ismert Ukrán Népköztársaság „Az államnyelvről” szóló 1918. március 24-én elfogadott törvénye kodifikálta államnyelvként.³²³ Noha ez a jogszabály nem terjedhetett ki a több államhoz tartozó ukrán nyelvterület egészére, ez a státus együtt járt a helyesírás egységesítésének a szándékával is. Az ukrán népoktatási minisztérium 1919. január 17-én alkotta meg az első ukrán helyesírási szabályzatot, amely – kisebb átdolgozásokat követően, beleértve az ukrán tudományos akadémia véleményét is – 1921-ben jelent meg. Ez az úgynevezett „akadémiai helyesírás” az összes többi, később kiadott ukrán helyesírási szabályzat elődjévé és alapjává vált.³²⁴

1925-ben az Ukrán SZSZK kormánya létrehozta az Állami Helyesírási Bizottságot, amely hozzájárult az új helyesírási norma tervezetének elkészítéséhez. Az új szabályzat kiadását hosszú egyeztető munka előzte meg, hisz a bizottság igyekezett egyetlen szabályrendszerben

³²¹ Грушевський, (1913) 1954, i. m., 1.

³²² Tomasz Kamusella: Scripts and politics in modern Central Europe. *Mitteilungen der Österreichischen Geographischen Gesellschaft* 154 (2012). 9–42.

³²³ Оксана Данилевська: Участь українських мовознавців в удержавленні української мови. *Українська мова* 2017/4. 27–41.

³²⁴ Василь Німчук – Наталія Пуряєва (ред.): *Історія українського правопису: XVI–XX століття. Хрестоматія*. Київ, Наукова думка, 2004. 14.

kiegyenlíteni és egységesíteni a több változatban élő ukrán helyesírás különböző szempontjait. Vita folyt az etimológiai (szóelemző) és a fonetikus (kiejtés szerinti) írásmód hívei között. A helyesírási szabályzat megvitatására összehívott egyeztető konferenciára 1927-ben Harkivban, Szovjet-Ukrajna akkori fővárosában került sor. A fórumra meghívták a lengyelországi (galíciai, bukovinai) és a csehszlovákiai (kárpátaljai) nyelvészeket is. Azonban az akkor Csehszlovákiához tartozó Kárpátalja küldöttje, Ivan Panykevics nem vett részt a fórumon.³²⁵ Szintén nem lehetett ott az ugyancsak Kárpátalján élő Vaszil Hrendzsa-Donszkij ukranofil író-költő sem, ám az ő fonetikus helyesírást támogató levelét felolvasták a küldöttek előtt, és a konferencia zárónyilatkozatában is megemlézték támogató szavait.³²⁶ Részt vett azonban a tanácskozáson Kárpátalja képviselőjében a kommunista Ivan Mondok, aki szintén támogatta az új, immáron szovjet-ukrán helyesírási norma elfogadását.³²⁷

A konferencián elfogadták az új ukrán helyesírási szabályzatot, melyet 1928-ban adtak ki, és számos kiadvány, nyomtatvány mintájául szolgált a kelet-lengyelországi és csehszlovákiai területeken is. Ám ez a szabályzat még nem illeszkedett teljes egészében a szovjet nyelvpolitika terveibe. A szovjet kommunista propaganda csakhamar megbélyegezte ezt az új ukrán helyesírást. Azzal vádolták a szerkesztőket, hogy erőszakosan el akarják távolítani egymástól a két testvéri nép nyelvét, vagyis az ukránt és az orosz. A „nacionalista elhajlások” kiküszöbölése érdekében 1933-ban új helyesírási szabályzatot adtak ki, mely a hivatalos szovjet értékelés szerint nem az ukrán és orosz nyelv eltávolítását szolgálta, száműzték belőle „az ukrán nyelvet a lengyel és cseh burzsoá kultúra felé orientáló nacionalista szabályokat”. Ennek az új szabályzatnak az értelmében hagyták ki például az ukrán ábécéből a „r, ɾ” [g] betűt,³²⁸ illetve a „burzsoá lengyel és cseh mintákat” követő galíciai helyesírás elemeit, és a több vetélkedő változat közül következetesen azt kodifikálták, amely az orosz nyelvi és helyesírási normával egyezett.³²⁹

³²⁵ Zoltán András – Bárányné Komári Erzsébet: Ukrán. In: Balázs Géza – Dede Éva (szerk.): *Az európai helyesírások múltja, jelene és jövője*. Budapest, Inter Kht.–PRAE.HU, 2009. 256.

³²⁶ Михайло Сьюско: *Питання сучасної української літературної та живорозмовної мови*. Ужгород, Гражда, 2014. 372–389.

³²⁷ Shevelov, 1987, i. m., 118–224.

³²⁸ Лариса Масенко (ред.): *Українська мова у ХХ сторіччі: історія лінгвоциду. Документи і матеріали*. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2005. 265–268.

³²⁹ Zoltán–Bárányné, 2009, i. m., 257.

Az 1946. december 1-jétől bevezetett, immár az USZSZK új fővárosában, Kijevben kiadott szovjet-ukrán helyesírás volt az első olyan szabályzat, amelynek alkalmazása kötelezően kiterjedt az időközben a Szovjetunióhoz csatolt egykori kelet-lengyelországi és kárpátaljai ukránokra is.³³⁰ A szovjet hatalom elől külföldre menekült ukrán emigráció tagjai azonban – akárcsak korábban – nem tartották magukat a szovjet helyesírási változtatásokhoz. Annak ellenére tehát, hogy – Galícia, Bukovina és Kárpátalja bekebelezésével – ekkor már megtörtént „az ukrán földek egy országba gyűjtése”, ez az új ortográfia sem teremtette meg a teljességében egységesen kodifikált és elismert ukrán helyesírást.

Újabb helyesírási normát 1961-ben és 1990-ben vezettek be, mindkettő tovább közelítette az oroszhoz az ukrán helyesírást. Az 1990-es szabályzat ugyan visszaállította a korábban kidobott, az orosz nyelvben nem használatos „r, r” [g] betűt,³³¹ ám ezzel a kicsike lépéssel nem sikerült visszatérni sem a szovjetizálás előtti szabályzathoz, sem pedig megteremtteni az egységet az ukrán helyesírás terén.

Ukrajna 1991-es függetlenné válását követően számos alkalommal vetődött fel az ukrán helyesírás újabb reformja, a visszatérés a szovjetesítés előtti hagyományokhoz. Az ukrán függetlenné válás után első ízben 1993-ban jelent meg ukrán helyesírási szabályzat, mely némileg eltért ugyan az előző, oroszosított változatoktól, ám ez sem tért vissza az 1928-as alapmű normáihoz.³³² 2000 és 2002 között nagy vitát kiváltó reformtervezetek születtek, ám sokáig ezek egyike sem jutott el a kodifikációig, inkább az 1990-es szabályzatot adták ki újra, javított és bővített változatban 1993-ban, 2007-ben és 2008-ban.³³³ Az ukrán emigráció tagjai, illetve egyes nemzeti-konzervatív kiadványok, szerzők azonban továbbra is a szovjet korszak előtti helyesírási változatok egyikéhez igazodtak, azaz továbbra sem jött létre olyan egységes, konszenzusos ukrán ortográfiai norma, melyet minden ukránul író elismert és elfogadott volna.

Ukrajna Miniszteri Kabinetje (kormány) 2019. május 22-én 437. számú rendeletével³³⁴ hatályon kívül helyezte az ukrán nyelv helyesírási szabályzatának korábbi változatát, és új szabályzat használatát írta elő.

³³⁰ Уо.

³³¹ Уо. 257–258.

³³² Віктор Кубайчук: *Хронологія мовних подій в Україні. Зовнішня історія української мови*. Київ, К.І.С., 2004. <http://movahistory.org.ua/>

³³³ Zoltán-Bárányné, 2009, i. m., 257–258., 262.

³³⁴ Постанова Кабінету Міністрів України «Питання українського правопису» № 437 від 22.05.2019. <https://www.kmu.gov.ua/ua/npras/pitannya-ukrayinskogo-pravopisu?=&print>

Az ukrán nyelv új helyesírási szabályzatát Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma és az Ukrán Nemzeti Tudományos Akadémia előterjesztése nyomán hagyta jóvá a kijevi kormány. Ennek tervezetét az Ukrán Nemzeti Helyesírási Bizottság (Українська національна комісія з питань правопису) dolgozta ki, és 2018. augusztus 14-én terjesztette a nyilvánosság elé társadalmi vitára. A kijevi oktatási tárca hivatalos honlapján közzétett információ szerint³³⁵ a társadalmi vitára bocsátott tervezethez közel háromezer módosítási javaslat érkezett, de sokan, köztük például ukrán nyelvészek is³³⁶ kritikával illették a tervezetet. Kisebbségi módosításokat követően 2019. május 3-án Ukrajna Oktatási és Tudományos Minisztériuma hivatalos honlapján nyilvánosságra hozta az új ukrán helyesírási szabályzatot,³³⁷ amely a fenti rendelettel lépett hatályba.

A friss szabályzat számos olyan helyesírási normát állított vissza, amelyek szerepeltek az 1928-ban Harkivban kiadott helyesírási szabályzatban, és ki nem mondott cél volt az új ukrán helyesírás távolítása az orosz helyesírási gyakorlattól. Hangsúlyosan kezeli az új szabályzat a szovjet-ukrán szabályzatokból törölt „r” [g] betű gyakoribb használatát, a „jottos” hangok visszaállítását (проект = terv; проєкція = vetítés; проєктор = vetítőkészülék; korábban: проект, проєкція, проєктор; vö. az orosz írásmóddal: проект, проєкція, проєктор). Az oroszról távolítja az ukrán ortográfiát például az is az új szabályzatban, hogy az „ay” diftongust „av”-val helyettesíti (авдиторія = tanterem; korábban: аудиторія; orosz írásmód: аудитория). Az új szabályzat – az ukrán helyesírási hagyományra hivatkozva – a „m” [t] mássalhangzót használja az idegen (görög) eredetű szavakban az „ф” [f] helyett: Афіни – Атени (Athén), міф – міт (mítosz). Nyilván nem véletlen, hogy ezeknek a szavaknak az orosz írásmódja az „ф” betűt használja (vö. Афины, миф). Birtokos esetben visszakerült a régi „-и” magánhangzó a lágy mássalhangzóval végződő főnevekben: például „радости” (boldogságnak), „гордості” (büszkeségnek) stb. Eddig az oroszhoz közelálló „-і” [i] szerepelt ezeknek a szavaknak a végén: „радо́сті”, „го́рдості”, s ez túlságosan hasonlított az orosz „радо́сти”, „го́рдості” szóalakokhoz.

³³⁵ Роз’яснення щодо використання нової редакції «Українського правопису». <https://mon.gov.ua/ua/news/rozyasnennya-shodo-vikoristannya-novoyi-redakciyi-ukrayinskogo-pravopisu>

³³⁶ Lásd pl. Юрій Шевчук: Кілька присутніх зауваг щодо нового проекту українського правопису. *Портал мовної політики* 15.09.2018. <https://language-policy.info/2018/09/kilka-posutnih-zauvah-schodo-novoho-projektu-ukrajinskoho-pravopysu/>

³³⁷ Український правопис. <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/%202019.pdf>

Külön érdekes, hogy az ukrán állam aktív szerepet próbál betölteni annak eldöntésében is, hogyan kell latin betűkkel átírni a cirill betűs ukrán tulajdonneveket. Először az Ukrán Helyesírás Nemzeti Bizottsága szabályozta a kérdést 1996. április 9-én kelt 9. számú határozatában,³³⁸ majd hosszú viták után egy 2010. január 27-én kiadott kormányhatározatba³³⁹ foglalták az átírás szabályait. Többek között ekkor változott meg az ukrán főváros nevének az addigi, orosz minta szerinti „Kiev” formában való írásmódja az ukrán kiejtésnek megfelelő „Kyiv”-re. A tudományos publikációkban ez utóbbi, hivatalos forma lett elfogadott, de a szélesebb közönségnek szóló szövegekben, például a nemzetközi sajtóban egyaránt használták és használják mind a mai napig mindkét alakot. A 2014-es forradalmi események után Ukrajna a diplomáciai képviseletein keresztül tett kísérletet arra, hogy elérje: a külföldi sajtóban a „helyes” módon, azaz „Kyiv” formában írják az ukrán főváros nevét az oroszos Kiev/Kijev helyett. Nem sikerült teljes sikert elérniük. A magyar sajtóban például az ukrán tulajdonneveket elvileg kiejtés szerint írják át (és ejtik), azonban nagy a változatosság. A kiejtés szerinti használat állandósága, s egyes régi történelmi nevek bevett, változatlan módon való használata mellett nem jelenik meg következetesen az ukrainai településnevek hivatalos ukrán neve, hanem sokszor az orosz-szovjet örökség él tovább, például: Harkov/Harkiv. Ez a főváros nevének esetében is igaz: többnyire a Kijev formával találkozunk, de a hivatalos „Kyiv”-nek megfelelő „Kijiv” is előfordul, például ha sportklubokról van szó, lásd „Dinamo Kijiv”.

Az ukrainai tulajdonnevek más nyelvre történő átírása kapcsán különösen érdekes, hogy a 2019-es államnyelvi törvényben³⁴⁰ a kijevei parlament előírta, hogy az ukrán állam legfőbb törvényhozó szervének, azaz a kijevei parlamentnek a megnevezését (ukránul: Верховна Рада – Legfelsőbb Tanács) más nyelvekre nem fordítják le, hanem az eredeti ukrán nyelvű nevet kell transliterálni; ez például azt jelenti, hogy

³³⁸ Рішення Української комісії з питань правничої термінології № 9. (Протокол № 2 від 19 квітня 1996 р.) <http://www.brama.com/art/transliterationu.html>

³³⁹ Постанова Кабінету Міністрів України «Про впорядкування транслітерації українського алфавіту латиницею» № 55 від 27.01.2010. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-2010-%D0%BF>

³⁴⁰ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

a jogszabály 39. cikk 1. bekezdése értelmében magyarul az ukrán parlamentet „Verkhovna Rada”-ként volna szabad csak emlegetni. Ahogy Kamusella írja: „Rendszerint a politikusok azok, akik manapság diktálják a szabályokat és döntéseket, nem a filológusok.”³⁴¹

Az ukrán nyelv – vizuális térben

A szovjet szövetségi tagköztársaságok névadó nemzetiségeinek nyelvei – jellemzően az orosz mellett – megjelentek az ideológiai jelszavakat tartalmazó közterületi feliratokon, lózungokon, plakátokon, sőt, egyes személyes okmányokon, dokumentumokon, hivatali űrlapokon stb. A szovjet alkotmány 169. cikkelye például előírta, hogy a szovjet címerben található „Világ proletárjai, egyesüljetek!” jelszót a szövetségi köztársaságok minden nyelvén fel kell tüntetni. Többnyelvűek voltak a szovjet születési anyakönyvi kivonatok (vagy ahogyan Kárpátalján a magyarok máig nevezik: a keresztlevelek) is. A formanyomtatvány kétnyelvű volt: az orosz mellett az releváns szövetségi vagy autonóm köztársaság nyelve is szerepelt az okmányban. A születési anyakönyvi kivonatban feltüntették a gyermek szüleinek nemzetiségét is.

A szovjet személyi igazolványok (paszportok) nem teljesen egyeztek meg az egyes köztársaságok területén. A vörös színű³⁴² borítón kizárólag orosz nyelven szerepelt a Szovjetunió címere és aranyszínű betűkkel az „СССР – Паспорт” felirat. A könyvecske formájú személyi igazolványt kinyitva először két orosz nyelvű oldal volt látható a tulajdonos fényképével és személyes adataival. A következő oldalakon azonban már a szövetségi köztársaság hivatalos nyelvén ismétlődtek meg ugyanezek a bejegyzések. Az Ukrán SZSZK területén természetesen ukrán nyelven szerepeltek a személyes adatok. A személyi igazolvány végén, a 28–29. oldalon rövid kivonatot olvashattak a szovjet állampolgársági törvényből azok, akik oda lapoztak. A páros (bal) oldalon orosz, a páratlan (jobb) oldalon a szövetségi köztársaság nyelvén (Ukrajnában tehát ukránul) szerepelt ez a szöveg. Mindkét nyelven feltüntették a személyes okmányban az állampolgár nemzetiségét.

A Szovjetunió széthullása után azok a szovjet állampolgárok kaphattak automatikusan ukrán állampolgárságot, akik 1991. augusztus 24-én,

³⁴¹ Tomasz Kamusella: *The Triple Division of the Slavic Languages: A linguistic finding, a product of politics, or an accident. IWM Working Paper (Vienna) 2005/1.* 116.

³⁴² Az azonos színű szovjet útlevel a dadaista költő Vlagyimir Majakovszkij szerint „bíborszín” (Képes Géza fordítása), „harsogó bíbor” (Dudás Kálmán fordítása).

a függetlenség kikiáltásának napján, Ukrajna területén éltek, illetve azok, akik az (első) ukrán állampolgársági törvény 1991. november 13-i életbe léptetésének napján Ukrajna területén éltek, és nem rendelkeztek más állampolgársággal.³⁴³ A vörös színű szovjet személyi igazolványokat 1993-ban kezdték fokozatosan kék színű ukrán személyazonossági igazolványra cserélni. A független Ukrajna megtartotta a szovjet könyvecske formátumot, és azt a hagyományt is követte, hogy a dokumentum kétnyelvű volt. Ahogyan a szovjet igazolványban, a borítón itt is csak egy nyelv jelenik meg: kék alapon az ukrán állami címer és az ukrán nyelvű „Україна – Паспорт” felirat. A belső részen az 1–2. oldal ukrán nyelvű, a 3–4. oldalon azonban orosz nyelven megismétli az okmány tulajdonosának legfontosabb személyes adatait.

2016. január 1-től Ukrajnában fokozatosan elkezdtek bevezetni az új, kisebb méretű, plasztik kártya formátumú személyi igazolványokat. Ez az új okmány is kétnyelvű, ám itt az államnyelv (az ukrán) mellett kizárólag angol nyelvű bejegyzések szerepelnek, az országban élő kisebbségek nyelvei nem. A független Ukrajna által kiadott személyi igazolványokban – sem a régi, sem az új formátumúban – nem tüntetik fel az állampolgárok nemzetiségét.

A szovjet személyi igazolványokhoz (paszport) hasonló volt a Szovjetunió Kommunista Pártjának tagsági könyve is. A piros színű pártkönyvecskéket a szovjet tagköztársaságokban olyan változatban adták ki, ahol az információk egy része (a kommunista személyes adatai, a tagdíj befizetéséről szóló bejegyzések) nemcsak oroszul, hanem a köztársaság nyelvén is olvashatók voltak. Az Ukrán SZSZK Kommunista Pártja tagsági könyve tehát orosz–ukrán kétnyelvű volt. A tagköztársaságokban kétnyelvű volt a komszomol tagjainak könyvecskéje is. A komszomol (комсомол), teljes nevén az Össz-szövetségi Lenini Kommunista Ifjúsági Szövetség (Всесоюзный ленинский коммунистический союз молодежи) a Szovjetunió állami ifjúsági szervezete volt, a Szovjetunió Kommunista Pártja ifjúsági tagozataként működött.

Az Ukrán SZSZK-ban az iskolai végzettséget és más képzettséget igazoló dokumentumok szintén kétnyelvűek voltak. Az általános iskola (8. osztály) elvégzéséről szóló dokumentum kinyitható könyvecskéjén az USZSZK címere alatt felül ukrán, alatta orosz nyelven volt feltüntetve, milyen bizonyítványról van szó. A belíveken a 2–3. oldalon ukrán, a 4–5. oldalon orosz nyelven szerepelt a tanult tantárgyak és az

³⁴³ Fedinec Csilla: Állampolgársági határok Ukrajnában. *Limes: Tudományos Szemle* 2011/3. 44.

érdemjegyek listája, valamint az általános iskolai végzettség megszerzéséről szóló bejegyzés. Hasonló volt az érettségi megszerzését igazoló okmány is, hiszen ez is kétnyelvű volt. Az 1950-es években és az 1960-as évek elején kiállított érettségi bizonyítványok A4-es formátumú, előoldalán ukrán, hátoldalán orosz nyelvű oklevelek voltak. A nemzetiségi iskolákban nem volt kötelező a köztársaság névadó nemzetisége nyelvének tanulása. Az érettségi bizonyítványokban ezért a tanult tantárgyak felsorolásánál az „Ukrán nyelv” bejegyzést áthúzták, és tintával a „Magyar nyelv” tantárgyat írták be. A magyar tannyelvű iskolákban ugyanis az ukrán nyelv nem szerepelt tantárgyként az órarendben, csak az orosz.

Később, az 1980-as évektől kezdve szintén kétnyelvű bizonyítványokat állítottak ki, ahol felül volt az ukrán, alatta az orosz nyelvű felirat. A belső oldalak elrendezése ugyanolyan volt, mint az általános iskolai okmánynál: két ukrán nyelvű oldalt két orosz nyelvű követett, azonos tartalommal. Nem volt különbség a bizonyítványok között a tekintetben sem, hogy milyen tannyelvű iskolában végzett az okmány tulajdonosa: az ukrán, az orosz, a román és a magyar tannyelvű iskolák nyomtatványa egyformán ukrán–orosz kétnyelvű volt. Ugyanezt a logikát követték például a zeneiskola befejezéséről szóló dokumentumok és az egyetemi diplomák is.

A már említett születési anyakönyvi kivonathoz hasonló kétnyelvű könyvecske szolgált házassági anyakönyvi kivonatként, melynek belseje szintén kétnyelvű volt. Az már más kérdés, hogy az egyébként kétnyelvű nyomtatványt gyakran csak orosz nyelven töltötték ki az anyakönyvi hivatal munkatársai. A munkaviszonyt igazoló munkakönyv úgyszintén kétnyelvű könyvecske volt. A Szovjetunió minden szövetségi köztársaságának nyelve megjelent viszont a szövetségi takarékbank betétkönyveinek első oldalán, akárcsak a hivatalos fizetőeszköz, a rubel hátoldalán.³⁴⁴ Végül, ukrán–orosz kétnyelvű formanyomtatvány szolgált halotti anyakönyvi kivonatként is a Szovjetunió részét képező Ukrán SZSZK-ban.³⁴⁵

Az ukrán nyelv megjelent a középületeken elhelyezett propaganda-kiírásokon, a május elsejei vagy november hetedikéi felvonulások

³⁴⁴ Cserniczkó István – Beregszászi Anikó: Different states, same practices: visual construction of language policy on banknotes in the territory of present-day Transcarpathia. *Language Policy* 2019/2. 269–293. DOI 10.1007/s10993-018-9485-3

³⁴⁵ Cserniczkó István: *Fények és árnyak Kárpátalja nyelvi tájképéből*. Ungvár, Atdor-Shark, 2019. 58–112.

lózungjain, a kommunista párt eredményeit kiemelő vagy a szovjet hatalmat dicsőítő plakátokon, ugyanúgy a boltok és üzletek homlokzatán, éttermek étlapjain stb.

A nyelvkérdés Kárpátalján

A mai Kárpátalja területén a közterületi írásbeliség megjelenése óta elfogadott volt, hogy a közterületeken elhelyezett feliratok tükrözték a régió többnyelvűségét. A nyilvános tér többnyelvűsége – beleértve a hivatali úrlapokat, okmányokat, utcanévtáblákat, üzletek és boltok kiírásait is – különösen a csehszlovák korszakban volt teljesen természetes. A revízió időszakában pedig a Kárpátaljai Kormányzóságban a magyar mellett a „magyarorosz”-nak nevezett kisebbségi nyelv nemcsak hivatalos státust élvezett, hanem következetesen megjelent a nyilvános térben is. Bár az egyes politikai korszakokban módosult az egyes nyelvek előfordulási gyakorisága, és a feliratokon, táblákon látható pozíciója attól függően, hogy épp mi volt az államnyelv (csehszlovák, magyar), és mely nyelvek voltak kisebbségi helyzetben (magyar, ruszin), de a feliratok és kiírások többnyelvűségét nem befolyásolták az államfordulatok.³⁴⁶

1944-ben Kárpátalja magyarok lakta falvaiban orosz és magyar nyelvű falragaszokon tették közzé azt az 1944. november 13-án kelt rendeletet, amelynek értelmében a 18 és 50 év közötti magyar férfiaknak három napon belül jelentkezniük kellett a szovjet hadsereg által felállított katonai parancsnokságokon.³⁴⁷ 1946-ban a Legfelsőbb Tanács népképviselőinek megválasztása során a szavazócédulák 79%-át ukrán, 19%-át magyar, 2%-át pedig román nyelven nyomtatták.³⁴⁸ Kezdetben még egy-egy nyomtatványon is látható volt magyar nyelvű felirat az orosz alatt, vagy mellette. A Beregszászi Szőlőművelők Egyesülete például 1947-ben még kétnyelvű formanyomtatványon igazolhatta a hegyközségi adó befizetését. Amikor aztán nem sokkal később erőszakkal létrehozták a kolhozokat, már nem volt szükség sem a Szőlőművelők Egyesületére, sem pedig a kétnyelvű igazolásokra.

A magyar nyelv leggyakrabban a szovjet propaganda hordozójaként jelent meg a korszak nyilvános terében, hiszen a szovjet népek barátságát és a nemzetközi internacionalizmust magyarul is hirdették ekkoriban

³⁴⁶ Uo. 41–57.

³⁴⁷ Molnár D. Erzsébet: *Kárpátaljai magyarok a Szovjetunió hadifogoly- és munkatáboraiiban (1944–1953)*. PhD-értékezés. Debrecen, Debreceni Egyetem, 2015. 91–92.

³⁴⁸ Левенець та ін. (ред.), 2008, i. m., 393.

a magyarok lakta falvakban. Abból a célból, hogy az ideológiai üzenetek a lakosság minél szélesebb rétegeihez eljuttathatók legyenek, a nyilvános térben nemcsak az ukrán, hanem – a magyarok lakta vidékeken – időnként a magyar nyelv is megjelenhetett a közterületeken. Amint az a Beregszász főterén a mai napig megtalálható szovjet emléktáblán látható, a város lakosai és vendégei ukrán és magyar nyelven értesülhetnek arról, hogy 1924. január 26-án „a berehovói dolgozók” is megemlékeztek Vlagyimir Iljics Lenin haláláról.

Bár csak kivételesen, és csupán a falvakban, egyes intézmények homlokzatán is látható volt a magyar nyelv a Szovjetunió fennállása idején. A Beregszászhoz közeli Halábor község kultúrházán máig látható az előző korszakból megmaradt, erősen megkopott orosz–magyar kétnyelvű tábla. A magyar tannyelvű iskolák falain belül is számos magyar nyelvű kiírás készült: az osztállysarkokon, a tanulásra lelkesítő plakátokon, az osztálytermi szemléltetőkön.

A magyar nyelv nemcsak szimbolikus és propagandisztikus, hanem kommunikatív funkcióban is megjelenhetett a nyilvános térben. A magyarok lakta falvakban a „Vigyázz, a kutya harap!” táblák mellett az „Eladó” kiírás is megjelent egyes helyeken, de a bálra, kulturális rendezvényre, vasárnapi focimeccsre hívogató hirdetések is készülhettek magyarul.

Kárpátalja nem volt kivételezett helyzetben. A szovjet korszakbeli Kijevről írja Pavlenko: „Mindent egybevetve, a szovjet Kijev sem nem teljesen eloroszosodott, sem nem teljesen elukránosodott, aszimmetrikus kétnyelvűségben élt. A hivatalos feliratok gyakran mindkét nyelven megjelentek, és a kereskedelmi és magánjellegű jelek a két nyelv egyikén, de gyakrabban orosz nyelven, a mindennapi érintkezés nyelvén.”³⁴⁹

A mai Kárpátalja területén 1944. november 5-én vezették be a moszkvai időszámítást. A moszkvai idő (MSK) 3 órás eltérést jelent a greenwichi időhöz képest (UTC+3), illetve 2 órányi a CET-hez mérten. Ettől kezdve Kárpátalja legnagyobb városában, Ungváron is akkor volt hivatalosan dél, amikor a légvonalban 1306 km-re lévő Moszkvában. A Nap járása azonban nem módosult a politikai határok átrajzolásával. Bár a távoli szovjet fővárosban és a délnyugati perifériára szorult Ungváron egyaránt reggeli 8 óra volt a munkakezdés ideje, télen Moszkvában ekkor már javában sütött a nap, Ungváron azonban még teljesen sötét volt; nem véletlen, hogy néhány héttel korábban (a moszkvai idő bevezetése előtt, a közép-európai idő szerint) még csak 6 órát mutattak az órák

³⁴⁹ Pavlenko, 2010, i. m., 145.

Kárpátalján. A moszkvai idő kötelező bevezetésével konfliktusba került a kárpátaljaiaknak az időmérés történelmi hagyományai és a régió földrajzi helyzete miatt a közép-európai időhöz igazodó biológiai órája és a hivatalos, moszkvai időzónához kötött munkakezdés, mindennapi élet. Talán ezért alakult ki az a helyzet, amiről az Ungváron élő magyar író, költő Balla D. Károly egyik esszéjében azt írja, hogy a Kárpátalján élő átlagember „soha nem állt át teljesen moszkvai időre. [...] Ha magyarul szölkak hozzá, a magyar időt mondta, ha oroszul, akkor a moszkvait, függetlenül attól, hogy az ő órája mit mutatott”.³⁵⁰

A hivatalos (MSK, azaz UTC+3) és a helyi (CET, vagyis UTC+1) idő közötti 2 órás eltérés kialakított egy sajátos időérzékelési stratégiát Kárpátalján, az ehhez kapcsolódó nyelvi formákkal. A hivatalos moszkvai időnek oroszul, ukránul és magyarul is volt megnevezése (oroszul: по Московски; ukránul: за Московським часом; magyarul: Moszkva szerint). Ugyanígy megvolt a saját megnevezése a nem hivatalos helyi időnek is mindhárom nyelven (oroszul: по местному; ukránul: за місцевим часом; magyarul: helyi idő szerint). A hivatalos, formális nyelvhasználati szituációkban és oroszul beszélve a hivatalos (moszkvai) időt használták a kárpátaljaiak. Az informális magánbeszélgetésekben (ukránul és magyarul egyaránt) azonban általában a helyi időt, vagy ha nem volt egyértelmű a szituáció, akkor hozzátették a megkülönböztető jelzőt, amiből világossá vált, hogy „Moszkva szerint” vagy a „helyi idő szerint” hangzott el az időpont.³⁵¹

Az idő megjelölésének párhuzamos példajaként a ballagási vagy esküvői meghívókon gyakran szerepelt a „m. idő sz.” (moszkvai idő szerint) megkülönböztető jelzés. Ennek funkciója, hogy jelezze: nem a megszokott, helyi, azaz közép-európai idő szerint kell érteni a megadott időpontot, hanem a hivatalos, 2 órával előrébb járó időszámítás szerint.

Való igaz, hogy az iskolán és a médián kívül a magyart egyéb állami intézménybe nem engedték be (hivatalokban magyarul írott kérvényt nem fogadtak el, egyetlen úrlapot sem nyomtattak magyar nyelven), így a használata beszűkült.³⁵² A kárpátaljai magyar értelmiség 1972-ben a Szovjet Kommunista Párt Központi Bizottsága Politikai Bizottságához, illetve a Szovjetunió Legfelsőbb Tanácsa Elnökségéhez intézett beadványában, melyben a szovjet nemzetiségi politika ellentmondásait

³⁵⁰ Balla D. Károly: *Kis(ebbségi) magyar skizofrénia*. Ungvár–Budapest, Galéria Kiadó, 1993. 84.

³⁵¹ Fedinec Csilla – Cserniczkó István: Hány az óra, Vekker úr? Időzónák és politika Kárpátalján. *Kommentár* 2016/2. 81–99.

³⁵² Kótyuk István: *Anyanyelvünk peremén*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 1995. 13.

foglalta össze, kitért arra is: „Az adminisztráció ukrán nyelvű még a színmagyar községekben, sőt még a magyar tannyelvű iskolákban is. [...] Városainkból számúzták a magyar utcaneveket [...]. Semmivel sem indokolható és sérelmes számunkra az is, hogy területünkön hiányoznak a magyar nyelvű feliratok a középületekről, intézményekről és üzlethelyiségekről még azokban a helységekből is, ahol a magyarok többségben élnek.”³⁵³

Amint láttuk, a magyar nyelv használata beszűkült, de nem tűnt el, bár használata a vizuális térben rendszertelen és véletlenszerű volt. 1989-ben a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság beregszászi járási szervezete is elkezdte követelni a sajtóban, hogy „a legelemibb dolgokkal kell kezdeni: el kell érnünk a vállalatok, gazdaságok, intézmények vezetőinél, hogy a meglevő orosz nyelvű pannókat, plakátokat, szemléltetőeszközöket írják át ukrán, illetve magyar nyelvre. Az óvodákban, bölcsődékben és az iskolákban gondoskodni kell arról, hogy elegendő mennyiségben álljon rendelkezésre ukrán és magyar nyelvű irodalom”,³⁵⁴ és ekkor már a „munkáslevelező” is felhívja a figyelmet, hogy örvendetes a közterületeken a magyar nyelvű feliratok megjelenése, de meg kell oldani azt is, hogy „állami intézményekben olyan hivatalnokok teljesítsenek szolgálatot, akik magyarul is beszélnek”.³⁵⁵

³⁵³ Darcsi Karolina – Dobos Sándor (szerk.): „A 72-es beadvány”: *nemzetiségi és oktatáspolitikai a '60-as–'70-es években a Szovjetunióban*. Ungvár, PoliPrint, 2013. 149–150.; Botlik József – Dupka György: *Ez hát a hon... Tények, adatok, dokumentumok a kárpátaljai magyarság életéből 1918–1991*. Budapest–Szeged, Mandátum–Universum, 1991. 172–173.

³⁵⁴ Petróci Iván, a Tarasz Sevcsenko Ukrán Anyanyelvi Társaság járási szervezetének elnöke: Beszéljünk a problémákról! *Vörös Zászló* 1989. szeptember 9. 1.

³⁵⁵ Muszka Mihail, az Agrárépítő-ipar munkavezetője: Óvni az anyanyelvet, tisztelni másokét. *Vörös Zászló* 1989. október 5. 2.

Az ukrán úton

Az 1991-ben függetlenné vált Ukrajna nyelvi helyzete összetett. A nyelvkérdés megoldatlansága szoros összefüggésben van a nemzetépítés sikertelenségével, azzal, hogy az állam nemzeti alapon való konszolidációja több problémát, mint sikeres megoldást hozott a felszínre. A politikai elit – mind a hatalmát továbbörökítő posztkommunista pártelit, mind az azzal szembenálló, magát nemzetinek hirdető oldal – képtelenek bizonyult konszenzusra jutni abban a kérdésben, mi a nemzet.³⁵⁶

Az eltelt közel három évtizedet értékelve két alapvető megközelítéssel találkozunk. Az egyik szerint Ukrajnában lehetséges az államnemzeti modell megvalósítása, amely egyes nyugati országokhoz hasonlóan két nemzet, két államnyelv és autonómiát élvező régiók harmonikus működését feltételezi. Azonban Ukrajna nem ismerni el, hogy az „ukrán politikai nemzet kétnyelvű és kétkulturájú”.³⁵⁷ A másik modell szerint ez nem működhet a két kultúra hasonlósága és Oroszország földrajzi közelsége miatt, ahol a politikusok egy része folyamatosan megkérdőjelezte például, hogy az ukrán egyáltalán önálló etnikum lenne.³⁵⁸ Az ország nyelvi helyzetét posztkoloniálisnak értékelők³⁵⁹ úgy látják, a „nemzetek közötti érintkezés” és az internacionalizmus nyelveként Szovjet-Ukrajnára erőltetett orosz nyelvvel szembeni küzdelem a nemzeti és nyelvi függetlenség, illetve az ukrán azonosságtudat velejárója.³⁶⁰

³⁵⁶ Гергард Зімон: Демократія і нація. Демократія і загрози. In: Капшлер (ed.), 2011, i. m., 345.

³⁵⁷ Алексей Миллер: Украина как национализирующееся государство. *Pro et Contra* 1997/2. 85–98.

³⁵⁸ Екельчик, 2010, i. m., 286–288.

³⁵⁹ Vö. Лариса Масенко: *Мова і суспільство: постколоніальний вимір*. Київ, Видавничий дім „Кисво-Могилянська академія”, 2004.

³⁶⁰ Володымыр Кулык: Языковые идеологии в украинском политическом и интеллектуальном дискурсах. *Отечественные записки* 2007/1. 296–316

Nyelvmegtartók és nyelvvesztők

A nyelvpolitika egyik fontos céljának gyakran a nyelvi konfliktusok elkerülését vagy kezelését szokták tekinteni. A nyelvpolitika által kezelt konfliktusok azonban szinte soha sem nyelvi eredetűek: ezek hátterében a nyelve(ke)t beszélő csoportok közötti társadalmi, politikai és/vagy gazdasági konfrontáció áll. A nyelvpolitikai döntéseket „politikai-ideológiai, és nem nyelvi tényezők motiválják, sőt, a nyelvet sokszor pusztán ürügyként használják a politikai szereplők arra, hogy politikai célokat, például valamilyen társadalmi átrendeződést érjenek el, vagy konzerváljanak egy nekik kedves állapotot”.³⁶¹ Nyilvánvalóan ez a helyzet Ukrajnában is. A függetlenné válás óta látszólag a nyelvi kérdésben egymásnak feszülő politikai táborok valójában a politikai, társadalmi, gazdasági és kulturális erőforrások fölötti kontroll miatt kerültek szembe egymással. A felszínen a nyelvek státusára irányuló éles viták a nemzetépítés módozatairól, a társadalmi státusról, a politikai és gazdasági erőviszonyokról, a hatalomról szólnak. Az ország keleti vagy nyugati elkötelezettsége, illetve a nyelvpolitikai helyzet rendezése körül két évtizeden át alkalmazott politikai egyensúly taktikája egyértelműen megbukott, az ország lakossága végzetesen megosztottá vált.

Az Ukrajna régiói közötti ellentétek hátterében azonban jóval hangsúlyosabban vannak jelen a történelmi múltból, a gazdasági különbségek-ből fakadó konfliktusok, mint az etnikai és nyelvi alapú szembenállás.³⁶² A független Ukrajnában nem találtak olyan egyesítő kapcsolódási pontot, amelyre alapozva csökkenteni lehetett volna az országot megosztó szakadékokat.³⁶³ Az országban a szovjet múlt az egyetlen közös pont a kollektív emlékezetben, melynek megítélése azonban gyökeresen eltér a nyugati és keleti régiókban.³⁶⁴

A belülről feszítő törésvonalakat a kívülről ható erők is fokozták. Egyik oldalról az USA és az Európai Unió, a másiktól pedig Oroszország

³⁶¹ Sándor Klára: *Határtalan nyelv*. Bicske, SZAK Kiadó, 2014. 354.

³⁶² Karácsonyi Dávid – Konstyantyn Mezentsev – Grygorii Pidgrusnyi – Dövényi Zoltán: From global economic crisis to armed crisis: changing regional inequalities in Ukraine. *Regional Statistics* 2014/2. 18–39.; Fedinec Csilla: Az oszthatatlan Ukrajna. *Új Egyenlítő* 2016/5. 22–24.

³⁶³ Fedinec Csilla: Ukraine’s Place in Europe and Two Decades of Hungarian-Ukrainian Relations. *Foreign Policy Review* 2013/1. 69–95.

³⁶⁴ Білл Баурінг: Мовна політика в Україні. Міжнародні норми та зобов’язання і український закон та законодавство. In: Юліане Бестерс-Дільгер (ed.): *Мовна політика та мовна ситуація в Україні*. Київ, Видавничий дім „Києво-Могилянська академія”, 2008. 55.

politikai és gazdasági érdekei gyakorolnak fokozódó nyomást az egymással vetélkedő, korrupt és tehetetlen politikai elitől szenvedő Ukrajnára. Az ilyen kiélezett helyzetben szinte szükségszerű volt a Szovjetunió széthullása után Európa középső és keleti felében rendezetlenül hagyott etnikai és nyelvi alapú konfliktusok felerősödése a Szovjet-Ukrajna területe mellett a szovjet múlt gazdasági, politikai, kulturális, nemzetiségi, etnikai és nyelvi problémáit is megöröklő országban.

Ukrajnában azoknak a száma, akik ukrán nemzetiségűeknek tartják magukat (közel 78%), jóval magasabb azokénál, akik az államnyelvet – az ukránt anyanyelvüknek tekintik (kevesebb, mint 68%). Viszont azoknak az állampolgároknak a száma, akik az oroszot tartják anyanyelvüknek (közel 30%), jóval több, mint azoknak a száma, akik orosz nemzetiségűeknek tartják magukat (17,3%). Az összlakosság közel negyede (22,2%) valamely nemzeti kisebbséghez tartozónak vallja magát, nyelvi tekintetben azonban gyakorlatilag minden harmadik személy (32,5%) valamely nyelvi kisebbséghez tartozik, miközben az ukrán és az orosz nyelvet beszélők együttesen Ukrajna összlakosságának 97,1%-át teszik ki.³⁶⁵

A zömmel oroszul beszélő régiók az ország déli és keleti megyéi, részben a központi térség, a zömmel ukránul beszélő régiók pedig a nyugati országrész és részben a központi térség. Az ukránul beszélőkre kevésbé jellemző a „nyelvjárásiasság”, Kárpátaljáról is kiveszöben van a helyi ruszin nyelvváltozat, a beszélt nyelv egyre közelebb van az irodalmi ukránhoz (bár az ukrán nyelvjárásai közül a kárpátaljai nyelvváltozatok állnak a legtávolabb a kodifikált sztenderdtől). A déli és a keleti országrészben a nyelvhatárok mentén használatos a szurzsik, amely azonban nem valamely nyelvjárás, hanem egyfajta keverék (pidgin), kontaktus nyelv(változat).³⁶⁶ Az anyanyelvüket jelentős arányban megőrző nemzeti kisebbségek (az oroszokon kívül) – a bolgárok, a románok, a moldávok, a magyarok, a gagauzok – zömükben tömbben, jellemzően Ukrajna peremterületein élnek. Mindösszesen négy olyan nyelv van, amelynek beszélői regionális szinten meghaladják a tíz százalékot: a magyar (Kárpátalján), a román (Csernyivci megyében), a krími tatár

³⁶⁵ Cserniczkó, 2013, i. m., 240–243.

³⁶⁶ Laada Bilaniuk: Speaking of Surzhyk: Ideologies and Mixed Languages. *Harvard Ukrainian Studies* (XXI) 1997. 93–118.; Laada Bilaniuk: A typology of surzhyk: Mixed Ukrainian-Russian language. *International Journal of Bilingualism* 2004/4. 409–425.; Niklas Bernsand: Othering *Surzhyk* in Implicit Metalinguistic Discourse. In: B. Törnquist-Plewa (ed.): *History, Language and Society in the Borderlands of Europe: Ukraine and Belarus in focus*. Malmö, Sekel Bokförlag, 2006. 77–115.; Дель Гаудіо Сальваторе – Богдана Тарасенко: Суржик: актуальні питання та аналіз конкретного прикладу. In: Бестерс-Дільгер (ed.), 2008, i. m., 316–331.

(a Krími Autonóm Köztársaság területén), az orosz (Kijev fővárosban, Szevasztopolban, a Krími Autonóm Köztársaságban és további tizenegy megyében).³⁶⁷

Megkülönböztetjük egymástól az anyanyelvüket őrző és az anyanyelvüket egyre kevésbé beszélő etnikumokat. Például a magyarok, a románok majdnem száz százalékban beszélnek az anyanyelvüket, a lengyeleknek, belaruszoknak viszont már kevesebb, mint ötven százaléka. Ily módon nyelvmegtartó erő szempontjából különböző etnikumokról beszélünk. Minél erősebb a nyelvmegtartás, és ez kompakt településterülettel párosul, annál kevésbé ismerik az adott közösség képviselői az államnyelvet.

Államnyelv kontra kisebbségi nyelvek

Az ukrán nyelv államnyelvi státusának törvénybe foglalása az 1989-ben elfogadott nyelvtörvény révén az egyik első lépés volt Ukrajna deszovjetizálása és függetlensége felé.³⁶⁸ A nyelvtörvény 1989-es elfogadása egyben a nyelvpolitikai irányváltást is jelezte: elfordulást a korábbi szovjet iránytól. A jogszabály értelmében azokon a területeken, ahol a nemzetiségi kisebbség a lakosság többségét alkotja (aránya 50% fölötti), az állami és társadalmi szervek, vállalatok, intézmények működése során engedélyezi az államnyelv mellett a kisebbség nyelve használatát is.

A függetlenség első időszakában az ukrán nemzet- és nyelvpolitika toleránsan viszonyult a kisebbségekhez. Az 1991-et követő első években elfogadott normatív dokumentumok (Ukrajna nemzetiségi jogainak nyilatkozata, 1991; Ukrajna törvénye a nemzeti kisebbségekről, 1992) garantálták a jogot az anyanyelv használatára a társadalmi élet minden területén. Az 1996-ban elfogadott Alkotmányban az országban *de facto* fennálló többnyelvűség ellenére a politikusok a *de jure* egynyelvűség mellett döntöttek, amikor a 10. cikkelyben rögzítették, hogy Ukrajna egyetlen államnyelve az ukrán. A hivatalos egynyelvűség melletti döntés minden bizonnyal a korábbi történelmi korszakokban zajló erőszakos

³⁶⁷ Fedinec Csilla: Regionalizmus Ukrajnában. In: Bárdi Nándor – Tóth Ágnes (szerk.): *Önazonosság és tagoltság: elemzések a kulturális megosztottságról*. Budapest, Argumentum, 2013. 341–355.

³⁶⁸ Fedinec Csilla – Halász Iván – Tóth Mihály: *A független Ukrajna. Államépítés, alkotmányozás és elsüllyesztett kincsek*. Budapest, Kalligram, 2016. 63.

oroszosítással szembeni ellenállásként értelmezhető.³⁶⁹ Ugyanakkor az Alkotmány kimondja: „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrainjai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme.” Ez azt jelenti, hogy a helyi önkormányzatok munkájában az államnyelv mellett az orosz nyelv és más kisebbségi nyelvek is használhatók a törvények által meghatározott rendben.

Ukrajna nyelvpolitikájára jelentős hatással vannak az ország nemzetközi kötelezettségvállalásai is.³⁷⁰ A Legfelsőbb Tanács 1997-ben ratifikálta a nemzeti kisebbségek védelméről szóló keretegyezményt, (először) 1999-ben pedig a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját. Ezzel ez a két nemzetközi dokumentum az ukrán jogrend részévé vált. Ám az ukrainjai nyelv(politika)i helyzet összetettségét érzékelni lehet a Karta körüli eseményekből is: az ukrán nemzeti érzelmű értelmiségi elit meggyőződése, hogy a Karta az orosz nyelvnek kedvez az ukrán nyelv ellenében, és irreálisan széles jogokat biztosít a kisebbségi nyelvek használatára.³⁷¹ A Karta alkalmazását nehezíti az is, hogy máig nincs kidolgozott végrehajtási mechanizmusa. A helyi önkormányzatok számára nem készült olyan törvény vagy rendelet, amely egyértelműen meghatározza, hogy az adott közigazgatási egységen belül mely nyelvekre alkalmazhatók a Karta rendelkezései.

Ukrajnában sokáig két nagy, közel azonos politikai tábor uralta az országot. Az egyik az ország nyugati és középső, főként ukrán nyelvű és érzelmű választóira, a másik a keleti és déli, többségében orosz ajkú szavazóira támaszkodott. Az ország nyelvi és politikai szempontból egyaránt hagyományosan megosztott.³⁷² A két tábor számára lényeges feladat a nyelvi probléma kezelése. A megoldás leghatékonyabb módja konszenzus kialakítása volna. A nyelvi kérdésben kialakított kompromisszum esélyei azonban mindig is csekélyek voltak. Az aktuálisan hatalmon lévő ukrainjai politikai erők ugyanis, bármilyen álláspontot képviseltek is előzőleg a választási kampányban, megpróbáltak egyen-

³⁶⁹ Aneta Pavlenko: Russian as a lingua franca. *Annual Review of Applied Linguistics* (26) 2006. 78–99.

³⁷⁰ Юліане Бестерс-Дільгер: Нація та мова після 1991 р. – українська та російська в мовному конфлікті. In: Андреас Капеллер (red.): *Україна. Процеси націотворення*. Київ, Видавництво К.І.С., 2011. 352–364.

³⁷¹ Beregszászi Anikó – Csernicskó István: A Regionális és Kisebbségi Nyelvek Európai Kartája – ukrainjai módra. *Kisebbségkutatás* 2007/2. 251–261.

³⁷² Dominique Arel – Valerii Khmelko: The Russian Factor and Territorial Polarization in Ukraine. *The Harriman Review* 1996/1–2: 81–91.; Paul Kubicek: Regional Polarisation in Ukraine: Public Opinion, Voting and Legislative Behaviour. *Europa-Asia Studies* 2000/2. 273–294.

súlyozni a nyelvileg két részre szakadt ország régiói között. Megválasztásuk után azonban már nem ragaszkodtak választási ígéreteik megvalósításához.³⁷³

Az állami nyelvpolitikában jelentős irányváltást hozott 2004-ben a narancsos forradalom révén hatalomra jutott elit. Felborították ugyanis a korábban kialakult *status quo*-t. Az ukrán az egyetlen államnyelv, de az ország nagy részén, illetve számos szimbolikus funkcióban (például a sajtóban) az orosz dominált. Ukrajna nyelvpolitikájának legfontosabb célkitűzésévé az ukrán nyelv államnyelvi státusának gyakorlati érvényesítése vált. A politikai szándék az volt, hogy a *de jure* helyzet (Ukrajna egynyelvű állam) és a *de facto* szituáció (az ország lakosságának túlnyomó része két- vagy többnyelvű) közötti feszültséget feloldják. A cél a homogén nemzetállam kialakítása volt. „Állítható, hogy az ukrán állam túlélése az ukrán nyelvnek az állami és társadalmi élet valamennyi szférájába történő reális bevezetésétől függ. A jelenlegi körülmények között a nyelv a nemzeti biztonság, a területi egység, a nemzettudat és a nép történelmi emlékezetének garanciája” – írta a narancsos elnök, Viktor Juscenko 2010-ben. Az elnök és Julija Timosenko vezette erők úgy vélték, „Ukrajna deformált nyelvi helyzetet örökölt”,³⁷⁴ melyet az állami nyelvpolitikának – attól függetlenül, megvan-e ehhez a társadalmi konszenzus – „ki kell egyenesítenie”.³⁷⁵ El kell érni azt az ideálisnak vélt állapotot, amikor az orosz csak egyike a számos kisebbségi nyelvnek, az ukrán ellenben egyetlen államnyelvként egyeduralkodóvá válik az államigazgatásban, jogalkotásban, sajtóban, politikai életben, kultúrában, tudományban és oktatásban. A politikai és társadalmi elit egy része a szerintük veszélyeztetett ukránnak mint államnyelvnek a minél erőteljesebb és szélesebb körben való elterjesztését tekintette elsőrendű nyelvpolitikai feladatnak.

A narancsosok szerint mindazok, akik két államnyelv mellett érvelnek, vagy akik úgy vélik, hogy a kisebbségi nyelveknek hivatalos státust kell biztosítani, az ukrán állameszmével szemben és az egységes nemzet ellen foglalnak állást.³⁷⁶ „Az egyetlen államnyelv feltétele a felett európai állam létezésének. Két államnyelv bevezetése Ukrajnában

³⁷³ Володимир Кулик: Мовна політика та суспільні настанови щодо неї після помаранчевої революції. In: Бестерс-Дільгер (ed.), 2008, i. m., 53–54.

³⁷⁴ Масенко, 2007, i. m., 7.

³⁷⁵ Концепція державної мовної політики, 15.02.2010. <http://www.president.gov.ua/documents/10486.html>

³⁷⁶ Олександр Майборода – Май Панчук: Мовне та політико-ідеологічне протистояння в Україні: причини, чинники, прояви. In: Олександр Майборода та ін. (ред.): *Мовна ситуація в Україні: між конфліктом і консенсусом*. Київ, Інститут

nem szolgálja a konszolidációt. Konszolidálódni csak egyetlen valami mentén lehet” – vélte Juscsenko elnök. „A kétnyelvűség az eurázsiai-ság tipikus megnyilvánulása”, és „csak egységes nyelvi és kulturális teret alkotva szerez a nemzet immunitást az ellenséges külső hatásokkal szemben”.³⁷⁷ A narancsosok törvényszerűnek látták, hogy az állami függetlenséget kivívott ukrán nép a történelem során ráerőszakolt aszimmetrikus kétnyelvűséget követően ukrán egynyelvűségre törekszik.³⁷⁸

Az ukránosító törekvések azonban olyannyira szembekerültek a társadalom egy részének szándékaival, hogy az orosz nyelv nyilvános használata már-már olyan szimbolikus ellenzéki magatartásformává vált, mint a Szovjetunió fennállásának végén az, ha valaki a nagy nyilvánosság előtt ukránul szólalt meg Szovjet-Ukrajnában.³⁷⁹ A 2010-es elnökválasztás el is söpörte a narancsos elitet. Az a Viktor Janukovics nyerte meg a választást, aki a kampányban azt ígérte: rendezzi az orosz nyelv státusát.

Az oroszbarátnak tekintett politikai erők úgy vélték, a nyelvpolitikát a valós nyelvi helyzetre kell alapozni, azaz kodifikálni kell az ország *de facto* kétnyelvűségét. Az érvelés fontos eleme volt, hogy az erőszakos ukránosítás veszélyezteti az orosz ajkú lakosság nyelvi és nemzetiségi jogait, fenyegeti a demokráciát.³⁸⁰ Az orosz nyelv szabad használatának jogát azonban nem csupán a déli és keleti régiókra akarták kiterjeszteni, hanem az egész országra. Vagyis azokra a területekre is, ahol az orosz ajkú lakosság aránya elenyésző, és ahol erős ellenállás mutatkozik az orosz nyelvvel szemben.³⁸¹

політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України, 2008. 207–209.; Масенко, 2007, і. м., 11.

³⁷⁷ Віктор Ющенко: Чия мова – того й влада. *Day.kyiv.ua* 06.10.2010. <https://day.kyiv.ua/uk/article/panorama-dnya/chiya-mova-togo-y-vlada>

³⁷⁸ Юрій Шемшученко – Володимир Горбатенко: Законодавство про мови в Україні: хронологічний моніторинг, класифікація, понятійна основа. In: Майборода та ін. (ред.), 2008, і. м., 168.

³⁷⁹ Viktor Stepanenko: Identities and Language Politics in Ukraine: The Challenges of Nation-State Building. In: Farimah Daftary – François Grin (eds.): *Nation-Building Ethnicity and Language Politics in transition countries*. Budapest, Local Government and Public Service Reform Initiative – Open Society Institute, 2003. 128.

³⁸⁰ Jennifer Dickinson: Languages for the market, the nation, or the margins: overlapping ideologies of language and identity in Zakarpattia. *International Journal of the Sociology of Language* (201) 2010. 53–78.

³⁸¹ Bill Bowring: The Russian language in Ukraine: Complicit in Genocide, or Victim of State-building? In: Lara Ryazanova-Clarke (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edinburgh, Edinburgh University Press, 2014. 56–80.; Кулик, 2007, і. м., 305–306.

A narancsosok tehát az ország keleti és déli régióinak ellenében kívántak ukránosítani, a Janukovics vezette politikai tábor pedig a nyugati és középső területek lakosainak véleményét figyelmen kívül hagyva akarta rendezni az orosz nyelv státusát. Az oroszbarátnak tekintett hatalom ebben a kontextusban dolgozott ki új, a korábbi *status quo*-t szintén felrúgó nyelvtörvénytervezetet. Ez persze újabb konfliktusokat gerjesztett.

Törvénytervezet-cunami

Az 1989-es nyelvtörvény a nyelv és a nemzet egyértelmű összekapcsolásával világosan kijelölte a társadalom egyoldalú ukránosításának útját.³⁸² Az első két államfő, Leonyid Kravcsuk (1991–1994) és Leonyid Kucsma (1994–2004) azt az elvet képviselte, hogy a nemzeti lét alapvető szövete a nyelv. Az 1996-ban elfogadott alkotmány egyetlen államnyelvet nevezett meg – szembe menve többek között Kucsma saját, számára sikert hozó választási ígéretével. A helyzet paradoxonja, hogy a „nemzeti” Viktor Jucszenko (2005–2010) államfő elődeinél kevésbé bizonyult eredményesnek az ukránosításban. A kudarc bizonyítéka egyebek mellett, hogy éppen ebben az időszakban tudott megerősödni a kétnyelvűséget egyértelműen felvállaló Régiók Pártja.³⁸³

A 2006-ban, 2007-ben és 2012-ben is parlamenti választásokat nyerő, 2010-ben a regnáló államfőt, Viktor Janukovicsot győzelemre segítő Régiók Pártja hozzáfogott az alkotmány és a nyelvtörvény átírásához is. Az alkotmányozás kudarcba fulladt, az 1989-es, még a szovjet időkből származó nyelvtörvényt azonban 2012-ben sikerült lecserélni. Előzetesen azonban az ellenzék is nyelvtörvénytervezetek halmazával állt elő.

Ukrajnában a VI. összehívású Legfelsőbb Tanács, azaz az ország függetlenné válása óta hatod ízben megválasztott parlament 2007 ősze és 2012 ősze között ülésezett. A 450 fős parlamentben 194 képviselője volt a Régiók Pártjának, a második és harmadik legszámosabb frakció a volt narancsos koalíció két tagja, Julija Timosenko Blokkja és a kilenc pártot tömörítő Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk összesen 161 képviselővel, valamint önálló frakciója volt a Kommunista Pártnak

³⁸² Beregszászi Anikó – Csernieskó István: Die Möglichkeiten des Gebrauchs der ungarischen Sprache in der Karpatoukraine de jure und de facto. In: Glatz Ferenc (hrsg.): *Begegnungen 21.: Die Sprache und die kleinen Nationen Ostmitteleuropas*. Budapest, Europa Institut Budapest, 2003. 101–117.; Csernieskó, 2013, i. m., 281–298.

³⁸³ Бестерс-Дильгер, 2011, i. m., 353–361.

és a Néppártnak. Ezenkívül egy képviselői csoport és a függetlenek alkották az ukrán törvényhozást.³⁸⁴ Sajátos politikai formáció a Stabilitás és Reformok elnevezésű, ún. „parlamenti többség” létrehozása 2010 októberében 227 képviselőből, ami 53%-os többséget jelentett. A „parlamenti többséget” a Régió Pártja, a Kommunista Párt és a Néppárt adta.³⁸⁵ A legnagyobb ellenzéki tömörülés, a Timosenko Blokk vezető pártja, az Európai Néppárt pártcsaládjához tartozó Batykivcsina (tükörfordításban: Haza) elnöke, Julija Timosenko bebörtönzése az időszakban az európai nagypolitikában nem kevés rosszallást váltott ki az időszak ukrainai politikai garnitúrájával, elsősorban a Régiók Pártjával szemben, komoly szerepet játszott Ukrajna és az EU társulási megállapodása aláírásának halogatásában. Időközben hivatali hatalommal való visszaélés vádjával elítélt volt kormányfő ellen hazájában újabb eljárásokat is indítottak. Fontos emlékeztetnünk arra is, hogy az ország regnáló államfője, Viktor Janukovics a legnagyobb parlamenti párt, a Régiók Pártjának prominense, aminek nem elhanyagolható a súlya az elnöki-parlamentáris rendszerben.

Szembetűnő, hogy a kormánypárt a kisebbségi nyelvek, az ellenzék pedig az államnyelv védelmének szándékát emelte maga elé pajzsul. Mindkét fél kételkedik a másik jószándékában, s ezzel összefüggésben egyöntetűen az orosz nyelv kérdését helyezik a konfliktus középpontjába. Az ellenzéki elképzelések nem kerültek a parlament elé, viszont a Régiók Pártja által keresztülvitt tervezet első változatával kapcsolatosan a Velencei Bizottság által megfogalmazott szakvélemény lényegi eleme egybecsengett az ellenzéki szándékokkal akkor, amikor arra utalt, hogy a dokumentum nem védi kellőképpen az államnyelvet.

A ciklus első próbálkozása volt a Pavlo Movcsan és Volodimir Javorivszkij Timosenko Blokkhoz tartozó képviselők által 1435. számmal 2008. január 21-én beterjesztett „Törvénytervezet Ukrajna államnyelvről” című dokumentum.³⁸⁶ A tervezet szövege szerint a célja „az ukrán nyelvnek mint államnyelvnek Ukrajna egész területén való funkcionálásának biztosítása”. A dokumentum részletesen felsorolja az államnyelv alkalmazási területeit, leszögezi, hogy használata állampolgári jog, kimondja az államnyelv védelmének szükségességét, és tartalmaz

³⁸⁴ Депутатські фракції і групи Верховної Ради України шостого скликання. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/site/p_fractions

³⁸⁵ Парламентська більшість у Верховній Раді України шостого скликання «Стабільність і реформи». <http://bilshist.rada.gov.ua/bilshist/control/uk/index>

³⁸⁶ Проект Закону про державну мову України № 1435 від 21.01.2008. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=31410

felelősségi klauzulát is. Különösen érdekes a 3. cikkely 1. és 2. pontja. Az 1. pont szerint az ukrán nyelv normáit az ukrán nyelvi szótárak tartalmazzák, ezeknek és a hivatalos kiadásuk procedúrájának jóváhagyása a kormány hatáskörébe tartozik. A 2. pont pedig többek között azzal foglalkozik, hogy az ukrán nyelv hivatalos használata során tilos sértő kifejezéseket használni a fajra, nemzetiségre, szakmára, társadalmi rétegre, életkori csoportra, nemre, nyelvre, vallásra, politikai és egyéb meggyőződésbeli nézetekre vonatkozóan, cenzúrázatlan (trágár) szavakat és kifejezéseket, valamint idegen eredetű szavakat és szókapcsolatokat használni, ha azoknak van ukrán nyelvű megfelelője. A törvénytervezetet elvető szakértői értékelés szerint „nem szükséges külön törvényben védeni az ukrán nyelvet”, mert ha az államnyelv külön törvénybe lenne foglalva, akkor a kisebbségi nyelvek mindegyikére kellene alkotni egy hasonló törvényt.

A következő tervezetet Jurij Hnatkevics, ugyancsak a Timosenko Blokk képviselője terjesztette be 4222. számmal 2009. március 17-én „Törvénytervezet az államnyelvről és a nemzeti kisebbségek nyelveiről Ukrajnában” címmel,³⁸⁷ amely a kisebbségi nyelvhasználati jogokat az 50%-ot meghaladó arányhoz köti mind települési szinten, mind az ennél szélesebb közigazgatási egységekben. A tervezet három bekezdésből álló bevezető része tartalmazza a főbb tételeket. Az első bekezdés leszögezi, hogy csak a nemzetiségi nyelvek szabad fejlődése és egyenjogúsága, a magas szintű nyelvi kultúra platformján képzelhető el a működőképes társadalom felépítése. Ukrajna minden állampolgára számára feltétel nélkül szavatolja a nemzeti-kulturális és nyelvi jogokat. A második bekezdés az ukrán nyelv államnyelvi státusával foglalkozik, leszögezve, hogy az az államiság, nemzeti sajtószerep, etnikai identitás alapvető rekvizituma, s elengedhetetlen feltétele a több évszázadon keresztül az államiságot nélkülöző és az erőszakos nyelvi egyneműsítés politikáját elszenvedő nép nemzeti újjászületésének. És végül a harmadik bekezdés azt mondja ki, hogy az egységes államnyelv Ukrajna minden állampolgára számára, függetlenül etnikai hovatartozásuktól, biztosítja az egyenlő hozzáférést az oktatáshoz, az egyenlő feltételeket a foglalkozás megválasztásához és valamely állami hivatal betöltéséhez. Ez a megfogalmazás nem mást mond ki, minthogy az egységes államnyelv hiánya nemcsak az államalkotó etnikumra nézve hátrányos, hanem a kisebbségeket is akadályozza abban, hogy egyenjogú polgárai

³⁸⁷ Проект Закону про державну мову та мови національних меншин в Україні № 4222 від 17.03.2009. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=34774

legyenek az országnak, részesei legyenek a társadalmi konszolidációnak, mely tényezők nélkül nem képzelhető el az állam létezése. Ez a dokumentum is a tervezet szintjén maradt.

A Pavlo Movcsan (Timosenko Blokk) újabb tervezetet terjesztett elő 10514. számmal 2012. május 22-én Ukrajna államnyelvéről.³⁸⁸ „A törvény célja az ukrán nyelv mint államnyelv használatának biztosítása Ukrajna egész területén, valamint Ukrajna állampolgárai számára biztosítani a jogot az ukrán nyelvnek államnyelvként való használatára Ukrajnában.” A parlament azonban ezt sem tárgyalta.

Mikola Katerincsuk, a Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk képviselője jegyezte a 11014. számmal 2012. július 19-én előterjesztett, „Törvénytervezet Ukrajna államnyelvéről” c. dokumentumot,³⁸⁹ melynek célja, hogy „biztosítsa az ukrán nyelvnek államnyelvként való használatát Ukrajna egész területén, biztosítsa Ukrajna állampolgárainak az államnyelv használatához fűződő jogát, a nyelvi kultúra védelmét és fejlesztését”. Az 1. cikkely 6. pontja szerint: „Ukrajnában az államnyelv kötelező használatát nem lehet úgy magyarázni, hogy ezzel tiltja vagy kisebbiti az egyéb nyelvek használatához fűződő jogot Ukrajna területén.” Ez a dokumentum is az előzőek sorsára jutott. A tervezet egyébként nagymértékű tartalmi átfedést tartalmaz az előzővel.

A 2012-es nyelvtörvény

Hosszú próbálkozás után az első jogszabály, amely mögött megvolt a kellő parlamenti erő, s amely lehetővé tette a tárgysorozatba vételt és az igencsak viharos körülmények között való törvényerőre emelést, az ún. Kivalov–Kolesznyicsenko-féle tervezet³⁹⁰ volt. A szöveget egy hatagú bizottság dolgozta ki, melynek tagjai voltak: Szerhij Kivalov és Vadim Kolesznyicsenko, a Régiók Pártja parlamenti képviselői, az utóbbi a párt parlamenti frakciójának vezetője, Ruszlan Bortnyik, a Közös Cél elnevezésű országos jogvédő társadalmi szervezet elnöke, valamint három kisebbség képviselője: Arkagyij Monasztirszkij, az Ukrajnai Zsidó Alap országos jótekonysági szervezet vezérigazgatója, Aurika Bozseszku,

³⁸⁸ Проект Закону про державну мову України № 10514 від 22.05.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=43508

³⁸⁹ Проект Закону про державну мову України № 11014 від 19.07.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44066

³⁹⁰ Проект Закону про засади державної мовної політики № 9073 від 26.08.2011. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=41018

az Ukrajnai Román Közösség egyesületi főtitkára, valamint Tóth Mihály, az Ukrajnai Magyar Demokrata Szövetség tiszteletbeli elnöke.

A törvénytervezet 2010-ben elkészült előzetes változatát –, melyet Olekszandr Jefremov (Régiók Pártja), Szerhij Grinyeveckij (Litvin Blokkja) és Petro Szimonenko (Kommunista Párt) jegyzett – ez az ún. Jefremov–Grinyeveckij–Szimonenko-féle tervezet – a várható belpolitikai viharok ellenszereként megküldték az EBESZ Nemzeti Kisebbségi Főbiztosának és a Velencei Bizottságnak is véleményezésre.³⁹¹ Mindkét szakvélemény alapvetően negatív véleményt fogalmazott meg a dokumentummal kapcsolatban, melynek lényegi elemei közel álltak az ellenzék által folyamatosan hangoztatott állásponthoz: a tervezet nem védi kellőképpen az államnyelvet. A 2010-es, a nemzetközi szervezetek által is véleményezett és a 2011-es, a parlamenthez beterjesztett változat címében is eltér egymástól: az előbbi dokumentum egy nyelvtörvény tervezete, az átdolgozott változat azonban a „Törvény az állami nyelvpolitika alapjairól” címet viseli. Mindkét tervezet azonos abban, hogy miközben az ukránt az egyetlen államnyelvnek tekintik, azokon a közigazgatási egységeken belül, ahol egy-egy nyelv beszélői eléri a 10%-os arányt, a kisebbségi nyelv az államnyelv mellett használható lehet az államigazgatásban, az önkormányzatok munkájában, a bírósági eljárásokban, a nyilvános közéletben, az oktatásban stb. A két tervezet közötti különbségek: az új dokumentumból kimaradt a 7., az ukrán–orosz kétnyelvűségről szóló cikkely, illetve míg az előző a kisebbségi nyelvek használatának jogát az adott nyelvet használók aránya alapján kívánta biztosítani, az utóbbi tervezet a népszámlálások anyanyelvi adatsorára alapozva biztosítja a kisebbségi nyelv hivatalos/hivatali használatához a jogot egy-egy közigazgatási egység területén belül. Az utóbbi eltérés azért lényeges, mert számos ukrain kisebbségi közösség a mindennapokban nem anyanyelvét, s nem is az államnyelvet, hanem az orosz nyelvet használja.³⁹² Az első tervezet nem került a parlament plénuma elé.

„Az állami nyelvpolitika alapjairól” címet viselő 9073. számú (második) tervezetet Szerhij Kivalov és Vadim Koleszniczenko

³⁹¹ European Commission for democracy through law (Venice Commission) Opinion on the draft law on languages in Ukraine. Venice, 25-26 march 2011. [http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD\(2011\)008-e.pdf](http://www.venice.coe.int/docs/2011/CDL-AD(2011)008-e.pdf)

³⁹² Cserniczkó István – Ferenc Viktória: A kisebbségi nyelvhasználat jogi keretei és azok gyakorlati alkalmazhatósága Kárpátalján. In: Kántor Zoltán – Eplényi Kata (szerk.): *Magyar nyelvpolitika a 21. században.* (Nemzetpolitikai tanulmányok 1.) Budapest, Nemzetpolitikai Kutatóintézet – Lucidus Kiadó, 2012. 219.

parlamenti képviselők regisztráltatták be 2012. május 23-án. Volodimir Javorivszkij (Timosenko Blokk) a benyújtást követően azonnal indítványozta a tervezet visszavonását, amire persze nem került sor. A tervezet kapcsán a parlamentben kibontakozott vitának nem csupán a tartalmi, hanem a szimbolikus elemei is széles médianyilvánosságot kaptak. Ilyen volt többek között az ülésteremben többször kitört verekedés, vagy például az, hogy május 24-én a tervezet kapcsán a parlamentben felszólaló Koleszniczenko olyan fehér pólóban jelent meg, melynek mellrészén Puskin portréja és az orosz zászló színei voltak láthatók, a hátán pedig „Az orosz nyelvért! Az egységünkért!” felirat volt olvasható.³⁹³

A viharok ellenére a törvényhozás június 5-én első olvasatban rábólintott a tervezetre. Az ellenzék ezt követően többször sikertelenül indítványozta a tervezet visszavonását. Június 6-án Jurij Karmazik (Mi Ukrajnánk Blokk) nyújtott be javaslatot a tervezet visszavonására. Június 14-én ismét Javorivszkij szólat meg. Hivatkozva „a nagy számú negatív szakértői véleményre, valamint a népképviselők személyes felelősségének fokozása érdekében” kézfelemeléses nyílt szavazást javasolt a tervezet visszavonásáról (a nyomógombos szavazás helyett). Június 18-án Volodimir Mojszik (Mi Ukrajnánk Blokk) azt vetette fel, hogy a tervezetet publikálják a parlament hivatalos lapjában, és így módon bosszúságok ösztönözni vitára. Azonban az ellenzék egyetlen kezdeményezése sem jutott el érdemi tárgyalásig, így került sor július 3-án a végszavazásra.

A július 3-i keddi nap különleges izgalmakat tartogatott. A végszavazás eredetileg nem szerepelt a napirendben. Volodimir Litvin házelnököt az államelnöki hivatalba szólították tanácskozássra, amely jócskán elhúzódott, így a nap végére se tudott odaérni a parlamentbe, amikor – tudtán kívül – a végszavazásra sor került.

A szavazással kapcsolatban felhozott formai kifogások sora igen hosszú. Nem egyezik a leadott szavazatok és a parlamentben jelen levők száma; olyan képviselő is „szavazott”, aki akkor épp külföldön tartózkodott; több képviselő utólag visszavonta a szavazatát, mondván: nem is szavazott; az is előfordult, hogy egyes képviselők utólag kérték szavazatuk regisztrálását, arra hivatkozva, hogy ők valójában leadták a voksukat; az ellenzék „megrohmozta” a házelnöki pulpistust, és súlyos verekedés tört ki a házszabálytól való eltérés elleni tiltakozásul; utólag az ellenzék azt is felrótta, hogy a szavazásra feltett kérdés csak közvetet-

³⁹³ Колесніченко каже, що його обіцяли розіпнути на березі. *Українська правда* 25.05.2012. <http://www.prawda.com.ua/news/2012/05/25/6965295/>

ten vonatkozott a tárgyra. A szavazás egyébként a képviselői igazolvány felmutatásával történt, tehát név szerinti szavazás volt.³⁹⁴

A történész akadémikus házelnök, a Néppárt elnöke, Volodimir Litvin reakciójából a történésekre egyértelmű volt, hogy nem tudott a vég-szavazásról, és hogy szándékosan tartották távol az ülésteremtől. A július 4-i parlamenti plenáris ülésén – a törvényhozás honlapján megjelent hivatalos információ szerint – kijelentette: az előző napon 14.30-ra az államfői hivatalba hívták, ahol a megbeszélés körülbelül 20 órakerült véget. Ugyanekkor az egyik parlamenti képviselő azt mondta: „Átvertük őket, mint macskát a palánkon.” „Átverték, elsősorban engem” – reagált erre a házelnök. „De, összességében, átverték Ukrainát, átverték a népet. És úgy gondolom, hogy ennek gyümölcsén még sokáig rágódhatunk” – tette hozzá a parlament elnöke. Ezt követően Litvin kérte, hogy ilyen körülmények között fogadják el a lemondását, majd elhagyta a parlamentet.³⁹⁵

Sztepan Kurpilj és Jurij Odarcenko (Timosenko Blokkja), Mikola Tomenko (Timosenko Blokk) és Arszenyij Jacenyuk (Mi Ukrainánk – Népi Önvédelem Blokk) a házszabályok megsértésére hivatkozva már július 4-én kérték a szavazás törlését. Párttársuk, Igor Palica pedig 10700. számmal törvénytervezetet jegyeztetett be „az ukrán nyelv kötelező ismeretéről és használatáról”, mely szerint állami hivatalt csak az viselhet, aki tökéletesen beszél az ukrán nyelvet, munkája során köteles az államnyelvet használni, s ettől csak abban az esetben térhet el, ha olyan külföldi partnerrel kerül kapcsolatba, aki nem tud ukránul.³⁹⁶

A házelnök hosszasan lebegtette lemondását, illetve a házszabályok betartásának kivizsgálását tartotta szükségesnek. Végül július 31-én mégiscsak aláírta a megszavazott törvényt, és továbbította az államfőhöz aláírásra. A Szabad Európa Rádió tudósítása szerint Litvin azzal kommentálta döntését: „ha a parlamenti elnök egyetlen javaslatát sem fogadják el, akkor haladéktalanul köteles aláírni a hozzá beadott törvényt”.³⁹⁷

³⁹⁴ Поіменне голосування про проект Закону про засади державної мовної політики № 9073 – в цілому. 03.07.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/radac_gs09/gol_karta_zal3?g_id=29379; Sajtókommentárok pl. Хто голосував за мовний законопроект. УНІАН 03.07.2012. <http://www.unian.ua/news/512686-hto-golosuvav-za-movnij-zakonoproekt.html>; Одинадцять депутатів відкликали свої голоси за «мовний» закон. Українська правда 05.07.2012. <http://www.prawda.com.ua/news/2012/07/5/6968091/>

³⁹⁵ Plenarne засідання Верховної Ради України. 04.07.2012 року. A jegyzőkönyv a világhálón azóta elérhetlenné vált.

³⁹⁶ Нардеп Палиця хоче зобов'язати чиновників говорити на роботі тільки українською. УНІАН 04.07.2012. <http://www.unian.ua/print/512962>

³⁹⁷ Дмитро Шурхал: Литвин підписав мовний закон із думкою про округ? Радіо Свобода 31.07.2012. <http://www.radiosvoboda.org/content/article/24662659.html>

Augusztus 8-án Viktor Janukovics elnök is aláírta „Az állami nyelvpolitika alapjairól” szóló, 5029-VI. sz. törvényt, amely augusztus 10-én lépett hatályba.³⁹⁸

A törvény parlamenti története azonban ezzel közel sem jutott nyugópontra. Augusztus 14-én Jurij Karmazin (Mi Ukrajnánk – Népi Önvédelem Blokk) indítványozta a törvény hatálytalanítását. Két héttel később (augusztus 28-án) párttársa, Hennagyij Moszkal engedékenyebb hangnemet ütött meg. Azt javasolta, hogy tekintsenek el a nyelvtörvény-nyel kapcsolatos egyébként súlyos kifogásoktól, viszont a jogszabály 7. cikkelyében felsorolt regionális vagy kisebbségi nyelvek sorát egészítsék ki a „hucul”-lal. Az indoklás szerint: „a hucul nyelv Ukrajna nyugati régióinak többségén elterjedt, mégpedig Kárpátalja keleti részén (Rahói járás), Csernyivci megye nyugati végében (Vizsnyicki, Putilszki járás), Ivano-Frankivszk megye délnyugati járásaiban (Verhovinai, Kolomijai, Koszivszkij és Nadvirnjanszkij járás), valamint Románia Szucsavai területének déli vidékein is. A hucul nyelv magvát a Prut, a Cseremos, a Puhala folyók felső folyása mentén beszélt nyelvjárások alkotják. A hucul nyelven belül számos, egyedi sajátosságokkal jellemezhető övezet különíthető el, ám ezek lényeges elemeiben egységben jellemezhetők. Területileg a hucul nyelv a Huculföld néprajzi régióban használatos, amelyen a huculok mint néprajzi csoport élnek.”³⁹⁹ Ugyanő szeptember 3-án a „lemkó” regionális vagy kisebbségi nyelvként definiálására és az említett törvénycikkbe emelésére tett javaslatot. Álláspontja szerint „a lemko nyelv a Kárpátok gerincének mindkét oldalán és Kárpátalja nyugati járásaiban is elterjedt. Emellett ezen a nyelven beszélnek Kelet-Szlovákiában és Lengyelország egyik keleti vajdaságában. Egyes kutatók úgy vélik, hogy Ukrajnában él az összes lemko közel fele mint Lengyelországból áttelepültek és mint Kárpátalja több járásának őslakosai. A lemko nyelv a 14–16. században alakult ki a Lengyelország felől érkező áttelepülés következményeként.”⁴⁰⁰ Ezek a javaslatok nyilvánvalóan ironikus reakciók voltak arra, hogy a nyelvtör-

³⁹⁸ Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI від 03.07.2012 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#n284>

³⁹⁹ Проект Закону про внесення зміни до статі 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України гуцульською мовою № 11112 від 28.08.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44194

⁴⁰⁰ Проект Закону про внесення зміни до статті 7 Закону України «Про засади державної мовної політики» щодо доповнення переліку регіональних мов або мов меншин України лемківською мовою № 11139 від 03.09.2012. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44228

vény 7. cikkelyében felsorolt és regionális vagy kisebbségi nyelvi státust nyert nyelvek között szerepelt az Ukrajnában önálló nyelvként el nem ismert, hanem a hucullal, a lemköval stb. együtt az ukrán dialektusának tekintett ruszin is.

Olekszandr Csernomorov (Régiók Pártja) szeptember 21-én 11243-as számmal olyan módosító javaslatot terjesztett elő, melynek célja „Ukrajna orosz és orosz nyelvű lakossága nyelvi jogainak védelme”. Az indoklásban többek között azt olvassuk: „A hatályba lépett törvény jelentős mértékben figyelembe veszi a nemzeti kisebbségek érdekeit, ám nem veszi figyelembe az Ukrajna területén élő és őslakos oroszok érdekeit, akik a nagy számú orosz nyelvű állampolgárral együtt a legszámosabb nyelvi csoportot képezik.”⁴⁰¹

Ahogy az várható volt, a nyelvkérdés erősen tematizálta a 2012 októberében sorra került parlamenti választásokat is: a nyelvtörvényt minden párt felhasználta a kampányban, ki-ki a saját álláspontja mentén. De ez egyáltalán nem volt meglepő: a nyelvkérdést egyébként is előszeretettel alkalmazták kampánycélokra, a választók mozgósítására Ukrajnában.⁴⁰²

Eltörölni, de hogyan?

A 2012-es nyelvtörvény – az előző, 1989-ben elfogadott nyelvtörvény-nyel és a nemzeti kisebbségek védelméről szóló, 1992-ben hozott törvénnyel, valamint a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartájának ukrainai ratifikációs jogszabályával szemben – nem a nemzeti kisebbségek nyelveit védi, hanem a regionális vagy kisebbségi nyelveket anyanyelvként beszélő polgárok nyelvi jogait. A törvényben megnevezett 18 regionális vagy kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek száma a 2001-es census adatai alapján összesen 15 318 855 fő volt, Ukrajna lakosságának 31,75%-a. Bár országosan az orosz anyanyelvűek aránya 29,59%, a jogszabály alkalmazását csak megyei, járási és települési szinten írja elő a törvény. Hiába haladja meg tehát jelentősen az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot Ukrajnában, országos szinten csak

⁴⁰¹ Проект Закону про внесення змін до Закону України «Про засади державної мовної політики» (стосовно посилення захисту мовних прав російського та російськомовного населення України). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=44456

⁴⁰² Валерій Хмелько: Через що політикам вдається розколювати Україну. *Дзеркало тижня* 24.06.2006.; Олександр Заремба – Сергій Римаренко: Механізми політичної мобілізації мовних груп: антрепренери, гасла, заходи. In: Майборода та ін. (ред.), 2008, i. m., 235–257.; Кулик, 2008, i. m., 11–54.; Кулик, 2010, i. m., 75–86.

egy államnyelv és hivatalos nyelv van: az ukrán. Ugyanakkor a törvény számos kritikusa szerint a jogszabály kizárólag az orosz anyanyelvűek számára hozhat előrelépést, más kisebbségi közösségek nem élhetnek a nyelvtörvény rendelkezéseivel.

Egyesek szerint a kisebbségek számára széles nyelvhasználati jogokat biztosító törvény elfogadásával Ukrajna tett egy lépést az európai jogharmonizáció és az országra nehezedő nyelvi helyzet megoldása felé. Mások viszont csupán a 2012 őszén esedékes parlamenti választások miatt hozott populista fogásnak, illetőleg az orosz nyelv pozícióinak megerősítésére, az államnyelv helyzetének megrendítésére irányuló esz-köznek tekintették a nyelvtörvény elfogadását, amely semmilyen gyakorlati jelentőséggel nem bír a valódi nyelvi kisebbségek számára.⁴⁰³ Kétségtelen, hogy a kis nyelvi közösségek (például a karaimok, a krim-csakok) csupán az egyéni kérelem alapján biztosított nyelvi jogaikkal tudnak élni, hiszen egyetlen közigazgatási egység vagy település területén sem érik el a 10%-os arányt. Több régióban azonban az oroszokon kívül más közösségek is élhetnek a nyelvtörvényben kodifikált jogaikkal. Például Csernyivci megyében a román, Odesza megyében a bolgár, a moldáv és a gagauz, Kárpátalján a magyar és a román anyanyelvűek érik el a 10%-os küszöböt nem csupán települési, hanem egyes járások szintjén is. A szlovák, a német, a cigány és a ruszin anyanyelvűek is el-érik a 10%-os arányt egy vagy több településen, például Kárpátalján.⁴⁰⁴

Persze az is tény, hogy az orosz anyanyelvűek aránya éri el a legtöbb közigazgatási egység területén a törvényben megszabott 10%-os határt. Az Alkotmány 133. cikkelye értelmében a törvény elfogadásakor Ukrajna közigazgatásilag még mind elvileg, mind gyakorlatilag 24 megyére, 1 autonóm köztársaságra (Krím), valamint Kijev fővárosra és Szevasztopol városra tagolódott. A hivatalos népszámlálási adatok szerint 24 megyéből 11-ben haladta meg az orosz anyanyelvűek aránya a 10%-ot. Emellett Kijevben (25,27%) és Szevasztopolban (90,56%) szintén magasabb volt az orosz ajkúak aránya 10%-nál. A Krími Autonóm Köztársaságban az orosz (76,55%) és a krími tatár (11,33%) anyanyelvűek részaránya egyaránt nagyobb volt, mint 10%. Csernyivci megyé-

⁴⁰³ Fedinec, 2013, i. m., 86.

⁴⁰⁴ Beregszászi Anikó – Csernicskó István – Ferenc Viktória: *Nyelvi jogaink és lehetőségeink. Útmutató és tájékoztató a nyelvtörvény gyakorlati alkalmazásához kárpátaljai magyaroknak*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2014. 10–17.; Tóth Mihály – Csernicskó István: *Tudományos-gyakorlati kommentár Ukrajnának az állami nyelvpolitika alapjairól szóló törvényéhez*. Ungvár–Budapest, Intermix Kiadó, 2014. 133–139.

ben a román anyanyelvi beszélői (11,85%) érték el a 10%-os küszöböt. Kárpátalján pedig a magyar anyanyelvűek aránya csaknem 13%-os volt. A nyelvtörvény alapján tehát országos szinten az egyetlen államnyelv az ukrán maradt ugyan, ám az orosz Ukrajna területének felén – beleértve a fővárost is – gyakorlatilag a hivatalos nyelv státusával rendelkezett.

A Janukovics mögött álló politikai erők az új nyelvtörvénnyel tettek egy lépést a nyelvi kisebbségek jogainak rendezése felé. Azzal, hogy lemondtak arról, hogy az orosz második államnyelvi státust kapjon, a társadalmi és politikai konszenzus kialakításának irányába is léptek egy aprót. Ennek ellenére a nyelvtörvénynek számos ellenzője volt, utcai demonstrációkon tiltakoztak elfogadása ellen. A nyelvi kérdés megnyugtató rendezését tehát nem hozta meg.

Amikor 2013 novemberében kiderült, hogy Janukovics elnök nem fogja aláírni Vilniusban az Európai Unió és Ukrajna közötti társulási megállapodást, illetve a szabadkereskedelmi egyezményt, Kijevben tüntetések kezdődtek. A főváros főterén⁴⁰⁵ kibontakozott tiltakozások egy ideig békésen zajlottak. November végén a rendőrség indokolatlanul brutális beavatkozása a langyos tiltakozást országos megmozdulássá terebélyesítette. 2014 januárjában az elnök mögött álló parlamenti többség drasztikus törvényeket hozott az állampolgárok gyülekezési jogának korlátozására, ami immár halálos áldozatokkal járó, kontrollálatlan erőszakhullámba torkollott. Lemondott Mikola Azarov kormányfő, Viktor Janukovics pedig 2014. február 22-én elmenekült az országból.

A parlamentben azonnal gyors átrendeződés következett be, ugyanazokkal a képviselőkkel, de más pártszínekben az új parlamenti többség már másnap, 2014. február 23-án – a Baty kivicsina (Haza) frakciójához tartozó Vjacseszlav Kirilenko képviselő előterjesztésére – az új nyelvtörvény eltörléséről fogadott el jogszabályt.⁴⁰⁶ A párt egyik vezetője a kijevi tiltakozások eredményeként a börtönből szabadult Julija Timosenko volt miniszterelnök. Ennek a parlamenti pártnak volt a tagja Arszenyij Jacenyuk, az akkori ideiglenes kormányfő is.

Az Ukrajna elnöki posztját ideiglenesen betöltő házelnök, Olekszandr Turcsinov azonban február 27-én úgy döntött, nem írja alá a 2012-es nyelvtörvényt hatályon kívül helyező dokumentumot, s így az nem

⁴⁰⁵ Kijev központi terének neve ukránul „майдан Незалежності” (Függetlenség tere), ám a főváros lakosai leggyakrabban „Майдан” (Tér) néven emlegetik, ezért a híradásokban is többnyire „Majdan”-ként szerepel.

⁴⁰⁶ Ukraine abolishes law on languages of minorities, including Russian. *INTERFAX*, 23.02.2014. http://rbth.co.uk/news/2014/02/23/ukraine_abolishes_law_on_languages_of_minorities_including_russian_34486.html

lépett hatályba. Döntését nyilván két tényező befolyásolta: példátlan egységről és szolidaritásról tanúságot téve még a nyugati megyék ukrán érzelmű értelmiségének képviselői is felemelték szavukat a lépés ellen, illetve Oroszország azonnal bejelentette, hogy védelmébe veszi az ukrainai orosz anyanyelvű közösséget, megvédi őket az ukrán nacionalizmustól. Az 1954-ben a Szovjetunió belül az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársasághoz csatolt Krími Autonóm Köztársaság területén már aznap megjelentek az orosz hadsereg felségjelzés nélküli fegyveresei. 2014. március 16-án a félsziget lakosai orosz támogatással szervezett népszavazáson nyilvánították ki, hogy csatlakozni szeretnének Oroszországhoz.

A nyelvtörvény hatályon kívül helyezése helyett Turcsinov javaslatot tett egy új nyelvtörvény kidolgozásával megbízandó munkacsoport létrehozására.⁴⁰⁷ A parlament március 4-ei ülésén határozott a nyelvtörvényt előkészítő ideiglenes eseti bizottság létrehozásáról.⁴⁰⁸ A 11 tagú bizottságban minden parlamenti frakció képviselői helyet kaptak. Elnöke Ruszlan Kosulinszkij, a parlament egyik alelnöke, a szélsőjobboldali Szvoboda (Szabadság) Párt képviselője lett. A tagok között szerepelt Musztafa Dzsemiljov, a krími tatár, Ivan Popescu, a román és Gajdos István, a magyar közösség tagja is, mindhárman parlamenti képviselők. Dzsemiljov az akkori kormánypárt, azaz a Batykvivcsina frakciójának tagja volt. Popescu és Gajdos eredetileg a Régiók Pártja listáján jutott a parlamentbe, de a Janukovics hatalma elleni tüntetések során mindketten kiléptek a frakcióból. Előbbi akkor frakción kívüli, utóbbi pedig az új kormány megalakulása után létrejött Szuverén Európai Ukrajna képviselőcsoport tagja volt.

A bizottság összesen öt ülést tervezett, melyek közül azonban háromra nem kerülhetett sor, mert a bizottság tagjai a határozathozatalhoz nem elegendő számban jelentek meg. Március 4-ei első ülésén a bizottság arról döntött, hogy a képviselők javaslatai alapján szakértőket (köztük nyelvészeket, irodalmárokat, művészeket) kér fel Ukrajna egész területéről, hogy vegyenek részt a munkában.⁴⁰⁹ Az egy hét múlva sorra

⁴⁰⁷ Голова Верховної Ради України Олександр Турчинов доручив підготувати новий Закон України «Про мову». 27.02.2014. <http://portal.rada.gov.ua/news/Novynu/Povidomlennya/88685.html>

⁴⁰⁸ Постанова Верховної Ради України «Про утворення Тимчасової спеціальної комісії Верховної Ради України з підготовки проекту закону про розвиток і застосування мов в Україні» № 851-VII від 14.03.2014. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/851-18>

⁴⁰⁹ Тимчасова спеціальна комісія Верховної Ради України з підготовки проекту закону про застосування мов в Україні розпочала свою роботу. 04.03.2014.

kerülő ülésen többségi szavazással úgy határoztak, hogy nem dolgoznak ki új jogszabálytervezetet, hanem egy korábbi, a független Ukrajna első elnöke, Leonyid Kravcsuk által vezetett munkacsoport által kidolgozott tervezetet tekintik alapnak.⁴¹⁰ Ezt a csoportot még Janukovics kérte fel 2012 végén arra, hogy tökéletesítse az új nyelvtörvényt.⁴¹¹ A bizottság létrehozásának kiváltó oka az ország jelentős részén kibontakozott nyelvtörvény elleni tiltakozáshullám volt.⁴¹² Kosulinszkij a parlament április 11-i ülésén bejelentette, hogy a bizottság a Kravcsuk vezetésével kidolgozott nyelvtörvénytervezetet tekinti vitaalapnak. A tervezethez a bizottság egyes tagjai és több felkért szakértő számos kritikai kommentárt fűzött.⁴¹³

Az „Ukrajna törvénye a nyelvek használatának rendjéről Ukrajnában”⁴¹⁴ címet viselő tervezet tulajdonképpen az állami nyelvpolitika alapjairól szóló 2012-es nyelvtörvényhez készített módosító indítvány, főbb vonalakban követi annak szerkezetét. Ha azonban szövegét összevetjük a 2012-es törvénnyel, egyértelműen kiderül, hogy a jogalkotói szándék a kisebbségi nyelvi jogok jelentős szűkítése. Az 5. cikk 2. bekezdése szerint például a törvényben foglalt jogok csak akkor alkalmazhatók, ha egy város vagy falu területén a felsorolt nyelvek valamelyike anyanyelvi beszélőinek aránya eléri vagy meghaladja a 30%-ot. A tervezet tehát a 2012-es jogszabályban rögzített 10%-hoz képest a háromszorosára emeli a kisebbségi nyelvek használatának alsó küszöbét. A kisebbségek nyelvi jogainak érvényesítését példátlanul megnehezítené az 5. cikk 2. bekezdésében bevezetni kívánt eljárás. Hiába éri el ugyanis a kisebbségi nyelv beszélőinek aránya a 30%-ot, a közösség tagjai nem élhetnek automatikusan a törvényben foglalt jogokkal. Össze kell gyűjteni az adott település lakosai minimum 30%-ának aláírását,

<http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89010.html>

⁴¹⁰ Р.Кошулинський: Закон про мови має забезпечити сталий розвиток державної мови та гарантувати самобутній розвиток мов національних меншин. 11.03.2014.

<http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/89249.html>

⁴¹¹ Янукович хоче вдосконалювати мовний закон разом з його авторами. *Тиждень.ua* 08.08.2012.

<http://tyzhden.ua/News/57359>

⁴¹² Lásd pl. Akciói проти «мовного закону» відбуваються в багатьох містах України. *УНІАН* 05.07.2012. <http://www.unian.ua/politics/669714-aktsiji-proti-movnogo-zakonu-vidbuvayutsya-v-bagatoh-mistah-ukrajini.html>

⁴¹³ Р.Кошулинський: «Мовна» комісія найближчим часом прозвітує про свою діяльність у сесійній залі. 28.03.2014. <http://portal.rada.gov.ua/news/Novyny/Povidomlennya/90599.html>

⁴¹⁴ Проект Закону України «Про порядок застосування мов в Україні» № 1239 від 10.01.2013. http://search.ligazakon.ua/1_doc2.nsf/link1/JG0YF00A.html

így kinyilvánítva a kisebbségi nyelv használatára irányuló szándékot. Az aláírásgyűjtés eredményei alapján a kisebbségi nyelv használatára vonatkozó kérést előbb a megyei közgyűlésnek, majd a parlamentnek is jóvá kell hagynia, minden egyes település esetében külön-külön. További szűkítés, hogy a tervezet mindenütt csak a települési szintet nevezi meg mint olyat, ahol a törvény alkalmazható. A 2012-es jogszabály bizonyos feltételek mellett járási és megyei szinten is lehetővé teszi a kisebbségi nyelvek használatát.

Kosulinszkij bejelentette,⁴¹⁵ hogy a tervezet szövegét a parlamenti vita előtt elküldik véleményezésre a Velencei Bizottsághoz, az EBESZ-hez, az Európa Tanácshoz, valamint minden ukrainai nemzeti kisebbség képviselőihez. 2014 áprilisában azonban az újabb belpolitikai fejlemények a nyelvtörvény ügyét háttérbe szorították: az orosz hadsereg támogatásával a kelet-ukrainai Doneck⁴¹⁶ és Luhanszk megyékben permanens fegyveres konfliktus tört ki. Az „ukrán válságnak” nevezett hibrid háború összeadódott az ország rendkívül súlyos gazdasági helyzetével és kiegyensúlyozatlan belpolitikai viszonyaival.

A 2014. május 25-i elnökválasztás révén államfővé vált Petro Porosenko – elődeihez hasonlóan – kényes egyensúlyozásra kényszerült. Miután a 2014. október 26-án megtartott parlamenti választásokon a mögötte álló párt (Petro Porosenko Blokk) csak a második helyen végzett az akkor még csupán ideiglenes miniszterelnök, Arszenyij Jacenyuk vezette Népfront mögött, az elnöknek még úgy sem volt biztos a belpolitikai háttere, hogy az egyéni körzetekben mandátumhoz jutott képviselőkkel együtt pártja a legnagyobb frakcióval rendelkezik a Legfelsőbb Tanácsban. Az elnök úgy próbálta az ország egységéért kiálló, a nemzeti érdekekből (és az ország területéből) nem engedő, határozott elnök képét sugározni, hogy közben kompromisszumkészséget kellett tanúsítania a jelentős részben oroszok lakta keleti és déli országrészek irányába is.

Porosenko a megválasztását követő beszédében, illetve újévi köszöntőjében tett is gesztusokat az orosz ajkú ukrán állampolgárok irányába azzal, hogy beszédei egy pontján orosz nyelvre váltott. Nyilatkozataiban azt is kijelentette, hogy oroszul ugyanúgy szeretik Ukrainát, mint ukránul.⁴¹⁷ Támogatója volt annak a mozgalomnak is, amely a mély válság-

⁴¹⁵ Стенограма пленарного засідання Верховної Ради України. 11.04.2014. <http://iportal.rada.gov.ua/meeting/stenogr/show/5239.html>

⁴¹⁶ Ez az ukrán név; oroszul: Doneck.

⁴¹⁷ Порошенко: Російською мовою Україну люблять не менше, ніж українською. *Українська правда* 23.08.2014. [http://www.pravda.com.ua/news/2014/08/23/7035607/;](http://www.pravda.com.ua/news/2014/08/23/7035607/)

ban lévő országban azzal próbálta csökkenteni a feszültséget, hogy két nyelven: ukránul és oroszul jelenítette meg plakátokon, hirdetőtáblákon, szórólapokon, az országos televíziós csatornák képernyőinek sarkában, videoklipeken⁴¹⁸ vagy éppen az Ukrajnában az egyik legnépszerűbb közösségi hálón külön oldalt kapott „Єдина країна – Единая страна”, azaz „Egységes ország” szlogent, amely azóta elérhetetlenné vált.

A magát a nemzeti oldalra pozicionáló értelmiségi körökből azonban emiatt sorozatos támadások érték az elnököt. Az egyik ismert kijevi nyelvész, Larisa Maszenko, aki tagja volt Turcsinov által 2014 tavaszán az új nyelvtörvény kidolgozására létrehozott szakértői bizottságnak egy nyelvpolitikai kérdéseket rendszeresen megvitató internetes portálon kifejtette: „A manapság elterjedt 'Єдина країна – Единая страна' jelszó hibás: valóságosan fixálja a kétnyelvűséget országos szinten, vagyis megerősíti az oroszot mint második államnyelvet. Vagyis nem egyesíti, hanem széttagolja az országot. Azt mondva, 'Единая страна', azaz oroszul fordulva a keletiek felé azt bizonyítjuk, hogy az ukrán, amely a nemzet egyesítésének sajátos szimbóluma, nem kötelező, még az elnök számára sem, ezzel eláruljuk azokat az ukránokat, elsősorban Keleten, akik az orosz környezet folyamatos nyomása ellenére is hűségesekek saját nyelvükhöz”.⁴¹⁹

Az orosz ajkúak felé tett gesztusokkal egyidőben azonban Porosenko a nyugati területek megnyugtatása céljából többször is határozottan kijelentette: az országnak egyetlen államnyelve van és lesz: az ukrán. Szimbolikus, hogy ezt a kijelentését 2015. február 11-én is megismételte a kormány kibővített ülésén:⁴²⁰ mindössze néhány órával azelőtt, hogy elindult volna Minszkbe, ahol döntő jelentőségű tárgyalásokon vett részt Németország kancellárja, Angela Merkel, valamint Franciaország és Oroszország elnöke, François Hollande és Vlagyimir Putyin társaságában a fegyverszünet és az ukrajnai béke esélyeiről. Az üzenet világos

Porosenko kész népszavazásra bocsátani az orosz államnyelvvé emelését és Ukrajna föderalizációját. *Kárpátalja.ma* 2015.03.31. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/kozelet/porosenko-kesz-nepszavazasra-bocsatani-az-orosz-allamnyelvv-emeleset-es-ukrajna-federalizaciojat/>

⁴¹⁸ Pl. Единая страна – Єдина країна. *YouTube* 09.03.2014. https://www.youtube.com/watch?v=O_FfRvzZSv8

⁴¹⁹ Лариса Масенко – Майя Орел: Нам потрібен мовний кордон із Росією. Сучасна мовна політика в Україні очима соціолінгвіста. *Портал мовної політики* 26.12.2014. <http://languagepolicy.info/2014/12/nam-potriben-movnyj-kordon-iz-rosijeju-suchasna-movna-polityka-ukrajini-ochymasotsiolinhvista/>

⁴²⁰ Порошенко: Державною мовою буде українська, інші – вільно використовуйте в побуті. *Українська правда* 11.02.2015. <http://www.pravda.com.ua/news/2015/02/11/7058200/>

volt: lehet, hogy kompromisszumokra kényszerül az elnök Minszkben, de az ukrán nyelv (mint az ukrán nemzet legfőbb szimbóluma) ügyében nem enged.

A 2017-es oktatási kerettörvény

Az ezredforduló után számos törvény és egyéb alacsonyabb rendű jogszabály érintette kedvezőtlenül a nem államnyelvet beszélőket. Minden területen jogszabályba foglalták az ukrán nyelv kizárólagosságát.⁴²¹ Különös felerősödött ez a tendencia a 2014-es narancsos forradalom (első Majdan) után. A nem ukrán nyelvű kiadványok importjára pótvámot vetettek ki, a csak ukrán nyelven sugárzó adók pályázhattak az országos lefedettségű rádió- és tv-csatornák üzemeltetésére, és a filmszínházakban csak ukrán nyelvű, vagy ukrán szinkronnal, vagy ukrán feliratozással ellátott filmeket vetíthettek.⁴²² Hátrányok érték az anyanyelvi oktatást is, elsősorban azért, hogy a felsőoktatásba való felvételhez köthették, amit az oktatási intézményektől független regionális vizsgaközpontokban kell letenni. Számos magyar iskolában érettségiző meg sem próbálkozott ezzel a fajta vizsgával, illetve a próbálkozók sem mindig vették sikeresen az akadályt. Az illetékes oktatási tárca 2008 májusában már előállt a javaslatával, hogy a nemzeti kisebbségek nyelvén működő iskolákat kétnyelvűvé kell tenni, amely azonban ekkor nem valósult meg.⁴²³

A 2010. évi államelnöki, illetve 2012. évi parlamenti választások után kisebbségi szempontból enyhülés következett be, több, a kisebbségek számára hátrányos oktatási intézkedést visszavontak, vagy felfüggesztettek, valamint 2012-ben megszületett az új nyelvtörvény, amely kedvezett a kisebbségeknek, azonban hatalmas politikai viharokat kavart a „nemzeti” és az „oroszpártinak” tartott politikai és értelmiségi körökben.⁴²⁴

⁴²¹ Tóth Mihály: Az anyanyelvhasználathoz való jog az Európai Unión kívül: az ukrainai példa. *Acta Humana* 2016/3. 19–31.

⁴²² Cserniczkó István: Ukrajna nyelvi helyzete egy amerikai film szinkronja tükrében. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2014/1. 93–104.

⁴²³ Cserniczkó István – Ferenc Viktória: Education as an ideal means of achieving a nation state in Ukraine. In: Róka Jolán (ed.): *Concepts & Consequences of Multilingualism in Europe*. Budapest, Budapest College of Communication and Business, 2010. 329–349.

⁴²⁴ Cserniczkó István – Fedinec Csilla: Nyelvpolitika határon: a 2012-es ukrainai nyelvtörvény elő- és utóéletéről. In: Márku Anita – Hires-László Kornélia

A közvélemény-kutatási adatok dinamikája egyértelműen az ukrán nyelv térhódítását jelezte, valamint az is egyértelmű, hogy 2014-ben a szinte teljesen oroszajkú Krím orosz annektálása, és az ugyancsak zömében oroszul beszélő két donbászi terület sűrűn lakott ipari nagyvárosainak a kijevi központi hatalom hatáskörén kívül kerülése ugyancsak az ukrán nyelv dominanciája irányában módosítják a nyelvi arányokat az ország többi részében.⁴²⁵

A hivatalos nyelvpolitika Ukrajnában folyamatosan arról szól, hogy az ukrán vagy az orosz nyelv használatát előmozdítsák a másik háttérbe szorításával.⁴²⁶ A nyelvek használatát szabályozó jogszabályokat soha nem alkalmazták következetesen Ukrajnában, ami önmagában alkalmas volt arra, hogy a kérdés folyamatosan politikai kampánytémává váljon.⁴²⁷ A tényleges gazdasági, szociális problémákat megoldani képtelen politikai erők ezzel terelték el a figyelmet a gondokról.⁴²⁸ Így válhatott az átpolitizált nyelvkérdés 2013 végén, 2014 elején a gazdasági összeomlás előtt álló és politikailag instabil országban a politikai válság és a fegyveres konfliktus kitörésének egyik ürügyévé is.⁴²⁹

Ilyen körülmények között került tárgyalásra az ukrainai oktatásügy megreformálásának kérdése. Az új oktatási törvény 2016 áprilisa óta volt a törvényhozás napirendjén, és 2016. október 6-án a parlament első olvasatban elfogadta. 2017. szeptember 5-én az esti órákban tartották meg a végszavazást. 255-en mellette, 20-an ellene szavaztak, 16-an tartózkodtak. A többi jelenlévő képviselő nem szavazott. Mivel név szerinti szavazás volt, így hivatalosan is tudott, hogy a kormánypárti képviselők közül az egyetlen ellenszavazatot Brenzovics László, a Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség elnöke, Petro Porosenko Blokkjának tagja adta le.⁴³⁰ A szavazásra az EU és Ukrajna közötti ratifikált társulási szerződés szeptember 1-jei életbe lépése utáni napokban került sor.

(szerk.): *Nyelvoktatás, kétnyelvűség, nyelvi tájkép. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból.* Ungvár, Autdor-Shark, 2015. 206–238.

⁴²⁵ Csernicskó István: *Nyelvpolitika a háborús Ukrajnában.* Ungvár, Autdor Shark, 2016. 120–124.

⁴²⁶ Bridget Goodman: The Ecology of Language in Ukraine. *Working Papers in Educational Linguistics* 2009/2. 19–39.

⁴²⁷ Abel Polese: Language and Identity in Ukraine: Was it Really Nation-Building? *Studies of Transition States and Societies* 2011/3. 36–50.

⁴²⁸ Stepanenko, 2003, i. m., 109–135.

⁴²⁹ Csernicskó István: Language Policy in Ukraine: The Burdens of the Past and the Possibilities of the Future. In: Simone E. Pfenninger – Judit Navracics (eds.): *Future Research Directions for Applied Linguistics.* Bristol, Multilingual Matters, 2017. 120–148.

⁴³⁰ Проект Закону про освіту. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639

Az Egyesült Államok kijevei nagykövetsége Twitter-bejegyzésben üdvözölte az ukrán oktatási reformot mint a jövő zálogát jelentő ifjúság fejlődésének alapját. A nemzetközi tiltakozás, többek között Magyarország tiltakozása ellenére, nem látszott esély arra, hogy az államfő ne írja alá a jogszabályt.

A magyar–ukrán diplomáciai kapcsolatok legfontosabb dokumentumának nevezhető magyar–ukrán alapszerződés magyar és ukrán nyelvű szövege – bár a hivatalos formula szerint: „Mindkét szöveg egyaránt hiteles” – éppen az oktatás nyelvére vonatkozó kitételben tér el egymástól. Az alapszerződéshez tartozó nyilatkozat a kisebbségek jogainak biztosításáról magyar nyelven kimondja: a felek egyetértenek abban, hogy biztosítják annak lehetőségét, hogy „a nemzeti kisebbségek tanulják anyanyelvüket és anyanyelvükön tanuljanak”.⁴³¹ Ukrán nyelven viszont az „és” helyett a „vagy” kötőszó szerepel,⁴³² amely egészen más értelmezést tesz lehetővé. Ez tehát két egymásnak ellentmondó szöveg, amely nemzetközi dokumentumban nem lehetséges, ha pedig mégis előfordul, azt orvosolni kell. Ennek módja pedig a nemzetközi szerződések megkötésének szabályait rendező 1969-es bécsi egyezmény értelmében az, hogy a felek megegyeznek az eltérő szövegrészek egymással kibékíthető értelmezésében, ha pedig ez nem lehetséges – adott esetben egyik vagy másik félnek le kellene mondani álláspontjáról –, akkor nemzetközi bíróság dönthet a kérdésben. Amíg a szövegek uniformizálása nem történik meg, addig a budapesti és a kijevei kormány egyaránt a saját perspektívájának megfelelően értelmezheti azt.⁴³³

Az ukrán parlament honlapján a végszavazás után is a szeptember 5-én beterjesztett törvény szövege volt hozzáférhető,⁴³⁴ azonban a végszavazás előtt azt jelentősen módosították, s ezt a megszavazott szöveget viszont már nem tették közé, annak tartalmáról találgatások folytak, illetve az oktatási tárca által kiadott hivatalos magyarázatokat, tájékoztató anyagokat lehetett csak elérni. Szeptember 14-én Brenzovics László parlamenti képviselő titkársága azonban a „Kárpátalja” hetilap és a „Kárpátalja.ma” portál rendelkezésére bocsájtotta a törvény leg-

⁴³¹ Nyilatkozat a Magyar Köztársaság és az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság együttműködésének elveiről a nemzeti kisebbségek jogainak biztosítása területén. 10. pont. http://net.jogtar.hu/jr/gen/hjegy_doc.cgi?docid=99500045.TV

⁴³² Договір про основи добросусідства та співробітництва між Україною і Угорською Республікою. http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/348_004

⁴³³ Tóth Loretta: Újabb csapás a magyarokra? *Magyar Idők* 2017.09.30. <http://magyaridok.hu/kulfold/ujabb-csapas-magyarokra-2279821/>

⁴³⁴ Проект Закону про освіту. <https://tinyurl.hu/rU6c/>

fontosabb, 7. cikkelyét, amely a tannyelvvel foglalkozik.⁴³⁵ Ez azonban nem volt hivatalos forrásnak tekinthető, csak sejthető volt, hogy valóban ez van a törvény szövegében, és éppen a 7. cikkelyt keményebben fogalmazták meg a dokumentumban, mint ahogyan a szeptember 5-én beterjesztett változatban szerepelt.

Porosenko államfő szeptember 18-20-án az Egyesült Államokba látogatott, ahol többek között sikeres tárgyalásokat folytatott az Ukrajnának nyújtandó jelentős pénzügyi támogatásról és a lőfegyverek vásárlására (addig az ország csak egyéb haditechnikai eszközöket kapott, illetve külföldi, közte amerikai katonai szakértők álltak a rendelkezésére), valamint konkretizálódott az Ukrajnába küldendő ENSZ katonai misszió ügye.⁴³⁶ Ez idő alatt, szeptember 19-én a parlament elnöke, Andrij Parubij ellátta kézjegyével a „láthatatlan” törvényt. Az utolsó fázisban Petro Porosenko államfő írta alá a jogszabályt szeptember 25-én.⁴³⁷ Másnap, szeptember 26-án volt az elnök születésnapja, sejthető volt, hogy ezt a napot nem fogja beárnyékolni a szöveg közzététele, ami végül szeptember 27-én jelent meg a hivatalos közlönyben,⁴³⁸ majd a parlament hivatalos honlapján is,⁴³⁹ s az ügyrendnek megfelelően másnaptól, azaz szeptember 28-ától életbe is lépett. A törvény „láthatatlansága” a magyarországi politikum és közvélemény egy részét, félrevezető módon, a tényektől elrugaszkodva arra engedte következtetni, hogy ami nem látszik, az nem is létezik, és hogy a szakértők is csak a sajtóértesülések szintjén vannak.⁴⁴⁰

⁴³⁵ Az oktatási törvény 7. cikkelye. *Karpatalja.ma* 2017.09.14. <http://www.karpatalja.ma/karpatalja/oktatas/az-oktatasi-torveny-7-cikkelye/>

⁴³⁶ US Senate approved allocation of \$ 500 million to Ukraine for defense. US Senate approved allocation of \$ 500 million to Ukraine for defense. 19.09.2017. <https://frontnews.eu/news/en/13602/US-Senate-approved-allocation-of-500-million-to-Ukraine-for-defense>; Meeting between the Presidents of Ukraine and USA: USA fully supports the proposals of Ukraine about the deployment of peacekeepers with the UN mandate in the occupied territory. 21.09.2017. <http://www.president.gov.ua/en/news/ssha-povnistyu-pidtrimuyut-propoziciyi-ukrayini-shodo-rozmis-43498>

⁴³⁷ Проект Закону про освіту. http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58639

⁴³⁸ *Голос України* 27.09.2017. <http://www.golos.com.ua/article/294010>

⁴³⁹ Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/>; a törvény szövegét magyarul lásd Fedinec Csilla – Csernicskó István (ford.): Ukrajna 2017. szeptember 5-én kelt 2145-VIII. sz. törvénye „Az oktatásról”. *Regio* 2017/3. 260–277.

⁴⁴⁰ Lásd többek között: Bötös Botond: Állítsuk meg a hisztériát! – Nem esznek magyar gyereket az ukránok. *Átlátszó.hu* 2017.09.13. <https://vilagterkep.atlatszo.hu/2017/09/13/allitsuk-meg-a-hisztariat-nem-esznek-magyar-gyereket-az-ukranok/>; Radnóti András: Így lesz pár nap alatt hisztéria a nyelvtörvényből, amit senki sem

Az elfogadott jogszabály egy kerettörvény, amelyet az oktatás különböző szintjeire vonatkozó törvényeknek kell követniük. A törvény strukturális reformot is előír: jelenleg a közoktatás 11 évfolyamos és háromfokozatú: az első fokozat 1–4. osztály, a második az 5–9. osztály, majd a harmadik a 10–11. osztály. Az új struktúra: az elemi az 1–4. osztály, az általános középiskola az 5–9. osztály, valamint a harmadik fokozat két irányt tesz lehetővé: szakoktatásba való továbblépést, vagy pedig az érettségit adó liceumba való továbblépést a 10–12. évfolyamon. Ettől eltérhetett és a továbbiakban is eltérhet a magán oktatási intézmények struktúrája. Az új törvény előírásait több lépcsőben vezetik be, a legfontosabb változásoknak már 2018. szeptember 1-jétől el kell, hogy induljanak.

A kerettörvény megkülönbözteti a nemzeti kisebbségeket és az őslakos népeket. Ukrajna parlamentje 2014 márciusában, a Krím orosz bekebelezése utáni napokban parlamenti határozat formájában ismerte el a krími tatárok őslakos státusát (корінні народи = indigenous peoples),⁴⁴¹ amit előtte negyed évszázadig hiába követeltek az érintettek belföldön és a nemzetközi fórumokon egyaránt.⁴⁴²

Az őslakos népek és a nemzeti kisebbségek közötti különbségtételnek nem csupán szimbolikus, hanem döntő jelentősége van. Az oktatási törvény 7. cikkelyének 1. pontja szerint az őslakos népekhez tartozók számára „az iskola előtti és az általános középiskolai szinteken” marad meg az anyanyelven való oktatáshoz való jog, míg a nemzeti kisebbségekhez tartozók csupán „az iskola előtti és az elemi iskolai szinteken” élhetnek ezzel a joggal. Azaz miközben a megszállt Krím félszigeten őslakos, az ország megmaradt területein csak szétszórva élő krími tatárok – mint őslakos nép tagjai – az 1. osztálytól a 12. osztályig tanulhatnak anyanyelvükön a jogszabály hatályba lépést követően, addig az ország bizonyos területein többen élő oroszok, magyarok, románok – mint nemzeti kisebbségek képviselői – számára csupán az 1–4. osztályokban garantált ez a jog.

olvasott. *444.hu* 2017.09.13. <https://444.hu/2017/09/13/igy-lesz-par-nap-alatt-hiszteria-a-nyelvtorvenybol-amit-senki-sem-olvasott>

⁴⁴¹ Постанова Верховна Рада України «Про Заяву Верховної Ради України щодо гарантії прав кримськотатарського народу у складі Української Держави» № 1140-VII від 20.03.2014. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1140-vii>

⁴⁴² Fedinec Csilla: Regionalitás és etnikai jelleg az ukrán kisebbségi pártpolitikában. In: Fedinec Csilla – Szarka László – Vizi Balázs (szerk.): *Etnikai pártok Kelet-Közép-Európában, 1989–2014*. Budapest, Gondolat, 2018. 453–474.; Fedinec Csilla: Az őslakos státus Ukrajnában. *Fórum Társadalomtudományi Szemle* 2018/2. 75–86.

Bár a jogszabályi megfogalmazás nem minden tekintetben egyértelmű, a legfontosabb kérdés felől azonban nem hagy kétséget, mégpedig, hogy: „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv.” Az ukránosítás – nemzetiesítés – és az orosz kérdés megoldására Ukrajna függetlenné válása óta nem született semmilyen egyéb épkezláb javaslat, a kérdés csomópontjába mindig a nyelvkérdés került: az fog minden problémát megoldani, ha az országban mindenki ukránul fog beszélni. Jól jellemzi az ezzel kapcsolatos várakozásokat a 2015. július 1-jén Kijevben „A nyelv egyesít minket” címmel tartott fórumon elfogadott kiáltvány, mely szerint „az ukrán nyelvnek egyesítő tényezővé kell válnia Ukrajna valamennyi állampolgára számára, [...] az államnyelv egységesítő és nemzetalkotó tényező, mely nélkül nem létezhet sem ukrán demokratikus állam, sem az ukránok modern politikai identitása”.⁴⁴³

A próbálkozások ellenére az ukránul beszélők aránya nem nőtt jelentősen. Ezen a helyzeten az új oktatási törvény révén akar a hivatalos Kijev változtatni. De mi is ez a helyzet? 2017. májusi adat szerint Ukrajnában 16 858 iskolában (elemi, általános és középiskola) 3 822 051 millió gyerek tanult. Ebből 16 678 az állami és az önkormányzati iskola, 180 a magán oktatási intézmény, az utóbbiakban 23 466-an tanultak. Az állami és önkormányzati iskolák 89,7-ában ukrán, 9,4%-ában orosz az oktatás nyelve, a magániskolákban ez az arány 55%, illetve 41,1%. A maradék az egyéb tannyelvű, közte a magyar. Kijevben az ukrán tannyelvű iskolák aránya 97,1%, az orosz tannyelvűeké 2,7%. Ukrajna 24 megyéjéből 15-ben 98-100% az ukrán tannyelvű iskolák aránya. A nyugati határszélen (Kárpátalján), két déli megyében (Csernyivci és Herszon), valamint a háborús megyékkel szomszédos Dnyipropetrovszk megyében 80-90%, a háborús területtel szomszédos másik két megyében (Harkiv és Zaporizsjia) 70-75% közötti. A legalacsonyabb az államnyelvű iskolák aránya az Ukrajna déli határa mentén található Odesza megyében (69,5%) és a két háborús megye, Luhanszk és Doneck fegyveres cselekményekkel nem érintett területein (65,1 és 59,5%).⁴⁴⁴ Az adatokat annyiban kell pontosítanunk, hogy az államnyelvű, azaz ukrán tannyelvű iskolákba beleszámítják nem csak a tisztán ukrán, hanem

⁴⁴³ Оприлюднено резолюцію Міжнародного форуму на підтримку української мови. *Портал мовної політики* 2015.07.22. <https://language-policy.info/2015/07/oprylyudneno-rezolyutsiyu-mizhnarodnoho-forumu-na-pidtrymku-ukrajinskoji-movy/>

⁴⁴⁴ Мова викладання у навчальних закладах: де в Україні найбільше російських шкіл. *Слово і Діло* 19.05.2017. <https://www.slovoidilo.ua/2017/05/19/infografika/suspilstvo/mova-vykladannya-navchalnyx-zakladax-ukrayini-najbilshe-rosijskyx-shkil>

az ukrán és egyéb tannyelvű iskolákat is. Bár az utóbbiak aránya nem jelentős, azért némiképp mégis torzítja a képet a részletesebb adatok hiánya.

A függetlenség több mint negyed százada alatt az államnak állandó vádja a magyarokkal kapcsolatban az államnyelv nem tudása miatt a társadalomba való integrálatlanság, a kisebbség a maga részéről pedig azt hangoztatta, hogy az állam nem teremtette meg a feltételeket az államnyelv elsajátításához, az állam egy módszertani kérdésből folyamatosan politikai kérdést kreál.⁴⁴⁵ A magyar kisebbséget ismeretlen eredetű provokációk érik, erősítendő azt a nem is nagyon titkolt vádat, hogy az oroszok után a magyarok veszélyeztetik leginkább az ország integritását.

A magyar nyelven tanulók mellett a 2015/2016-os tanévben 609 tanuló ukrán tannyelvű iskolában tantárgyként tanulta a magyar nyelvet mint anyanyelvet, további 703 gyerek fakultatív tantárgyként tanulta a magyar nyelvet, 430 tanuló pedig második idegen nyelvként tanult magyarul.⁴⁴⁶ Kutatási adatok szerint a kárpátaljai magyarok egy része nem magyar, hanem többségi (ukrán vagy orosz) tannyelvű iskolában szocializálódott, ahol a magyar nyelv semmilyen formában nincs jelen az oktatási folyamatban. Pontos adataink nincsenek arról, hogy a közösség mekkora hányada végzett nem magyar tannyelvű iskolát, a különböző empirikus kutatások adatai alapján azonban úgy becsüljük, hogy a kárpátaljai magyaroknak (nemzedéktől függően) körülbelül 15–30%-a nem magyar nyelven végezte iskolai tanulmányait. A Tandem 2016 című kutatás adatai szerint a középiskolai szint a legmagasabb iskolai fokozat, ahol a magyar nyelven tanulók aránya meghaladja a 70%-ot, az ennél magasabb iskolai fokozatokban jelentősen visszaesik azoknak az aránya, akik magyar nyelven tanultak.⁴⁴⁷

A 2016/2017-es tanévben Kárpátalján összesen 655 iskola működött (649 állami és 6 magán). Ezek közül 98 iskolában folyt magyar nyelven oktatás: ebből 71 volt magyar tannyelvű (66 állami és 5 magán; ez utóbbiak az egyházi liceumok), további 27 iskolában működtek magyar nyelven oktató osztályok. A 2016/2017-es tanévben Kárpátalján összesen 157 414 gyermek járt iskolába, ebből 16 275 gyerek tanult

⁴⁴⁵ Vö. Cserniczkó István: *Megtanulunk-e ukránul? A kárpátaljai magyarok és az ukrán nyelv*. Ungvár, PoliPrint, 2012.

⁴⁴⁶ Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації № 01-19/3871 від 30.12.2015 р.

⁴⁴⁷ TANDEM 2016. http://bgazrt.hu/npki/kutatasok_en/tandem_2016_en/; Ferenc Viktória – Rákóczi Krisztián: TANDEM 2016–2019. Ukrán–magyar együttélés Kárpátalján. In: Ferenc Viktória – Kovály Katalin (szerk.): *Kárpátalja mozgásban: társadalmi változások és interetnikus viszonyok az Euromajdan után*. Budapest, Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2020. 53–87.

magyar nyelven.⁴⁴⁸ 2017 szeptemberében összesen 85 településen működött magyar nyelven oktató iskola/osztály Kárpátalján. Ebből 75 településen volt 5–9. osztályban is magyar nyelven oktatás, illetve 34 településen a 10–11. osztályok szintjén is folyt magyar nyelven képzés. Az új oktatási törvény hatályba lépését követően ezek az iskolák/osztályok megszűnnek magyar tannyelvűek lenni.⁴⁴⁹

A különböző ágazati politikák, közte az oktatási, megerősíthetnek, újratermelhetnek etnikai határokat vagy újakat hozhatnak létre. A szubtraktív – az anyanyelvnek a domináns nyelvvel való behelyettesítését célzó – oktatás az asszimilációt támogatja, míg a hozzáadó, additív kétnyelvűség – amely a másik nyelvnek és kultúrának az önkéntes és kölcsönös tanulását állítja az előtérbe – az integráció segítője.⁴⁵⁰ Az oktatás formáját az állam választja meg. A kisebbség az etnikai mobilizáció keretében nyilvánítja ki véleményét. Ukrajna a legtöbb európai államhoz hasonlóan az „egy állam – egy domináns etnikai nemzet és több nemzeti kisebbség/etnikai csoport (legtöbb európai állam)” modellbe tartozik.⁴⁵¹ A modell kiindulópontja az, hogy az állam elismeri az állampolgárok jogát az „etnikai mássághoz”: az állam egy etnikai többségen alapszik, de ez az etnikai többség nem adhat közvetlen felhatalmazást az erőszakos asszimilációra, illetve a kizárásra.

⁴⁴⁸ Інформаційний лист департаменту освіти і науки Закарпатської обласної державної адміністрації № 01-17/1971 від 17.07.2017 р.

⁴⁴⁹ Több-e a 2, mint a 6? Avagy: jogszűkítő-e az új ukrán oktatási törvény 7. cikkelye? Hodinka Antal Intézet, 2017.09.28. <http://hodinkaintezet.uz.ua/tobb-e-2-mint-6-avagy-jogszukito-e-az-uj-ukran-oktatasi-torveny-7-cikkelye/>

⁴⁵⁰ Bartha Csilla: *A kétnyelvűség alapkérdései*. Budapest, Nemzeti Tankönyvkiadó, 1999. 192–193.; Tove Skutnabb-Kangas: *Language Policy and Linguistic Human Rights*. In: T. Ricento (ed.): *An Introduction to Language Policy. Theory and Method*. Oxford, Blackwell Publishing, 2006. 284–285.

⁴⁵¹ Jakab András: *Defining the Borders of the Political Community: Constitutional Visions of the Nation*. http://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=2045648

Formai követelmények

A nyelvhasználat rendjének nincs egységes szabályozási rendje. Nem létezik nemzetközi sztenderd arra vonatkozóan sem, hogy egy adott ország belefoglalja-e a nyelvkérdést az alkotmányába, alkot-e önálló nyelvtörvényt, kodifikál-e egy vagy több hivatalos nyelvet. Sőt, az állam nyelvének (nyelveinek) kategorizálására vonatkozó terminológia sem egységes: egyes országok nemzeti nyelvként, mások államnyelvként, megint mások hivatalos nyelvként definiálják az államigazgatás, a közigazgatás és a nyilvános érintkezés nyelvét vagy nyelveit, de vannak olyan államok is, ahol semmiféle utalás nincs az államnyelvre, vagy az ország területén használt nyelvek státusára. Az Amerikai Egyesült Államoknak például szövetségi szinten nincs megnevezett állam- vagy hivatalos nyelve.⁴⁵²

Az Európai Unió a tagállamok államnyelveit hivatalosnak ismeri el, ugyanakkor a tagállami nyelvhasználat az egyes tagállamok hatásköre. Finnországban például azt mondja az alkotmány 17. cikke, hogy „Finnország nemzeti nyelvei a finn és a svéd”.⁴⁵³ A francia alkotmány szerint „[a] Köztársaság nyelve a francia”, azonban nincs közvetlen utalás hivatalos nyelvi vagy államnyelvi státusra; a hivatalos politika kizárólag etnikumokról, etnikai csoportokról vesz tudomást, s nem beszél kisebbségekről, állampolgárai egyenlőségét a francia nyelv mint

⁴⁵² Gerencsér Balázs Szabolcs: Vigyázz! Kész! Beszél! A többségi és a kisebbségi nyelvek versengése az USA nyelvpolitikájában. *Kisebbségi Szemle* 2018/4. 95–116.

⁴⁵³ Kozmács István: A másik hazai nyelv oktatása Finnországban. *Magyar Nyelvőr* 2017/3. 310–323.

az állam szimbóluma biztosítja.⁴⁵⁴ Magyarország Alkotmánya (1989)⁴⁵⁵ sem tért ki az államnyelv kérdésére, általános védelemben részesültek „a magyar, valamint a kisebbségi nyelvek”. A 2011-es Alaptörvény⁴⁵⁶ Alapvetés része H) cikkének (1) pontja viszont meghatározta az állam hivatalos nyelvét: „Magyarországon a hivatalos nyelv a magyar.”

⁴⁵⁴ Ortutay Katalin: *A franciaországi kisebbségi nyelvek a hatalom árnyékában*. Budapest, Gondolat, 2011. 55.

⁴⁵⁵ A Magyar Köztársaság Alkotmánya (1989). <https://www.alkotmanybirosag.hu/alkotmany-1989>

⁴⁵⁶ Magyarország Alaptörvénye (2011). <https://tinyurl.hu/RH5N/>

Az alkotmány őre

Az Európai Unió társult országai közül Ukrajnában a nyelvkérdésre vonatkozó normarendszert az alkotmány, a nyelvtörvény, egyéb jogszabályok – ratifikált nemzetközi dokumentumok, ágazati törvények – határozzák meg. A törvényeket a parlament (Legfelsőbb Tanács) fogadja el. Hatályba lépésükhöz a jogszabályt alá kell írnia az államfőnek, ami nem automatikus (az államfőnek széles körű jogosítványai vannak), és közzé kell tenni őket a hivatalos törvénytárban, ez viszont formalitás. A törvények normakontrolljának parlamenten kívüli eszköze az alkotmánybírósgági felülvizsgálat vagy jogértelmezés.

Az alkotmányossági felügyelet kérdése az ukrán jogba először az 1978-ban elfogadott utolsó szovjet-ukrán alkotmánnyal került bele a módosítások során.⁴⁵⁷ Az 1989-es módosítás⁴⁵⁸ a parlament által megválasztandó Alkotmányossági Felügyeleti Bizottságról rendelkezett (97. cikk, 1) pont). Az 1990-es újabb módosítás⁴⁵⁹ már Alkotmánybírósnak nevezte a testületet (változatlanul 97. cikk 1) pont). Az Alkotmánybírósról eddig három törvényt alkottak Ukrajnában: 1992-ben,⁴⁶⁰ 1996-ban⁴⁶¹ és 2017-ben.⁴⁶² Az 1991-ben függetlenné váló Ukrajnában azonban nem sikerült a testületet felállítani, az új Alkotmány elfogadásáig csak az elnököt választották meg, a tagokat nem, így a testület formálisan nem működött. 1996-ban elfogadták a máig hatályos Alkotmányt,⁴⁶³ amelyben egy teljes fejezet, a XII. foglalkozik az Alkotmánybírósgág jogállásával, működésének alapelveivel. Az 1992-es törvény nem, de az Alkotmány, és annak nyomán az Alkotmánybírósgágról szóló további két törvény az alkotmánybírákkal kapcsolatban állított feltételek

⁴⁵⁷ Конституція (Основний Закон) УРСР (1978). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

⁴⁵⁸ Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» № 8303-XI від 27.10.1989. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11>

⁴⁵⁹ Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РСР» № 404-XII від 24.10.1990. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/404-12>

⁴⁶⁰ Закон України «Про Конституційний Суд України» № 2400-XII від 03.06.1992. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2400-12>

⁴⁶¹ Закон України «Про Конституційний Суд України» № 422/96-ВР від 16.10.1996. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2400-12>

⁴⁶² Закон України «Про Конституційний Суд України» № 2136-VIII від 13.07.2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2136-19#n685>

⁴⁶³ Конституція України (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

között tartalmazza az államnyelv ismeretének kritériumát is. Az 1996-os törvény a nyelvkérdésben három kitéletet tartalmaz: az alkotmánybíróknak tudnia kell az államnyelvet (16. cikk), az Alkotmánybíróság munkanyelve az államnyelv, és végül: azok a külső személyek, akiket a testület meghallgat az egyes ügyekben, amennyiben nem beszélnek az államnyelvet, tolmácsot kérhetnek (56. cikk). A 2017-es törvényben: az alkotmánybíróknak tudnia kell az államnyelvet (11. cikk, 1. pont), ugyanígy az alkotmánybíró tudományos tanácsadóinak és segédeinek (30. cikk, 3. pont), a munkanyelv az államnyelv (74. cikk, 1., 2., 3. pont), de az eljárásba bevont, az államnyelvben nem jártas személy kérhet tolmácsot (74. cikk, 4. pont). A munkanyelv azt jelenti, hogy az összes irat is államnyelven keletkezik, beleértve a beadványt is, a tolmácsolás lehetősége csak a szóbeli érintkezésre vonatkozik.

Az Alkotmánybíróságot az Alkotmány elfogadása és utána az új alkotmánybírói törvény életbe léptetése után 1996 őszén állították fel, tevékenységét 1997. január 1-jétől kezdte meg. Alkotmánybírósághoz fordulhat normakontroll vagy jogértelmezés kérdésében az államfő, a parlament, a parlamenti képviselők egy csoportja (legalább 45 képviselő aláírása szükséges hozzá), a kormány, az ombudsman, az önkormányzatok, jogi személyiséggel rendelkező szervezetek, panaszt az egyes állampolgárok is benyújthatnak. Az Alkotmánybíróság adott ügyekben meghallgatást tarthat az érintetteknek, közte politikai pártok és civil szervezetek képviselőinek is. A testület országos vagy helyi referendum alkotmányosságát is vizsgálhatja. Az Alkotmánybíróság határozatai kötelező érvényűek, fellebbezésnek helye nincs. A testület meghatározhatja a végrehajtás rendjét és határidejét, a határozatok be nem tartása a törvény előtti felelősséggel jár. Az egyes alkotmánybíróknak joguk van különvéleményt megfogalmazni. Az Alkotmánybíróság határozatait a testület hivatalos közlönyében és egyéb hivatalos, nyomtatott és elektronikus felületeken teszik közzé. A határozatot, és ha van, a különvélemény(ek)e)t, együtt teszik közzé, de az utóbbi(ak)nak nincs jogi következménye.⁴⁶⁴

Az államnyelv értelmezése

A Szovjetunió alkotmányai (1924, 1936, 1977) nem rendelkeztek a hatalmas birodalom állam- vagy hivatalos nyelvéről, s az országnak egé-

⁴⁶⁴ Юрій Шемшученко – Володимир Денісов (ред.): *Енциклопедія міжнародного права*. Т. 2. Київ, Академперіодика, 2017. 732–734.

szen a széthullás előtti utolsó időkig nyelvtörvénye sem volt. Az egyetlen szovjet nyelvtörvényt 1990. április 24-én fogadták el.⁴⁶⁵ A jogszabály 4. cikke a szövetségi és autonóm köztársaságok illetékességi körébe utalta a területükön használatos nyelvek státusának megállapítását, illetve – a történelmi tradíciókra hivatkozva – az oroszot a Szovjetunió hivatalos nyelveként határozta meg.

A föderatív felépítésű államban a legtöbb szovjet szövetségi tagköztársaságnak szintén nem volt kodifikált államnyelve vagy hivatalos nyelve, kivéve az Örmény és a Grúz Szovjet Szocialista Köztársaság alkotmányát, melyek államnyelvként nevezték meg az örményt, illetve a grúzt.⁴⁶⁶ Amint azonban széthullott a Szovjetunó, a birodalom helyén függetlenné vált nemzetállamok mindegyike sorban jelölte ki az alkotmányban és/vagy a nyelvtörvényben az immáron szuverén ország államnyelvét.⁴⁶⁷

Szovjet-Ukrajna fent említett 1978-as Alkotmánya⁴⁶⁸ –, amely módosításokkal az 1996-os új Alkotmány elfogadásáig érvényben volt – eredeti szövegében nem tartalmazott semmilyen utalást az államnyelvre vagy a hivatalos nyelvre. A nyelvhasználatot érintő tételei: a nyelvi diszkrimináció kizárása (32. cikk), az anyanyelvű oktatáshoz való jog (43. cikk), a jogszabályokat ukrán és orosz nyelven teszik közvé, de igény esetén támogatják az adott régióban leginkább használatos nyelvre történő fordítást (106. cikk, 17) pont), mint államelnöki feladat a határon túli ukránok jogainak, közte nyelvi jogainak védelme (114-5. cikk, 7-7) pont), az igazságszolgáltatás nyelve az ukrán, a bírósági eljárások során az ukrán nyelvet nem beszélők számára tolmácsot biztosítanak (157. cikk).

Az ugyancsak említett 1989-es alkotmánymódosítással⁴⁶⁹ került be a szövegbe a 73. cikkely a következő megfogalmazásban: „Az Ukrán SZSZK államnyelve az ukrán. - Az Ukrán SZSZK biztosítja az ukrán nyelv sokoldalú fejlődését és funkcionálást a közélet minden vonatkozá-

⁴⁶⁵ Закон о языках народов СССР (1990). <http://www.economics.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data01/tex10935.htm>

⁴⁶⁶ Дмитрий Катунин: Государственный и официальный язык в конституциях стран бывшего СССР. *Вестник Томского государственного университета. Филология* 2009/4. 20–29.

⁴⁶⁷ Gabrielle Hogan-Brun – Svitlana Melnyk: Language policy management in the former Soviet sphere. In: Bernard Spolsky (ed.): *The Cambridge Handbook of Language Policy*. New York, Cambridge University Press, 2012. 592–616.

⁴⁶⁸ Конституція (Основний Закон) УРСР (1978). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09>

⁴⁶⁹ Закон УРСР «Про зміни і доповнення Конституції (Основного Закону) Української РП» № 8303-XI від 27.10.1989. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/8303-11>

sában. - Az Ukrán SZSZK biztosítja az orosz nyelvnek, mint a Szovjetunió népei közötti érintkezés nyelvének szabad használatát. - Az állami, párt-, társadalmi szervezetek, vállalatok, intézmények és szervezetek munkájában azokon a helyeken, ahol a más nemzetiségű állampolgárok többségben vannak, az államnyelvvvel párhuzamosan egyéb nemzetiségi nyelvek is használhatók. - Az Ukrán SZSZK államilag gondoskodik a köztársaság lakossága által használt valamennyi nemzetiségi nyelv szabad fejlődéséről és használatáról. - Az Ukrán SZSZK-ban az ukrán nyelv és a többi nyelv használatát törvény szabályozza.”

Az ország függetlenné válása után az „Ukrán SZSZK” helyébe „Ukrajna” került, és végül az 1992-es módosítással⁴⁷⁰ teljes egészében kivették a cikkely harmadik bekezdését, amely az orosz nyelvre vonatkozott, maradt az ukrán, mint államnyelv és a nemzetiségi nyelvek. Az 1996-os új Alkotmányban⁴⁷¹ az ennek megfelelő 10. cikkely a következőképpen szól: „Ukrajna államnyelve az ukrán. - Az állam biztosítja az ukrán nyelv sokoldalú fejlődését és funkcionálását a közélet minden vonatkozásában Ukrajna egész területén. - Ukrajnában szavatolt az orosz, és a többi Ukrajnában használatos nemzetiségi nyelv szabad fejlődése, használata és védelme. - Az állam elősegíti a nemzetközi kommunikációs nyelvek elsajátítását. - Ukrajnában a nyelvhasználatot Ukrajna Alkotmánya szavatolja és törvény szabályozza.” Ez a szövegezés visszalépés volt az 1992-es alkotmánymódosításhoz képest, visszahozta a szovjet időkbeli, 1989-es állapotot az orosz nyelv kiemelt szerepével.

1997 és 2019 között az Alkotmánybíróság 69 alkalommal foglalkozott érdemben az 1996-os Alkotmány egyes cikkeivel. E dokumentumok közül az 1999. évi 10-rp. számú határozat⁴⁷² az Alkotmány fent idézett 10. cikkét értelmezte. A vizsgálat 51 parlamenti képviselő beadványa alapján indult, akik úgy vélték, hogy az ukrán parlament, a kormány,

⁴⁷⁰ Закон України «Про внесення змін і доповнень до Конституції (Основного Закону) України» № 2480-XII від 19.06.1992. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2480-12>

⁴⁷¹ Конституція України (1996). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

⁴⁷² Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційними поданнями 51 народного депутата України про офіційне тлумачення положень статті 10 Конституції України щодо застосування державної мови органами державної влади, органами місцевого самоврядування та використання її у навчальному процесі в навчальних закладах України (справа про застосування української мови) № 10-рп/99 від 14.12.1999. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/v010p710-99>

az államelnöki hivatal, az ország legtöbb oktatási intézménye hivatali kötelességeik ellátása során mellőzik, „tudatosan ignorálják” az államnyelvet.

A testület határozata definiálta az államnyelv fogalmát: „Az államnyelv (hivatalos nyelv) alatt az a nyelv értendő, mely az állam által ráruházott jogi státusa alapján a társadalmi élet nyilvános szféráiban a kötelező érintkezés nyelve.” A „társadalmi élet nyilvános szférái” alatt az alkotmánybírák a törvényhozó, a végrehajtó és a bírói hatalom, valamint az egyéb állami szervek és az önkormányzatok munkájának, határozatainak, ügyvitelének, illetve a közöttük való együttműködésnek a területét értik. A taláros testület jogértelmezése szerint tehát az „államnyelv” és a „hivatalos nyelv” terminus szinonim. Az államnyelvi státus rendszerint valóban jelent egyidejűleg hivatalos nyelvi státust is, ám ebből korántsem következik az, hogy minden hivatalos nyelv egyben államnyelv is. Azaz az „államnyelv” és a „hivatalos nyelv” nem tekinthető teljes mértékben szinonim kifejezésnek. Ugyanakkor az ukrán alkotmánybírák fenti jogfelfogása az ukrán nyelvészetben is elfogadottá vált.⁴⁷³

Az Alkotmánybíróság következtetése szerint az ukrán nyelv államnyelvi státusa azt jelenti, hogy ez az egyetlen hivatalosan használható nyelv, ez megfelel a preambulumban foglaltaknak az ukrán nemzet államalkotó szerepéről, amely nép történelmileg ennek az országnak a területén él, lakossága abszolút többségét alkotja és az ország névadója. Az Alkotmánybíróság az államnyelvet az alkotmányos rend alkotóelemének, az állami szimbólumok egyikének titulálja. A határozat kitért arra is, hogy az Alkotmány kimondja: „Ukrajnában szavatolt az orosz és a többi ukrainai nemzeti kisebbség nyelvének szabad fejlődése, használata és védelme.” Az Alkotmánybíróság jogértelmezése szerint ennek alapján a helyi önkormányzatok munkájában az államnyelv mellett az orosz nyelv és más nemzeti kisebbségek nyelvei is használhatók a törvények által meghatározott rendben. Az Alkotmánybíróság külön kitért az oktatás nyelvére, és azt mondja, hogy az oktatás nyelve minden szinten az ukrán nyelv, amely mellett lehet használni és tanulni a nemzeti kisebbségek nyelveit is.

A határozathoz Olekszandr Mironenko alkotmánybíró különvéleményt fűzött.⁴⁷⁴ Álláspontja szerint az Alkotmánybíróság napirendre sem tűzhetné volna a beadványt, mert az jogi szempontból nincs

⁴⁷³ Галина Мацюк: *Прикладна соціолінгвістика. Питання мовної політики*. Видавничий центр ЛНУ ім. Івана Франка, Львів, 2009. 202.; Масенко, 2007, i. m., 9–10.

⁴⁷⁴ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мироненка О. М. 16.12.1999. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/na10d710-99#n2>

megalapozva, a parlamenti képviselők politikai és nem jogi feladat ellátását várták el a jogi testülettől. Az ukrán nyelv államnyelvi státusa nem értelmezhető másként, mint hogy az az állam munkanyelve, és nem a civil társadalomé, s különösen nem az egyes polgároké. Így az államnyelv kötelező használata csak az állami szférában írható elő. Az Alkotmánybíróság szembe megy a nyelvi sokszínűséget megfogalmazó Alkotmánnyal és még az oktatás nyelvéné is az államnyelvet teszi meg, ezzel megszüntetve a többi nyelvre vonatkozó alkotmányos garanciákat.

Új szintre emelte az államnyelv szerepét az Alkotmánybíróság 2008. évi 8-rp. sz. határozata.⁴⁷⁵ A kijevi parlament 52 képviselője és a Krími Autonóm Köztársaság parlamentje közös beadványban fordult az Alkotmánybírósághoz, hogy a testület állapítsa meg, a Polgári Jogi Kódex és a Közigazgatási Perrendtartási Kódex nyelvhasználattal kapcsolatos cikkei, azaz a bírósági eljárások nyelvhasználatának szabályozása megfelel-e az Alkotmánynak. A beadvány készítői szerint a nevezett jogszabályok szűkítik az alkotmányos nyelvhasználati jogokat és a szabadságjogokat, amikor a bíróságok nyelveként az államnyelvet határozzák meg.

Az Alkotmánybíróság állásfoglalását a fenti, 1999. évi 10-rp. sz. határozatára alapozta, és megállapította, hogy az államnyelv teljes körű használata kiterjed a bíróságokra is, a jogegyenlőséget az biztosítja, hogy „az államnyelvet nem vagy nem megfelelő szinten beszélő állampolgárok a bírósági eljárás során használhatják anyanyelvüket, vagy azt a nyelvet, amelyet beszélnek”. A határozat nem részletezte, de ez a jog csak a szóbeli érintkezésre terjed ki. A határozat ezenkívül az államnyelvvvel kapcsolatban megállapította: „Az ukrán nyelv államnyelvi státusa az állam alkotmányos rendjének az állam területével, fővárosával, állami szimbólumaival azonos szintű összetevője.”

A nyelvtörvények és a kisebbségi nyelvek

Bár számos államnak van ide vonatkozó jogszabálya, önálló nyelvtörvény megalkotása igazi kelet-közép-európai sajátosság. Példaként hoz-

⁴⁷⁵ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України та за конституційним поданням Верховної Ради Автономної Республіки Крим щодо відповідності Конституції України (конституційності) статті 15 Кодексу адміністративного судочинства України, статті 7 Цивільного процесуального кодексу України № 8-рп/2008 від 22.04.2008. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v008p710-08>

ható fel Lengyelország, Szlovákia, Románia, Észtország, Lettország, Litvánia, Belarusz, Oroszország, Moldova, Ukrajna.

Az első ukrán nyelvtörvény az 1989 októberében elfogadott, „Az Ukrán SZSZK nyelveiről” című jogszabály volt. Ezt két nyelvtörvény követte a vizsgált időszakon belül – 2012-ben „Az állami nyelvpolitika alapjairól” című és 2019-ben „Az ukrán mint államnyelv működésének biztosításáról” című. Már a megnevezések is egyértelművé teszik, hogy az 1989-es, 2012-es és a 2019-es jogszabályok közül az első kettő általában a nyelvhasználatot, míg az utóbbi államnyelv használatát helyezi a középpontba, így leginkább államnyelvi törvénynek nevezhető. Az ukrán nyelvtörvényekhez soroljuk még a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját ratifikáló 2003-as jogszabályt is.

Az 1989-es nyelvtörvény⁴⁷⁶ az Alkotmánybíróság nem foglalkozott, ezért a külön elemzésétől eltekintünk hosszú szavatossági ideje – 2012-vel bezárólag – ellenére. Ez a jogszabály államnyelvként definiálta az ukrán nyelvet (2. cikk), a népek közötti érintkezés nyelvéként az orosz (4. cikk), szavatolta az anyanyelv és bármely más nyelv használatát (5. cikk), az oktatás és a nevelés nyelvének szabad megválasztását (27–29. cikk). A törvény lehetővé tette a nemzeti kisebbségek nyelveinek használatát az államnyelv mellett a regionális és helyi közigazgatásban, az önkormányzatok munkájában azoknak a közigazgatási egységeknek a területén, ahol az adott nemzeti kisebbség képviselői többséget alkottak. A jogszabály tehát a kisebbségi nyelvek hivatalos nyelvként való használatát regionális szinten nagyon magas: 50 százaléknál magasabb küszöbhez kötötte.⁴⁷⁷

Az Európa Tanács Parlamenti Közgyűlésének 1995. évi 190. számú állásfoglalása Ukrajna tagfelvételéről⁴⁷⁸ egyértelműen fogalmazta meg az ország kötelezettségeit: ratifikálni az Európa Tanácsnak a Nemzeti

⁴⁷⁶ Закон Української Радянської Соціалістичної Республіки «Про мови в Українській РСР» № 8312-XI від 28.10.1989. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/8312-11>

⁴⁷⁷ Cserniczkó István: A nyelvek helyzetére vonatkozó dokumentumok Ukrajnában. In: Kontra Miklós – Hattyár Helga (szerk.): *Magyarok és nyelvtörvények*. Budapest, Teleki László Alapítvány, 2002. 11–23.; Beregszászi Anikó – Cserniczkó István: A magyar nyelv használatának lehetőségei Kárpátalján de jure és de facto. In: Nádor Orsolya – Szarka László (szerk.): *Nyelvi jogok, kisebbségek, nyelvpolitika Kelet-Közép-Európában*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2003. 110–122.; Cserniczkó István – Fedinec Csilla: Four Language Laws of Ukraine. *International Journal on Minority and Group Rights* 23 (2016). 560–582. DOI 10.1163/15718115-02401004

⁴⁷⁸ Parliamentary Assembly, Council of Europe. Application by Ukraine for membership of the Council of Europe. Opinion 190 (1995). <http://assembly.coe.int/nw/xml/XRef/Xref-XML2HTML-en.asp?fileid=13929&lang=en>

Kisebbségek Védelméről szóló Keretegyezményét (1995); a kisebbségpolitikát összhangba hozni a Parlamenti Közgyűlés 1201/1993. számú Ajánlásával; a csatlakozást követő egy éven belül aláírni és ratifikálni a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját (1992).

A Keretegyezményt a csatlakozás (1995) utáni harmadik évben, 1997 legvégén ratifikálta a parlament.⁴⁷⁹ A Karta ennél bonyolultabb utat járt be. A dokumentumot az ukrán parlament (először) 1999 decemberében ratifikálta.⁴⁸⁰ A Karta védelme alá helyezte tizenhárom nemzeti kisebbség, az oroszok, a zsidók, a belaruszok, a moldovánok, a románok, a krími tatárok, a bolgárok, a lengyelek, a magyarok, a görögök, a németek, a gagauzok és a szlovákok nyelvét. A Karta alkalmazhatóságát 20%-os kisebbségi arány eléréséhez kötötte, de sávosan a 20% alatti, és a 10% alatti jelenléthez is rendelt jogokat. A 10%-os határral a keleti-délkeleti országrész egybefüggő területein, valamint a nyugati országrészben Csernyivci és Kárpátalja megyékben nyílt volna meg a lehetőség arra, hogy a kisebbségi nyelvek helyben hivatalos státust nyerjenek.

A ratifikációs törvénnyel kapcsolatban 54 parlamenti képviselő az Alkotmánybírósághoz fordult az Alkotmányban szabályozott eljárásrend megsértésére hivatkozva. Az Alkotmánybíróság 2000. évi 9-rp. számú határozatában helyt adott a beadványnak, és formai hibákra hivatkozva érvénytelenítette a törvényt.⁴⁸¹ A határozat indoklása szerint a törvény visszavonásának oka, hogy a ratifikációs törvényt nem az államelnök, hanem a parlament elnöke írta alá és hirdette ki. Eddig a döntésig azonban Ukrajnában minden ratifikációs törvényt a parlament elnöke írt alá, ám az Alkotmánybíróság döntése csak ezt az egy ratifikációs törvényt hatálytalanította.⁴⁸²

⁴⁷⁹ Закон України «Про ратифікацію Рамкової конвенції Ради Європи про захист національних меншин» № 703/97-ВР від 09.12.1997. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/703/97-%D0%B2%D1%80>

⁴⁸⁰ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» № 1350-XIV від 24.12.1999. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1350-14>

⁴⁸¹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 54 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин, 1992 р.» (справа про ратифікацію Хартії про мови, 1992 р.) № 9-рп/2000 від 12.07.2000. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-00>

⁴⁸² Владимир Алексеев: *Бегом от Европы? Кто и как противодействует в Украине реализации Европейской хартии региональных языков или языков меньшинств*. Харьков, Факт, 2008.; Мельник, Світлана – Черничко, Степан: *Етнічне та мовне розмаїття України. Аналітичний огляд ситуації*. Ужгород, ПоліПрінт, 2010. 37–45.; Bill Bowring – Miroslava Antonovych: Ukraine's long and winding road to the European Charter for Regional and Minority Languages. In: *The European Charter for Regional*

A Karta újbóli ratifikálására 2003 májusában került sor.⁴⁸³ A ratifikációs dokumentum azonban csak két évvel később, 2005. szeptember 19-én került letétbe az Európa Tanács főtítkárnál, s így a Karta csupán 2006. január 1-jétől lépett hatályba Ukrajnában. A Karta 2003-ban ratifikált változatában kevesebb kötelezettséget vállalt az ország, mint 1999-ben. A jogszabály ugyanannak a tizenhárom nemzeti kisebbségnek a nyelveit helyezte a védelme alá, mint az 1999-es, később hatálytalannított törvény, de például kikerült belőle a 20%-os határ. A Karta ratifikációját erős negatív propaganda előzte meg és követte Ukrajnában. Politikusok, állami hivatalnokok, tudósok, aktivisták, újságírók kritizálták a Kartát. A negatív kampányban több hamis állítást is terjesztettek a nemzetközi kisebbségvédelmi dokumentummal kapcsolatban, ami jelentősen rontotta a presztízsét az ország lakossága körében.⁴⁸⁴

A ratifikációs törvényt ezúttal is megtámadta 46 parlamenti képviselő, arra hivatkozva, hogy az nem számol az abban foglaltak végrehajtásának anyagi következményeivel, s Ukrajna nehéz pénzügyi helyzetével összefüggésben a végrehajtásnak nincs meg a fedezete. Hivatkoztak arra is, hogy a szavazásra bocsátással megsértették a parlament ügyrendjét. Az Alkotmánybíróság 2004-ben ügyrendi döntéssel elutasította a tárgysorozatba vételt arra való hivatkozással, hogy a testület a jogszabály alkotmányosságát vizsgálhatja, más jogszabályoknak való megfeleléseit nem.⁴⁸⁵

Az 1989-es nyelvtörvényt váltó 2012-es új jogszabályt⁴⁸⁶ több próbálkozás után, politikai háttéralkuk közepette, botrányos körülmények között fogadta el a parlament 2012. július 3-án,⁴⁸⁷ majd hosszú és fordulatos út vezetett a megszavazott dokumentum aláírásához az akkori házelnök, Volodimir Litvin, majd az államfő, a 2014 elején megbuktatott Viktor

and Minority Languages: Legal Challenges and Opportunities. Strasbourg, Council of Europe Publishing, 2008. 157–182.

⁴⁸³ Закон України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» № 802-IV від 15.05.2003. <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/802-15>

⁴⁸⁴ Csernicskó István: The European Charter for Regional or Minority Languages by Ukraine. *Acta Academiae Beregsasiensis* 2013/2. 127–145.

⁴⁸⁵ Ухвала Конституційного Суду України про відмову у відкритті конституційного провадження у справі за конституційним поданням 46 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про ратифікацію Європейської хартії регіональних мов або мов меншин» № 15-у/2004 від 19.02.2004. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v015u710-04>

⁴⁸⁶ Закон України «Про засади державної мовної політики» № 5029-VI від 03.07.2012. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5029-17#n284>

⁴⁸⁷ Fedinec Csilla – Csernicskó István: Nyelvtörvény Saga Ukrajnában: a lezáratlan 2012-es fejezet. *Kisebbségkutatás* 2012/3. 568–588.

Janukovics által.⁴⁸⁸ Az ellenzék által Lex Kivalov–Koleszniczenko néven emlegetett törvényt végül 2012. augusztus 10-én hirdették ki.

Bár az oroszpártinak tekintett Janukovicstól sokan azt várták, hogy módosítja az Alkotmányt, és az orosz második államnyelvvé válik Ukrajnában, az új nyelvtörvény megőrizte az ukránt az ország egyetlen államnyelveként. Ehelyett a 2012-ben elfogadott nyelvtörvény olyan jogi normát vezetett be, hogy azoknak a közigazgatási egységeknek (megye, járás, helyi önkormányzat) a területén, ahol egy adott kisebbségi nyelv anyanyelvi beszélőinek aránya a hivatalos népszámlálási adatok alapján eléri a 10%-ot, ez a nyelv az államnyelv mellett hivatalos nyelvként használható. Fontos azonban, hogy bár a legutóbbi, 2001-es ukrainai census szerint az orosz anyanyelvűek aránya országos szinten jóval meghaladta a 10%-os küszöböt, a nyelvtörvény csak a régiók szintjén engedélyezte a kisebbségi nyelvek hivatalos használatát, országos szinten nem.⁴⁸⁹

A jogszabály elidegeníthetetlen emberi jogként határozta meg a nyelvi identitás szabad megválasztásának jogát. Regionális vagy kisebbségi nyelvnek ismert el 18 nyelvet: ezek az orosz, a belarusz, a bolgár, az örmény, a gagauz, a jiddis, a krími tatár, a moldován, a német, az újjögörög, a lengyel, a roma, a román, a szlovák, a magyar, a ruszin, a karaim, a krimcsak.

A 2014-es méltóság forradalmát követő politika fordulat utáni első parlamenti jogalkotások egyike volt, hogy február 23-án törvényt fogadtak el a nyelvtörvény hatályon kívül helyezéséről. Több külföldi állam tiltakozására, valamint az ukrán értelmiség jelentős részének józanságra intő megszólalása nyomán Olekszandr Turcsinov házelnök, aki egyben az ideiglenes államfői jogokat is gyakorolta, nem írta alá a parlamenti javaslatot, így a nyelvtörvény továbbra is hatályban maradt. Mindeközben elkezdődött egy új nyelvtörvény előkészítése, de a folyamat ekkor érdemi munka nélkül elakadt, miután márciusban Oroszország annektálta a Krímet, a keleti megyékben pedig kitört a hibrid háború.⁴⁹⁰

2014. július 7-én 57 parlamenti képviselő fordult az Alkotmánybírósághoz, hogy vizsgálja meg a jogszabály alkotmányosságát. A beadvány megfogalmazói szerint a törvény lehetővé tette, hogy a regionális nyelvek domináljanak az államnyelvvvel szemben, egyes nyelvi csoportokat (nemzeti kisebbségeket) privilégiumokhoz juttatott, másokat korlátozott

⁴⁸⁸ Cserniczkó–Fedinec, 2015, i. m., 206–238.

⁴⁸⁹ Tóth–Cserniczkó, 2014, i. m., 30–36.

⁴⁹⁰ Cserniczkó, 2016, i. m., 63–64.

jogaiban. Ezenkívül kifogásolták azt is, hogy szerintük a parlamenti szavazáskor nem tartották be az eljárásrendet.

Az Alkotmánybíróság évekig halogatta a döntést. 2015. június 18-án Kijevben a testület épülete előtt immár társadalmi aktivisták is követelték, hogy nyilvánítsák alkotmányellenesnek a nyelvtörvényt. Az Alkotmánybíróság a kérdésben hozzá forduló egyik társadalmi aktivistának 2015. július 16-án 4-14-18/1352. számú levelében adott választ. Ebben kifejtette, hogy mivel a nyelvtörvényt előbb eltörölte a parlament, majd az erről szóló jogszabály nem lépett hatályba, illetve a parlament új nyelvtörvény kidolgozásával bízott meg egy bizottságot, a parlamenti képviselők beadványának tárgyalását a testület elhalasztotta, ám továbbra is folyik a határozathozatalhoz szükséges anyagok előkészítése.⁴⁹¹

Az alkotmánybírósági eljárásban a következő fontos szakasz 2016. decembere volt, amikor a testület nyilvános meghallgatást tartott a kérdésben – a videókat elérhetővé tették a YouTube-csatornán is. Szakértők bevonása bevett eljárás, azonban a nyilvános forma nem. A meghallgatás anyagait az Alkotmánybíróság végül nem vette figyelembe, viszont az ott elhangzottak alkalmasak voltak arra, hogy tovább borzolják a kedélyeket, hangulatot szítsanak a kisebbségekkel szemben.⁴⁹²

Az Alkotmánybíróság határozata végül 2018. február 28-i keltezéssel született meg. A testület 2018. évi 2-r. sz. határozatában⁴⁹³ számos eljárásrendi kifogásnak helyt adott, többek között annak, hogy a szavazáskor nem tartózkodott minden képviselő az ülésteremben, akiknek a szavazatát figyelembe vették, hanem parlamenti kártyájukkal képviselőtársaik szavaztak helyettük. Meg kell jegyezni, hogy ez a szavazási fegyelem egyáltalán nem szokatlan az ukrán parlamentben, noha az Alkotmány 84. cikk harmadik bekezdése valóban kimondja, hogy a képviselőnek személyesen kell leadnia szavazatát. Az Alkotmánybíróság, hivatkozással arra, hogy a jogszabály elfogadása az eljárásrend megsértésével történt, az Alkotmány 152. cikk első bekezdésének megfelelően a törvényt hatályon kívül helyezte. A határozat kitért arra is, hogy mivel az eljárásrend megsértése önmagában kimeríti az alkotmányellenességet, így annak további, tartalmi vizsgálata nem szükséges – bár az eljárás

⁴⁹¹ Уо. 62–63.

⁴⁹² Csernicskó István: A kutatói etika és a politikai meggyőződés. In: Csernicskó István – Márku Anita (szerk.): *A nyelvészet műhelyeiből. Tanulmányok a Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont kutatásaiból*, V. Ungvár, Autdor-Shark, 2019. 191–192.

⁴⁹³ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 57 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про засади державної мовної політики» № 2-р/2018 від 28.02.2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v002p710-18>

során a szakértők széles körét hallgatták meg a törvény tartalmával kapcsolatban. Az Alkotmány 152. cikk bekezdése így szól: „A törvények és egyéb jogi aktusok alkotmányellenességét Ukrajna Alkotmánybírósága állapítja meg, amennyiben az részben vagy egészben ellentétes az Alkotmánnyal, vagy pedig a vita, a szavazás vagy a hatályba léptetés során megsértették az Ukrajna Alkotmánya által meghatározott eljárásrendet.”

A döntést tizenegy alkotmánybíró hozta meg, s közülük tizenegyen különvéleményt fűztek a határozathoz. Többségük mindösszesen az eljárásrenddel kapcsolatos kérdések újbóli körüljárására szorítkozott, de Mikola Melnik például kifogásolta, hogy az Alkotmánybíróság alaptalanul korlátozta saját jogkörét, és nem vizsgálta a törvény tartalmát, aminek alapján ki kellett volna mondani a jogszabálynak nem csak az alkotmányellenességét, hanem az ukránellenességét is.⁴⁹⁴ A Velencei Bizottság 2011-ben a nyelvtörvény (egyik) tervezetével kapcsolatos véleményében szintén azt állapította meg, hogy a tervezet nem kiegyensúlyozott, mivel aránytalanul megerősíti az orosz nyelv pozícióit, anélkül, hogy alátámasztaná az ukrán nyelvet mint államnyelvet, amely a társadalom integrálásának fontos eszköze (II/4.; II/6.; V/66.).⁴⁹⁵

A 2012-es nyelvtörvényt megsemmisítő alkotmánybírói határozat elfogadásának napján tűzte napirendre a parlament az új nyelvtörvény vitáját, melyet első olvasatban 2018. október 4-én fogadott el. A törvény végszavazására 2019. április 25-én, az ukrainai államfőválasztás második fordulója után került sor, amikor már biztos volt, hogy Petro Porosenko elnök elvesztette a pozíciót. A törvényt Porosenko május 15-én írta alá, azt megelőzően, hogy az új államfőt, Volodimir Zelenszkijt május 20-án beiktatták. Porosenkonak erre joga volt, hiszen Ukrajnában az államfő a megválasztás napjától betölti ugyan a pozícióját, azonban a hatalom gyakorlására csak a beiktatása után jogosult, a leköszönő államfő pedig a köztes időszakban aktívan gyakorolhatja jogköreit, nem válik szimbolikus szereplővé. A Porosenkhoz hasonlóan orosz anyanyelvű Zelenszkij vezette új hatalom ezzel politikai kényszerpályára tolodott. Ha változatlan formájában hagyják és alkalmazni kezdik a törvény rendelkezéseit, akkor szembe kerülnek azoknak a választóknak a jelentős részével, akik szavazatai révén megnyerték a 2019-es elnöki

⁴⁹⁴ Окрема думка судді Конституційного Суду України Мельника М. І. 28.02.2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/nc02d710-18#n2>

⁴⁹⁵ Opinion on the Draft Law on Principles of the State Language Policy of Ukraine, Adopted by the Venice Commission at its 89th Plenary Session. Venice, 16-17 December 2011. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2011\)047-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2011)047-e)

és parlamenti választásokat. Ha azonban hatályon kívül helyezik a jogszabályt, akkor magukra rántják a magukat az ukrán nemzeti érdekek képviselőjeként beállító, Zelenszkijt és csapatát nemzetellenesnek kiáltó politikai ellenlábasaik támadásait.

Az államnyelvi törvény⁴⁹⁶ 2019. július 16-án, pár nappal a július 21-ére kiírt előrehozott parlamenti választások előtt lépett életbe. Ez a törvény a magánbeszélgetések és az egyházi szertartások kivételével kizárólagossá tette az államnyelv használatát az államigazgatásban, a közéletben, a kultúrában és a sportban, illetve kvótákhoz kötötte a kisebbségi nyelvek használhatóságának mértékét a tömegtájékoztatásban és az oktatásban. Az államnyelv elvágólagos érvényre juttatását az tompítja némileg, hogy a törvény egyes passzusai nem egyszerre, hanem időben elnyújtva válnak hatályossá.

2019. június 21-én Ukrajna 51 parlamenti képviselője beadványt nyújtott be Ukrajna Alkotmánybíróságához,⁴⁹⁷ melyben kérték az államnyelvi törvény alkotmányellenességének megállapítását. A parlamenti képviselők beadványának – egyebek mellett – az egyik indoka az, hogy az államnyelvi törvény elfogadása során a parlament többször is megsértette a törvények elfogadására vonatkozó jogszabályokat. Az általunk vizsgált időszak végéig, azaz 2020 szeptemberéig az Alkotmánybíróság nem hozott határozatot a parlamenti képviselők beadványának tárgyában.

A filmügy

Az alkotmánybírósági határozatok között talán az egyik legmeglepőbb, hogy a filmtörvénnyel foglalkozót is találunk. Az 1998-as filmtörvény-nyel⁴⁹⁸ kapcsolatban 60 parlamenti képviselő tette fel azt a kérdést, hogyan kell értelmezni a jogszabály 14. cikkének második bekezdését. Hivatkozással az Alkotmánybíróság korábbi állásfoglalására az Alkotmány államnyelvről szóló bekezdéséről, valamint a Regionális vagy Kisebbségi Nyelvek Európai Kartáját ratifikáló törvényről, a képviselők úgy fogalmaztak, hogy a filmtörvény szóban forgó bekezdésének

⁴⁹⁶ Закон України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2704-19>

⁴⁹⁷ Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про забезпечення функціонування української мови як державної» № 2704-VIII від 25.04.2019. http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4094_r.pdf

⁴⁹⁸ Закон України «Про кінематографію» № 9/98-ВР від 13.01.1998. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/9/98-%D0%B2%D1%80>

„logikai és nyelvtani elemzése” is arra a következtetésre vezet, hogy a külföldi filmek szinkronizálása, alámondása vagy feliratozása kötelező, mégpedig államnyelven vagy a nemzeti kisebbségek nyelvein. A 2007. évi 13-rp. számú alkotmányírószági határozat egyetértett azzal, hogy kötelező az államnyelv, az egyéb nyelvekre nem tért ki.⁴⁹⁹

Ezzel azonban nem csillapodtak a kedélyek. A filmtörvény szóban forgó bekezdését 2012-ben úgy módosították, hogy a nyelvhasználatra vonatkozó fenti leírás helyett az a mondat került be, hogy a nyelvhasználatot a 2012-es nyelvtörvény, majd a 2019-es módosítással, hogy a 2019-es nyelvtörvény határozza meg.

A 2012-es nyelvtörvény 23. cikkének 4. bekezdése a következőképpen fogalmazott: a külföldi filmeket forgalmazni és bemutatni lehet eredeti nyelven, államnyelven, regionális nyelveken vagy kisebbségi nyelveken szinkronizálva, alámondva vagy feliratozva.

A 2019-es nyelvtörvény 23. cikkének 6. pontja hosszasan taglalja a filmkérdést, aminek lényege, hogy Ukrajnában minden film csak államnyelven forgalmazható és mutatható be. A külföldi filmeket kötelező államnyelvre lefordítani szinkronizálással, alámondással vagy feliratozással, a hazai gyártású filmek „a krími tatárok és más őslakos népek nyelvén” is készülhetnek. A filmtörvény eredeti szövegében a „nemzeti kisebbségek nyelvei” szerepelt, amit ezzel az „őslakos népek nyelveivel” cseréltek fel. A 23. cikk 7. pontja a mozijegyekkel és a moziplakátokkal kapcsolatban még ennyire sem megengedő, azok csak államnyelven készülhetnek. Ukrajnában olyan jogszabály pedig, amelyik meghatározná, ki az őslakos, 2020 szeptemberével bezárólag nem született. Erre vonatkozóan először a 2017-es oktatási kerettörvény tett megkülönböztetést. A nemzeti kisebbségekről szóló, máig hatályos 1992-es törvény⁵⁰⁰ kizárólag a „nemzeti kisebbség” fogalmat használja, melyet a 3. cikkben a következőképpen definiál: „Nemzeti kisebbségek Ukrajna azon állampolgárai, akiknek nemzetisége nem ukrán, kinyilvánítják nemzeti öntudatukat és csoporthoz tartozásukat.”

Joggal vetődik fel a kérdés, hogy miért olyan érdekes az, hogy milyen nyelvű egy film. 2014-ig ennek elvi jelentősége nem volt, csak sajátos-

⁴⁹⁹ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 60 народних депутатів України про офіційне тлумачення положень частини другої статті 14 Закону України «Про кінематографію» (справа про розповсюдження іноземних фільмів) № 13-рп/2007 від 20.12.2007. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v013p710-07>

⁵⁰⁰ Закон України «Про національні меншини в Україні» № 2494-XII від 25.06.1992. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2494-12>

ságai. Az 1990-es évek eleji összeomlásközeli állapotból kievickélve az ukrainai filmgyártás nagyrészt kommercializálódott, egyre növekvő számban állították elő a filmstúdiók a mozifilmeket és a tévéfilmeket, illetve -sorozatokat, melyek mintegy 80%-ban orosz nyelvűek voltak. Az ukrán, a belarusz és az orosz filmszínészek tulajdonképpen egy piacon mozogtak, pusztán a szereplők állampolgársága alapján nem lehetett megállapítani, hogy egy film milyen gyártású. A 2014-es válság – a Krím Oroszország általi anektálása és Ukrajna keleti megyéiben a hibridháború kitörése – nyomán Ukrajna 2015-ben egyetlen törvényre⁵⁰¹ módosította a telekommunikációs térrel összefüggő jogszabályokat, betoldva az „agresszor-állam” definíciót. A módosítás a filmekre vonatkozóan azt jelentette, hogy megtiltották számos oroszországi film vetítését, illetve oroszországi színészeket tiltottak ki az országból. A „szinkronizálás, alámondás vagy feliratozás” vita pedig arról (is) szól, hogy az az orosz nyelvű filmekre is vonatkozzon, a jövőben pedig nem készülhetnek Ukrajnában orosz nyelvű filmek, hanem csakis az államnyelven és az „öslakosok nyelvein”. 2019 végéig annyi érdemi változást történt, hogy a filmek továbbra is alapvetően orosz nyelvűek – vagy alkalmazva az országban uralkodó valós nyelvi sokszínűséget, ahogy ez korábban is előfordult egyes filmekben, az egyes szereplők a filmben ábrázolt helyzetnek megfelelően oroszul, ukránul szólalnak meg, vagy a keveréknyelvet, a szurzsikot használják –, azonban a filmek elején és végén a stáblista már ukrán nyelvű.

A nyelvkérdéssel a világ filmiparának is van problémája. Itt a fő szempont azonban a piacképesség. A nemzetközi filmiparban a legjobban forgalmazható filmek angol nyelvűek, a más nyelvűeket egy kalap alá véve „idegen nyelvű” kategóriába sorolják. Esetükben a jó minőségű felirat vagy szinkron elengedhetetlen, de nem feltétlenül vonzza a közönséget.⁵⁰² Ugyanakkor az idegennyelv-tanulásnak – a világban persze az angol nyelv elsajátítására koncentrálnak – régóta elismert hatékony segítője, ha filmeket eredeti nyelven nézik, esetleg feliratozva, nem pedig szinkronizálva.

Az államnyelvnek a sajátos funkcióját jelzi, hogy a 2003-ban elfogadott nemzetbiztonságról szóló törvény 6. cikkében a prioritást élvező nemzeti érdekek között sorolta fel az államnyelvet (nemzeti érdek

⁵⁰¹ Закон України «Про внесення змін до деяких законів України щодо захисту інформаційного телерадіопростору України» № 159-VIII від 05.02.2015. <https://web.archive.org/web/20170323224542/http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/159-19>

⁵⁰² Angus Finney: Egy adag realitás. Az európai filmipar helyzetéről. *Filmkultúra* 1994/6. 37–39.

„biztosítani az ukránnak mint államnyelvnek a fejlődését és funkcionálást a társadalmi élet minden szférájában Ukrajna egész területén”), valamint az orosz nyelv és más nemzeti kisebbségek nyelvének szabad fejlődésének, használatának és védelmének garantálását.⁵⁰³ A nemzetbiztonságról szóló új, 2018-as törvény azonban már nem tartalmazza ezt a passzust.⁵⁰⁴

Az oktatásügy

Az Alkotmánybíróság az oktatás kérdéséről először a 2000-ben életbe lépett „Szabályzat az általános közép fokú oktatási intézményről”⁵⁰⁵ 2009-es módosítása⁵⁰⁶ kapcsán alkotott véleményt. 52 parlamenti képviselő az ellen emelt kifogást, hogy a Szabályzatba a módosítással beírták: az állami és a kommunális intézményekben a pedagógusok csak ukránul beszélhetnek, a nemzetiségi iskolákban pedig az ukrán mellett használhatják azt a nyelvet is, amely az adott intézmény oktatási nyelve. Ez szerintük ütközik az Alkotmány több cikkelyével. Az Alkotmánybíróság 2010. évi 4-rp. sz. határozatában⁵⁰⁷ meghagyta azt a módosítást, miszerint az oktatás nyelve az ukrán, ugyanakkor a nemzeti kisebbségek nyelvei is alkalmazhatók, viszont alkotmányellenesnek nyilvánította azt a bekezdést, amelyik az iskolában tartózkodás minden esetére – tehát nem csak a tanórákra – kiterjesztette a nyelvhasználat szigorú szabályozását. A döntést nagyon nehezen lehet értelmezni, csak odaérthető, hogy arról van szó, nem kell azt is szabályozni, hogy például a szünetekben milyen nyelvet használjanak az oktatási intézményekben. Ez az alkotmánybírói határozat 2010 februárjában kelt, a Szabályzatot pedig az év szeptemberében hatályon kívül helyezték.

⁵⁰³ Закон України «Про основи національної безпеки України» № 964-IV від 19.06.2003. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-15>

⁵⁰⁴ Закон України «Про національну безпеку України» № 2469-VIII від 21.06.2018. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2469-19>

⁵⁰⁵ Про затвердження Положення про загальноосвітній навчальний заклад № 964 від 14.06.2000.

<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/964-2000-%D0%BF>

⁵⁰⁶ Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад № 1033 від 30.09.2009. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1033-2009-%D0%BF>

⁵⁰⁷ Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 52 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Постанови Кабінету Міністрів України «Про внесення змін до Положення про загальноосвітній навчальний заклад» № 4-рп/2010 від 02.02.2010. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v004p710-10>

Egészen 2017-ig a hatályos ukrán törvények elidegeníthetetlen állampolgári jogként határozták meg az oktatás nyelvének megválasztásához fűződő jogot. A 2017-ben elfogadott új oktatási kerettörvény⁵⁰⁸ 7. cikke – és a 2019-es államnyelvi törvény 21. cikke – azonban jelentős mértékben megváltoztatta az oktatás nyelvére vonatkozó normákat. A jogszabály kimondta: „Az oktatási folyamat nyelve az oktatási intézményekben az államnyelv” (7. cikk 1. pont), illetve, hogy a kisebbségek számára „egy vagy néhány tantárgy két vagy több nyelven is oktatható – államnyelven, angol nyelven, az Európai Unió más hivatalos nyelvein” (7. cikk 4. pont).

Az oktatási kerettörvény 7. cikkét részleteiben a 2020. január 16-án elfogadott, az általános közoktatásról szóló törvény 5. cikke fejti ki részletesen. Ez a jogszabály az oktatás nyelvére vonatkozó jogaik alapján négy nagy csoportra osztotta Ukrajna állampolgárait. Az első csoportba a többségiak (az ukránok) tartoznak: őket nem érintik a jogszabályi módosítások, hiszen továbbra is végig anyanyelvükön tanulhatnak. Az őslakos népek (voltaképpen a krími tatárok)⁵⁰⁹ képviselői „az államnyelv mellett” szintén anyanyelvükön folytathatják tanulmányaikat. Az Európai Unió valamely hivatalos nyelvét anyanyelvként használó nemzeti kisebbségek képviselői (magyarok, románok, lengyelek, bolgárok) az alsó tagozaton (1–4. osztály) saját nyelvükön tanulhatnak, ám az 5. osztálytól az érettségiig egyre növekvő arányban, a 10–12. osztályban az éves óraszám legalább 60%-át ukránul kell tanulniuk, a nem EU-s nyelvet beszélő nemzeti kisebbségeknek (oroszoknak, belaruszoknak) pedig legalább 80%-át.

Ukrajna 48 parlamenti képviselője 2017. október 6-án beadványban fordult Ukrajna Alkotmánybíróságához,⁵¹⁰ melyben kérték a jogszabály alkotmányellenességének megállapítását. Az oktatási kerettörvény 7. cikkével kapcsolatban a Velencei Bizottság 2017 decemberében kiadott véleménye⁵¹¹ kritikákat és ajánlásokat is megfogalmazott,

⁵⁰⁸ Закон України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>

⁵⁰⁹ Fedinec Csilla: Special Status of the Crimean Tatars in the Legislation of Ukraine. *European Yearbook of Minority Issues* (16) 2019. 173–187. DOI 10.1163/22116117_01601008

⁵¹⁰ Конституційне Подання щодо відповідності Конституції України (неконституційності) Закону України «Про освіту» № 2145-VIII від 05.09.2017. http://www.ccu.gov.ua/sites/default/files/3_4072.pdf

⁵¹¹ Opinion on the Provisions of the Law on Education of 5 September 2017 which concern the use of the State language and Minority and other languages in Education. Adopted by the Venice Commission at its 113th Plenary Session 8-9 December

ugyanakkor leszögezte, hogy nem szándéka vizsgálni az ukrán alkotmánynak való megfelelést, a Bizottság rendelkezésére álló információk szerint Ukrajna Alkotmánybírósága már vizsgálja a jogszabály 7. cikkét (II. A. fejezet 14. pont).

Az Alkotmánybíróság a 2017-es oktatási kerettörvényről 2019. július 16-án 10-r. számmal hozott határozatot. A határozat⁵¹² alkotmányosnak minősítette a törvényt. A testület arra hivatkozott, hogy az Alkotmány szerint az államnyelv az ukrán, szavatolt az orosz nyelv és a többi nemzeti kisebbség nyelveinek védelme, szabad fejlődése. „A nyelv – az a rendkívüli eszköz, amely biztosítja a szocializációt, kifejezésre juttatja minden ember alkotó képességeit, az államnyelv ismerete pedig segíti az egyén társadalmi beilleszkedését és a diszkrimináció megelőzését szolgálja.” Az ukrán nyelv az ország teljes területén és minden területen, beleértve az oktatást is, kötelező. Az Alkotmánybíróság szerint a törvény megtartja az államnyelv használatának és a nemzeti kisebbségek és őslakosok nyelvei szabad fejlődésének, használatának és védelmének egyensúlyát.

Még 2018 szeptemberében elindult a hullám, hogy több megyében a helyi közigazgatás betiltotta az orosz nyelv publikus használatát. Közülük a Lemberg Megyei Tanács 2018. szeptember 18-án kelt 745. sz. határozata „Az orosz nyelvű kulturális termékek Lemberg megye területén való használatának moratóriumáról” (könyv, audiovizuális termékek, internet, színházi és cirkuszi előadások, koncertek stb. Ukrajna megszállt területeinek teljes felszabadításáig) eljutott Ukrajna Legfelsőbb Bíróságáig, amely 2019 szeptemberében a határozatot törvényesnek és hatályosnak mondta ki, amely nem sért jogokat és szabadságjogokat.⁵¹³

A nyelvhasználat rendje

A nyelvpolitikát sokan olyan tevékenységnek tekintik, melynek célja a fennálló nyelvi helyzet fenntartása, vagy pedig ellenkezőleg, az át-

2017. [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD\(2017\)030-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=CDL-AD(2017)030-e)

⁵¹²Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 48 народних депутатів України щодо відповідності Конституції України (конституційності) Закону України «Про освіту» № 10-р/2019 від 16.07.2019. http://ccu.gov.ua/sites/default/files/docs/10_p_2019_0.pdf

⁵¹³Мораторій на публічне використання російськомовного культурного продукту не порушує прав, свобод та інтересів позивачів – КАС ВС 20.08.2019. <https://court.gov.ua/archive/765312/>

alakítása.⁵¹⁴ Azokban az országokban, ahol a cél a meglévő állapotok konzerválása, sokkal kisebb az igény a nyelvtörvényekre, gyakori, hogy a nyelvek használata a szokásjog alapján működik, s nincs jogszabályokban kodifikált államnyelv vagy hivatalos nyelv. Ha azonban a fennálló helyzet társadalmi, politikai és/vagy gazdasági célok érdekében történő átrendezése a cél, ez aktivizálja a nyelvpolitikát, és a nyelvhasználat rendjének törvényi szabályozása bevett gyakorlat. Márpedig „ha egy országnak van explicit nyelvpolitikája, akkor az általában agresszív és korlátozó jellegű”.⁵¹⁵

Nem véletlen tehát, hogy amikor a nyelvpolitika és a nyelvtörvények célja a nyelvi helyzet átalakítása, az nem ritkán konfliktusokat okoz. „Gyakran igen jelentős eltérés van [...] a *de facto* és a *de jure* helyzet között, azaz a tényleges szociolingvisztikai valóság és aközött, hogy hivatalosan hány nyelvet ismernek el egy adott államban. Az elismert egy-, két-, esetleg többnyelvűség és a tényleges egy-, két- vagy többnyelvűség között tehát a legritkább esetben van kölcsönös megfelelés. [...] A nyelvi valóság tehát igen gyakran szemben áll a nyelvpolitikával” – fogalmaz Bartha.⁵¹⁶

Ukrajnában a nyelvi kérdés az 1991-es függetlenné válás óta átpolitizált, indulatoktól fűtött és mesterségesen gerjesztett ellentétek forrása.⁵¹⁷ Az ország olyan nyelvi helyzetet örökölt a Szovjetuniótól, ahol az ország lakosságának közel ötödét tették ki az orosz nemzetiségűek. A nagyszámú orosz lakos mellett az orosz nyelv pozícióit erősítették a nyelvileg asszimilálódott, illetve a hétköznapokban az orosz nyelvet használó ukrán állampolgárok milliói is. A 2001-es census idején az orosz nemzeti kisebbséghez tartozók aránya 17,3% volt az országban, az orosz anyanyelvűeké viszont jóval magasabbnak bizonyult, és 29,6%-ot tett ki. A helyzetet bonyolította, hogy a többmillió ukrainai orosz közösség úgy vált hirtelen kisebbséggé, azaz *de jure* alárendelt státusúvá, hogy korábban a szovjet birodalom nyelvileg és kulturálisan privilegizált csoportjához tartozott. Ám *de facto* ezeket a kedvező

⁵¹⁴ Bernard Spolsky: *Language Management*. New York, Cambridge University Press, 2009. 4.

⁵¹⁵ Cseresnyési László: *Nyelvek és stratégiák avagy a nyelv antropológiája*. Budapest, Tinta Könyvkiadó, 2004. 151.

⁵¹⁶ Bartha, 1999, i. m., 48.

⁵¹⁷ Volodymyr Kulyk: What is Russian in Ukraine? Popular Beliefs Regarding the Social Roles of the Language. In: Lara Ryazanova-Clarce (ed.): *The Russian Language Outside the Nation*. Edingurgh, Edingurgh University Press, 2014. 117–140.; Fedinec Csilla – Csernicskó István: Language Policy and National Feeling in Context Ukraine's Euromaidan, 2014–2016. *Central European Papers* 2017/1. 81–100.

gazdasági, politikai és kulturális pozíciókat az orosz nyelvű elitnek jelentős részben az államváltás után is sikerült átmentenie, s az orosz nyelv a függetlenség után csaknem három évtizeddel is széles körben használatos a társadalmi és közélet legtöbb területén, főként a nagyvárosokban és az ország keleti és déli régióiban. Ez azonban az új államot saját nemzetállamaként elképzelő feltörekvő ukrán elit körében elégedetlenséget vált ki. Az új ukrán nemzetépítés módjairól folyó diskurzus, illetve a politikai hatalomért folytatott harc az ukrán és az orosz nyelv helyzete körül kibontakozott vitákban öltött testet.⁵¹⁸

A független Ukrajna egymást váltó politikai kurzusai – eltérő mértékben és intenzitásban bár, de – a nemzetállami modellt tekintik mintának. A nemzetállamot építő elitek viszont az általuk ellenőrzött területre „úgy tekintenek, mint olyan edényre, amely nemzeti nyelvvel és kultúrával »tölthető« és töltendő fel”.⁵¹⁹ Az ukrán nyelvpolitika célja tehát a hosszú ideje fennálló és széles körben kiterjedt ukrán–orosz kétnyelvűség helyett az ukrán nyelv hegemoniájának elérése. Ennek a célnak az elérésében a nyelvi helyzet szabályozása fontos eszközként jelenik meg.

Az Alkotmány (1996) és az egyes jogszabályok az ukránt államnyelvi pozícióba helyezték, de nem sorolták az állami jelképek közé. Ukrajna Alkotmánybíróságának határozatai azonban primordiális viszonyt alakítottak ki az ukrán mint államnyelv, valamint az ukrán állam és az ukrán nemzet között, ahol az államnyelv Ukrajna mint állam létének egyik legfőbb összetevőjévé válik. Az államnyelv a jogász testület értelmezésében elveszíti elsődleges kommunikációs és identitásjelölő funkcióját, és az állam alkotmányban és törvényekben megnevezett jelképeivel (zászló, címer, himnusz)⁵²⁰ azonos súlyú szimbólumként jelenik meg, szakrális tartalommal telítődik.

Az Alkotmánybíróság törölte el a Nyelvi Karta első, 1999-es ratifikációs törvényét, illetve a 2018-ban, tehát öt évvel az elfogadás után a 2012-es nyelvtörvényt, amelynek közvetlen hatása volt az ukrán nyelv státusára és használati körére. Mindkét nyelvi jogi dokumentumot eljárásrendi (tehát nem tartalmi) okokra való hivatkozással helyezték hatályon kívül. Annak ellenére, hogy az ukrán parlamentben

⁵¹⁸ Cserniczkó István: Az ukrán többnyelvűség színe és fonákja. In: Fedinec Csilla (szerk.): „Kijevi csirke”: (Geo)politika a mai Ukrajnában. Budapest, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont – Kalligram, 2019. 172–236.

⁵¹⁹ Rogers Brubaker – Feischmidt Margit – John Fox – Liana Grancea: *Nacionalista politika és hétköznapi etnicitás egy erdélyi városban*. Budapest, L’Harmattan, 2011. 36–37.

⁵²⁰ Fedinec–Halász–Tóth, 2016, i. m., 43–56.

rendszeresen fordul elő az, hogy az eljárásrend megsértésével fogadnak el – sokszor kulcsfontosságú – törvényeket, tudomásunk szerint mindössze ez a két jogszabály olyan, melyeket a taláros testület kizárólag az eljárásrendi hiányosságokra való hivatkozással hatálytalanított. Ezzel kapcsolatban Sztanyiszlav Sevcsuk, aki 2018–2019-ben volt Ukrajna Alkotmánybíróságának elnöke, egyik interjújában kijelentette: valóban több olyan törvény is van, amelyeket a házszabály megsértésével fogadtak el, azonban az Alkotmánybíróságnak azt is vizsgálnia kell, milyen fokú volt a törvényt sértés, mert ha csak néhány képviselő szavazott szabálytalanul, az még nem ok arra, hogy egy törvényt hatályon kívül helyezzenek.⁵²¹

A 2017-es oktatási kerettörvény alapjaiban változtatta meg az oktatás nyelvvel kapcsolatos addigi gyakorlatot, megszüntetve a tisztán anyanyelvű oktatás lehetőségét. Az Alkotmány 22. cikk 3. bekezdése szerint új törvények elfogadásakor megengedhetetlen a meglévő jogok szűkítése. Az Alkotmány 53. cikk 5. bekezdése szerint: „A nemzeti kisebbségekhez tartozó állampolgárok számára a törvénynek megfelelően garantálják azt a jogot, hogy anyanyelvükön tanuljanak vagy tanulják anyanyelvüket az állami és a kommunális⁵²² oktatási intézményekben vagy a nemzeti kulturális társaságok közreműködésével.” Nyilvánvaló volt az ütközés az akkor még hatályos 2012-es nyelvtörvény 20. cikkével is: többek között az 1. pont szerint Ukrajna állampolgárainak elidegeníthetetlen joga az oktatás nyelvének szabad megválasztása, az ukrán nyelv kötelező tanulása mellett; a 2. pont szerint Ukrajna állampolgárai számára szavatolt a jog, hogy államnyelven és a regionális vagy kisebbségi nyelvek valamelyikén részesüljenek oktatásban. A helyzet kezelésében jelentős szerepe volt az Alkotmánybíróságnak. A testület 2018. február 28-án kelt 2-r. sz. határozatával hatályon kívül helyezte a 2012-es nyelvtörvényt, s így megszűnt a két törvény közötti ellentmondás, a 2017-es oktatási kerettörvényt alkotmányosnak minősítő 10-r. sz. határozatán pedig a 2019. július 16-i dátum szerepel, amely napon az oktatási törvény nyelvi meghatározottságának megfelelő 2019-es államnyelvi törvény hatályba lépett. Érdekes személyi összefüggés, hogy

⁵²¹ Олег Черныш: Глава КС Станислав Шевчук: о Майдане, России и Томосе. *Українські Новини* 27.12.2018. <https://ukranews.com/interview/2102-stanyслав-shevchuk-o-maydane-rossyy-y-tomose>

⁵²² Az oktatási intézmény az alapító jogi személyisége szerint lehet állami, kommunális, magán vagy korporatív (társasági). Kommunális oktatási intézményt alapíthat a Krími Autonóm Köztársaság Legfelsőbb Tanácsa, a megyei tanácsok, Kijev és Szevasztopol városi tanácsa.

a nemzetközi hírű ukrán jogtudós, Serhiy Holovaty a Velencei Bizottság honlapja⁵²³ és Ukrajna Alkotmánybíróságának honlapja⁵²⁴ szerint a kérdéses időszakban egyidejűleg volt tagja a Velencei Bizottságnak (2017 márciusától) és lett Ukrajna alkotmánybírája (2018 márciusától).

A modern ukrán nemzetállam megteremtésének útján a nyelvhasználat rendjének szabályozásában az Alkotmánybíróságnak jelentős szerepe volt a vizsgált időszakban, s döntései nagyban előkészítették a 2019-re a nyelvkérdésben előállt helyzetet.

⁵²³ https://www.venice.coe.int/WebForms/pages/?p=cv_67

⁵²⁴ <http://ccu.gov.ua/suddya/golovaty-sergiy-petrovych>

A száműzött Lenin

A történetének kritikus szakaszához érkezett Ukrajnában a 2014-es fordulat (második Majdan) utáni időszakban a törvénykezés szintjén három hangsúlyos területet emelhetünk ki – a nyelvkérdést, az alkotmányozás folyamatát és a szovjet örökség felszámolására irányuló törekvést. Az utóbbit célozta meg az ukrán parlament által 2015. április 9-én elfogadott, és az államfő által május 15-én aláírt ún. „kommunizmustalanító csomag”,⁵²⁵ szakmai háttérként szorosan kötve a 2014 áprilisában létrehozott, a kormánynak alárendelt Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet-hez,⁵²⁶ illetve hivatkozással az Alkotmány (1996) 11. cikkelyére, mely kötelezi az államot az ukrán nemzet és történelmi emlékezete konszolidálására és fejlesztésére. A törvényjavaslatok kidolgozására, illetve a végrehajtással kapcsolatos háttéranyagok, cselekvési tervek kidolgozására létrehozott Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet kizárólagosan illetékes a tárgykörbe tartozó összes kérdésben, a kormány ugyancsak kizárólagos főhatósága mellett. Az intézet tevékenysége miatti lengyel–ukrán történelmi vita odaáig fajult, hogy 2017 novemberében Witold Waszczykowski lengyel külügyminiszter kitiltotta Lengyelország területéről a „lengyelelles nézeteket propagáló” ukrán állampolgárokat, köztük Volodimir Vjatrovicsot, az intézete akkori igazgatóját.⁵²⁷ Vjatrovicsot

⁵²⁵ Ukránul „декомунізаційний пакет”. Erős és Kovály „dekommunizációs törvény”-ként használja. Eröss Ágnes – Kovály Katalin: A szimbolikus tér átalakulása az Euromajdan után: Kijev és Kárpátalja összehasonlítása. *Metszetek* 2018/1. 145. A törvények szövegét magyarul lásd Fedinec Csilla – Csernicskó István: Az Ukrajnából száműzött Lenin: Európai út a kommunizmus öröksége nélkül? *Regio* 2016/1. Melléklet: 97–124.

⁵²⁶ Az intézet nevében az „ukrán” jelző szerepel, s nem a semlegesebb „ukrajnai”. <http://www.memory.gov.ua/>

⁵²⁷ Mitrovics Miklós: Feszült barátság: a lengyel–ukrán kapcsolatok az Euromajdan után. In: Fedinec (szerk.), 2019, i. m., 104.

2019 szeptemberében eltávolították a hivatalából, amivel minden biznnyal új, kevesebb indulatot kiváltó fejezet kezdődik.

A szóban forgó négy jogszabály arról dönt: ki a hős és ki az ellenség a történelemben, mi a viszonya Ukrajnának a második világháborúhoz, a kommunista és a náci rezsimekhez, illetve hozzáférhetővé teszi az eddig zárt levéltárakat is. A törvények keményen és minden további vitát kizárva leszögezik az ország függetlensége eszméjének elsőbbségét minden mással szemben, és a függetlenség ideáljának védelmét bármilyen eszközzel mind a múltat, mind a jelent illetően. A törvények előírják a szövegükben foglaltak tagadásának szankciójaként a törvény előtti felelősségre vonást.

Önállóság vagy a „belarusz út”

Samuel P. Huntington az 1990-es évek első felében arról írt, hogy Ukrajna „az ideológiailag vagy a történelmi körülmények következtében egyesített, ám civilizációjuk tekintetében elkülönülő társadalmak” sorába tartozik, ami erős feszültséget okoz a társadalmon belül.⁵²⁸ 1998-ban még úgy vélte, civilizációs szempontból az orosz–ukrán háború lehetősége minimális, ám nem kizárt Ukrajna kettészakadása a kulturális törésvonal mentén az ortodox Kelet-Ukrajnára és a görögkatolikus Nyugat-Ukrajnára.⁵²⁹ Okszana Pahljovszka magyarázata szerint az a kérdés, hogy Ukrajnának integrálódnia vagy reintegrálódnia kell Európához. A szlávság katolikus része ebből a szempontból problémamentesebb, történelme során az Európához tartozás nem kérdőjeleződött meg, azonban a pravoszláv szlávság folyamatosan el volt foglalva azzal, hogy bizonygassa radikális különbözőségét az európai világ többi részétől.⁵³⁰

A szovjet időkben betiltott görögkatolikus egyház újjáéledése a mai napig nem volt annyira sikeres, hogy létezne a „görögkatolikus Nyugat-Ukrajna”, más szempontból azonban kétségtelen a történelmi-szocializációs eltérés Ukrajna két fele között. Nem helytálló a keleti és nyugati identitás leegyszerűsítő modelljének történelmi gyökereire való utalás sem. Hiszen az ukrainai választási térképeken rendre kirajzolódó törésvonal nem az egykori osztrák–magyar és a volt orosz birodalmi területeket fedi le. A nyugat-ukrán országrészen Galícia és a Habsburg befolyástól mentes Volhínia azonos, ugyanakkor Bukovina és Kárpátalja is egymástól eltérő mintázatot mutat. Galícia és Volhínia azonos nacionalizmus-felfogása későbbi időszak, a két világháború közötti lengyel fennhatóság alatt formálódott. Különösen az 1930-as években felerősödő lengyel autoritarizmus tág teret nyitott az ukrán nacionalizmusnak, amely szélsőséges eszközöket, az anarchizmust és a politikai extremizmust sem vetette el. Ezzel szemben a szovjet területeken, különösen az 1920-as években Ukrajna és Belarusz kirakatterületek voltak, ahol az ukrán és a belarusz nyelven keresztül számolták fel az analfabétizmust, amivel elejét vették a nacionalista mozgalmaknak.⁵³¹ Amikor

⁵²⁸ Samuel P. Huntington: *A civilizációk összecsapása és a világtrend átalakulása*. Budapest, Európa Könyvkiadó, 1998. 25.

⁵²⁹ Уо. 43.

⁵³⁰ Оксана Пахльовська: Україна: шлях до Європи... через Константинополь. Стаття 1: Історичний дуалізм української культури: Візантія чи Європа? *Сучасність* 1994/1. 54.

⁵³¹ A „gyökeresítés” (коренізація) időszaka.

bekövetkezik az elmozdulás az „egységes szovjet nép”, azaz az orosz identitáson és nyelven alapuló ideológia irányába, a kemény nacionalista mag nagy részének a második világháború időszakában történő emigrációja után már nem volt meg a szovjet ideológiával szembeni ellenállási potenciál, azt újra ki kellett termelni.⁵³²

A Szovjetunió felbomlásával nyilvánvalóvá vált, hogy az egykori tagköztársaságok, immár független államok sorában a legnagyobb kérdés a Kijevi Rusz örököseinek: Oroszországnak, Belarusznak és Ukrajnának az egymáshoz való viszonya jelenti. Huntington megfogalmazása szerint „1995-ben Belarusz – nevét leszámítva – Oroszország része lett.”⁵³³ A – nevezzük így – „laza konföderáció” jogi formalizálásának lépései: 1996. április 2-án a két ország szerződést írt alá „Belarusz és Oroszország Közösségéről”; majd egy évvel később ugyanezen a napon „Belarusz és Oroszország Szövetségéről”; 1999. december 8-án írta alá a két ország a szerződést a „Szövetségi Állam” létrehozásáról, amely 2000. január 26-án lépett életbe.⁵³⁴ 1994-ben fogadták el a belarusz alkotmányt, ekkor választották meg először Alekszander Lukasenkát Belarusz elnökévé. Az 1995. év, amit Huntington emleget, annak a népszavazásnak az éve, melynek nyomán többek között az orosz második államnyelv lett és az ország irányt vett az Oroszországgal való gazdasági integrációra. Az országban a politikai rendszer átalakítása gyakorlatilag referendumok útján valósult meg. 1996-ban ily módon szélesítették ki az elnöki jogkört, újra indult az ötéves elnöki ciklus számlálása, így csak 2001-ben került sor az újabb elnökválasztásra, 2004-ben pedig újabb referendummal alkotmányt módosítottak, aminek értelmében megszűnt az elnöki ciklusok számának korlátozása, így Alekszandr Lukasenka immár negyed évszázada az ország élén, amit a 2020-as elnökválasztás utáni tiltakozáshullám rengetett meg először. Mind a referendumokkal, mind az ország demokráciafelfogásával kapcsolatban a nemzetközi közösség, közte az Európai Unió fenntartásokkal van. A 2009-es népszámlálás adatai szerint a lakosság 83,73%-a vallotta magát belarusz nemzetiségűnek, azonban a belarusz nyelvet arányaiban kevesebben beszélik, mint Ukrajnában az orosz. A 9,5 millió lakosból mintegy 5 milliónak az anyanyelve a belarusz, azonban csak 2,2 millió főnek ez

⁵³² Vö. Алексей Миллер: Дуализм идентичностей на Украине. *Отечественные записки* 2007/1. 130–145.; Оксана Михеева: Не все так просто з тими українцями... *Отечественные записки* 2007/1. 97–106.; Микола Рябчук: *Дві України: Реальні межі, віртуальні війни*. Київ, Критика, 2003.

⁵³³ Huntington, 1998, i. m., 268.

⁵³⁴ Information Analysis Portal of the Union State. <http://www.soyuz.by/>

a napi kommunikáció során elsődlegesen használt nyelve, és második nyelvként is csak alig több mint 1 millióan beszélik.⁵³⁵

Ukrajna számára a „visszatérés Európába” szlogen többjelentésű – az ukrán nemzetépítők visszatérése a normákhoz, a történelmi igazságtalanság kompenzálása vagy pedig egy patológikus fejlődést gyógyító folyamat. A Mykola Riabchuk 2009-es tanulmányában⁵³⁶ megfogalmazott tétel semmit sem veszített érvényességéből.

Az 1860-as években elkészült a négy evangélium ukrán fordítása, azonban a kiadást a politikai akarat megakadályozta, mert az ukrán nyelvű evangéliumok bizonyíthaták volna azt, hogy az önálló ukrán nyelv létezik. Ennek következményei pedig beláthatatlanok: felerősödhetett volna az autonómiát követelő szeparatisták hangja. Pjotr Valujev cári orosz belügyminiszter 1863-as körlevele megtiltotta a vallásos szövegek és tankönyvek ukrán nyelven való kiadását, azonban a szépirodalomra ez a tiltás nem vonatkozott. Pjotr Valujev belügyminiszterről elnevezett valujevi körlevél (Валуєвський циркуляр) betiltotta az ukrán nyelven (a körlevélben: kisorosz nyelvjárásban) írott könyvek engedélyezését.⁵³⁷ A dokumentum szerint a körlevél apropóját az szolgálta, hogy vita folyt „egy önálló kisorosz irodalom létezésének lehetőségéről” (о возможности существования самостоятельной малороссийской литературы), s a polémia alapját bizonyos irodalmi művek megjelenése szolgálta, s olyan – Lengyelország által támogatott szeparatista – törekvések is voltak, melyek a kisorosz nyelvjárásnak az oktatásban való bevezetését célozták. A körlevél azonban felhívja a kijevi, moszkvai és pétervári cenzori hivatalok figyelmét arra, hogy az oktatás csak orosz nyelven folyhat, s a „rontott lengyel nyelv”, az „ügynevezett ukrán nyelv” nem létezik. Kisorosz nyelvjárásban csak egyházi

⁵³⁵ Национальний статистический комітет Республіки Беларусь: Основные демографические и социальные характеристики населения Республики Беларусь по итогам переписи населения 2009 года. <http://web.archive.org/web/20100918015533/http://belstat.gov.by/index.htm>

⁵³⁶ Mykola Riabchuk: Cultural Fault Lines and Political Divisions: The Legacy of History in Contemporary Ukraine. In: Larissa M. L. Zaleska Onyshkevych – Maria G. Rewakowicz (eds.): *Contemporary Ukraine on the cultural map of Europe*. Armonk–London, M. E. Sharpe, 2009. 23.

⁵³⁷ Доповідна записка міністра внутрішніх справ П. О. Валуєва Олександрові П. „О книгах, издаваемых для народа на малороссийском наречии” з пропозицією дозволити друкування творів красного письменства та призупинити видання навчальної та релігійної літератури українською мовою. 11 липня 1863 р., Санкт-Петербург. In: Геннадій Боряк (ред.): *Українська ідентичність і мовне питання в Російській імперії: спроба державного регулювання (1847–1914)*. Збірник документів і матеріалів. Київ, Ін-т історії України НАН України, 2013. 73–76.

könyvek nyomtatása engedélyezhető. A Valujev-féle körlevél nevezetes félmondata, hogy „kisorosz nyelv” márpedig „nem volt, nincs és nem is lehet”⁵³⁸ máig hivatkozási alap. Erre reagálva Petro Porosenko ukrán államfő egyik 2015 őszi beszédében – 152 évvel Valujev körlevelének kiadása után – így fogalmazott: „A mi válaszuk a következő: »Volt, van és lesz!«”⁵³⁹

Ukrajnában a hazafiságot és hazafiatlanságot is külön mérik a szociológusok az orosz és az ukrán nyelvűek körében, és nagyon világosan kirajzolódni látszik az a vélemény, hogy a nyelv nemzettudatot romboló, illetve építő hatása mentén igyekeznek megfogni a nemzeti kohézió lehetőségét a politikai és a közéleti aktorok egyaránt. A nemzeti irányultságú politikusok és értelmiségiek egy része hagyományosan két Ukrajnáról beszél. Az ország egyik felét mentalitásában és nyelvében ukránnak, a másikat pedig „kreol”-nak tekintik.⁵⁴⁰ Utóbbiakat erőszakos eloroszosított ukránnak látják, akiket „vissza kell téríteni” az ukrán nyelvhez és nemzethez. Ennek a logikának a hívei közül többen etnolingvisztikai alapon sorolják erkölcsi kategóriákba az ország lakosságát.⁵⁴¹ Az ukrán nemzetiségű, de orosz ajkú ukrán állampolgárokat nem ritkán szülőföldjüket és családi hátterüket elfeledett árvának, árulónak, janicsárnak, kulturális hermafroditának, vérfarkasnak minősítik.⁵⁴² Az oroszul beszélő ukránok nyelvi asszimilációját – amint erre Shumlianskyi⁵⁴³ rámutat – morális bűncselekménynek tekintik. Hnatkevych például „az ukrán nemzet degenerációjával” vádolta a gyermekeikkel otthon oroszul beszélő ukránokat, akik az oroszosítás mint „betegség” által „fertőzöttek”, és nem keresik a „gyógyulást”.⁵⁴⁴

⁵³⁸ Az önálló ukrán nyelv létét 1905-ben ismerte el a cári orosz akadémia.

⁵³⁹ Виступ Президента на церемонії вшанування пам'яті жертв Голодоморів в Україні. 28.11.2015. <http://www.president.gov.ua/news/vistup-prezidenta-na-ceremoniyi-vshanuvannya-pamyati-zhertv-36377>

⁵⁴⁰ Lásd pl. Рябчук, 2003, i. m.; Татьяна Журженко: Миф о двух Украинах. Комментарии к статье М. Рябчука «Две Украины». *Перекрестки*, 2005/3–4. 108–117. Ezt a vitát nem érzékelteti Rjabcsuk válogatott műveinek magyar kiadása: Mikola Rjabcsuk: *A két Ukrajna*. Budapest, Örökség Kulturpolitikai Intézet, 2015.

⁵⁴¹ Масенко, 2007, i. m., 57.

⁵⁴² Volodymyr Kulyk: The Politics of Ethnicity on Post-Soviet Ukraine: Beyond Brubaker. *Journal of Ukrainian Studies* 2001/1–2. 197–221.; Aneta Pavlenko: Language rights versus speakers' rights: on the applicability of Western language rights approaches in Eastern European contexts. *Language Policy* (10) 2011. 37–58.

⁵⁴³ Stanislav Shumlianskyi: Conflicting abstractions: language groups in language politics in Ukraine. *International Journal of the Sociology of Language* (201) 2010. 142.

⁵⁴⁴ Юрій Гнаткевич: *Чи злетить птах у синє небо? Нариси про русифікованих і русифікаторів та гірку долю української мови в незалежній Україні*. Київ, Просвіта, 1999. 11.

Ki a hős?

Ha ukrán történelmi személyiséget kellene megnevezni, akkor legalább egy név minden bizonnyal beugrana mindenkinek, a nem ukránoknak is: Sztepan Bandera neve, noha még komolyabb életrajza sem áll rendelkezésre, a vele kapcsolatos szakirodalom leginkább közvetett. Alacsony, vékony ember volt, gyerekkorától küzdött a reumával, időnként csak bottal volt képes járni. Osztrák alattvalóként született egy pár száz lelket számláló, görögkatolikus ruszinok laktak faluban. Az 1920–30-as években aktív mozgalmár volt az immár Lengyelországhoz tartozó Galíciában, a második világháború időszakában azonban, amikor a radikális banderisták, illetve az Ukrán Felkelő Hadsereg a maig vitákat kiváltó események részesei voltak, majdnem végig börtönben volt, illetve csak távolról figyelte az eseményeket. Hatása azonban kétségtelen. Mára több tucat Bandera-szobor áll Ukrajna-szerte, ám kizárólag Kijevtől nyugat-északnyugatra. Kárpátalja kivétel: itt nem állítottak neki egyetlen emlékművet sem.

Az abban rejlő konfliktushelyzetet, hogy az ország különböző részeiben eltérő a kollektív emlékezet, és egyes összetevői tekintetében kibékíthetetlen, a nagypolitika is érzékelte. Erre kétféle markáns választ igyekezett adni. Viktor Juscsenko, a „narancsos forradalommal” hatalomra kerülő elnök, miközben a közös emlékezetet az 1930-as évek elején bekövetkezett „nagy éhínség” (holodomor) központba helyezésével próbált megteremteni, 2010-ben Sztepan Banderát Ukrajna hőségévé nyilvánította, amivel nemzeti konszenzus nélkül beemelte őt a nemzeti hősök hivatalos panteonjába. Erre a lépésre nem csak belföldön, de külföldön is érzékenyen reagáltak. Azonban még ugyanebben az évben magánszemélyek beadványa alapján a bíróság – hivatkozással arra, hogy Bandera soha nem volt ukrán állampolgár, így nem lehet Ukrajna hőse – megsemmisítette az elnöki rendeletet. A döntést a másodfokú bíróság és a Legfelsőbb Bíróság is jóváhagyta. Így valójában a kedélyek újabb és újabb felkavarásán túl semmi nem változott, mindkét döntéssel az országnak csak egyik, de mindig más-más fele volt elégedett.

A hivatalos ukrán történetírás szerint a második világháború időszakában az ukrán területek geopolitikai helyzetüknél fogva a keleti hadszíntér epicentrumában voltak. A második világháború időszakában folyamatosak voltak a behívások, a szovjet hadseregben szolgált az ukrain lakosság mintegy 10%-a, több millió ember. Ezenkívül az Ukrán Nacionalisták Szervezete által szervezett ellenállási mozgalomban, illetve az 1942-ben a Szervezet által alapított Ukrán Felkelő Hadsereg

soraiban – különböző források más-más számot neveznek meg, de minimum – százezren vettek részt abban a harcban, amelyben a szovjeteket ellenségnek tekintették. Ennek a két ténynek ellentétes, sőt egymást kizáró értelmezése mentén az emlékezetpolitika – össznemzeti és regionális szinten – folytatott alakításáért politikai erők küzdelmének voltunk a tanúi az elmúlt bő két évtizedben. Ugyanakkor a kérdés interpretálása az Ukrajna és Oroszország közötti viszonyban is feszültségeket okozott.

Ukrajnában az emlékezet nemzetiesítése összefügg a „nagy honvédő háború” szovjet narratívájának újraértelmezésével, az alapvető események, a szereplők és a történelmi következmények átértékelésével az új nemzeti identitások és a nemzeti „emlékezetkultúra” kialakítása során. A szovjet és az orosz történetírás és emlékezetpolitika a második világháborún belül elkülöníti a „nagy honvédő háborút” (Великая Отечественная война), amely 1941. június 22-től (Németország hadba lép a Szovjetunió ellen) 1945. május 9-ig (a szovjet kronológia szerint a második világháború vége az európai fronton). A napóleoni Franciaország elleni orosz hadviselés a „honvédő háború”, az első világháború pedig a „nagy háború”. A nemzetiesítés korántsem jelenti minden esetben az emlékezet „deszovjetizálását”, ha ez alatt azt értjük, hogy céltudatosan számot akarunk vetni a múlttal. Sokkal inkább az figyelhető meg, hogy a helyi hatalom pragmatikus megfontolásokból lehetőleg észrevétlenül bontotta le az „archaikus” szovjet jelképeket, azokat részben helyettesítette nemzeti és vallási jelképekkel, vagy integrálta az új történelmi narratívába. Ugyanakkor a „közös győzelem” továbbra is fontos szimbolikus tartalmat hordoz, ukrán–orosz viszonylatban pedig a posztszovjet reintegrációval és a két ország „stratégiai partnerségével” összefüggő projektek legitimálására szolgál.⁵⁴⁵

Máig talán az egyetlen konszenzusos helyzetet a háborús veteránok státusáról és szociális védelméről szóló 1993-as törvény biztosítja, amely mindenkit veteránnak tekint, aki 1944-ig fegyvert fogott, tehát az Ukrán Felkelő Hadsereg tagjait is. Erre az alaphelyzetre épült rá a 2015. évi 314-VIII. törvény „A 20. században Ukrajna függetlenségéért folyó harcok résztvevőinek jogi státusáról és emlékének tiszteletéről”.⁵⁴⁶ A törvény megkülönbözteti a függetlenségi harcokban való egyéni vagy

⁵⁴⁵ Тетяна Журженко: «Чужа війна» чи «спільна Перемога»? Націоналізація пам'яті про Другу світову війну на україно-російському прикордонні. *Україна Модерна* 2011/18. 100–101.

⁵⁴⁶ Закон України «Про правовий статус та вшанування пам'яті борців за незалежність України у XX столітті» № 314-VIII/2015. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/314-viii>; magyarul: Fedinec–Csermicskó, 2016, i. m., 97–102.

kollektív részvételt, legitimnek ismeri el – a 20. század első felének egyes időszakaiban regnáló – Ukrán Népköztársaságot, az Ukrán Államot (Hetmanátust), a Nyugat-Ukrán Népköztársaságot, a Kelet-Lemkó Köztársaságot, valamint a Kárpátalja területét érintő Hucul Köztársaságot és Kárpáti Ukrajnát, valamint ezen államalakulatok összes polgári intézményeit és katonai szervezeteit, közte az Ukrán Felkelő Hadsereget⁵⁴⁷ és a Kárpáti Ukrajna függetlenségét védő Kárpáti Szicset is.⁵⁴⁸

Kié a győzelem?

Ma Oroszországban május 9., azaz a „Nagy Győzelem” napja az egyik legnagyobb állami ünnep. A Szovjetunió felbomlása utáni években a belpolitikai rendezéseknek nem volt központi kérdése május 9. Azonban 1995-ben az 50. évfordulót Moszkvában teljes pompával méltatták, felvonulással a Vörös téren és katonai parádéval a Hódolat hegyén, ahol a jubileumra készült el a Győzelem park.⁵⁴⁹ Ettől kezdve minden évben hasonlóképpen méltatják a győzelem napját, A központi ünnepség két legfontosabb rekvizituma a „Győzelem Zászlaja” és a „György-szalag”. A „Győzelem Zászlaja” az a csapatzászló, melyet Alekszej Bereszt, Mihail Jegorov és Meliton Kantaria 1945. május 1-jén kitűzött a Reichstagra. A történelmi, bicolor György-szalagot 2005-ben még csak Moszkvában osztogatták az önkéntesek, a következő évben már országszerte ismert jelkép volt, külföldön is terjedt. 2007-től Oroszországban az állami vezetők is viselik, többek között a Vörös téren szervezett központi ünnepség alkalmával is.

A második világháború az ukrán történetírásban és közgondolkodásban is mind a mai napig a vitatott kérdésekhez tartozik, miközben az emlékezetpolitika alakításában folyamatosan részt vállal a politika is.⁵⁵⁰ A hivatalos történetírás szerint a második világháború időszakában a háború 1941. június 22. és 1944. október 28. között zajlott a mai Ukrajna

⁵⁴⁷ Lásd pl. Олександр Пагіря: *Між війною та миром: відносини між ОУН і УПА та збройними силами Угорщини (1939–1945)*. Торонто–Львів, Літопис УПА, 2014.

⁵⁴⁸ Vö. Fedinec (szerk.), 2014, i. m.

⁵⁴⁹ Мемориальный комплекс Победы на Поклонной горе в Москве. <http://www.poklonnayagora.ru/>

⁵⁵⁰ Andrij Portnov: *Memory Wars in Post-Soviet Ukraine (1991–2010)*. In: Uilleam Blacker – Alexander Etkind – Julie Fedor (eds.): *Memory and Theory in Eastern Europe*. New York – Basingstoke, Palgrave Macmillan, 2013. 233.; Fedinec Csilla: *Szalagok, hősök, szobrok: A II. világháború emlékezete Ukrajnában 1991 után. Kommentár 2016/6. 29–47.*

területén, bár egyes értelmezések szerint Ukrajna számára a második világháború kezdete 1939 márciusa, amikor Magyarország elfoglalta Kárpáti Ukrajnát (azaz a mai Kárpátalja területének nagy részét). Ebben az értelemben emlékezett meg a 2015. márciusi évfordulóról az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet. „76 évvel ezelőtt, 1939 márciusában Kárpátontúlon az ukránok voltak az első olyan nép a két világháború közötti Európában, akik nem békéltek meg az annektálással, hanem fegyverrel a kezükben keltek szabadságuk védelmére a szomszédos országok agressziójával szemben.”⁵⁵¹

A 2014 februárjában elűzött-elmanekült államfő, Viktor Janukovics időszakában kísérlet történt arra, hogy a „Győzelem Zászlaját” is beemeljék az ünnepeléssel összefüggő rekvizitumok közé. „Az 1941–1945-ös Nagy Honvédő háborúban aratott Győzelem megörökítéséről” szóló 2000. évi törvénybe⁵⁵² 2011-ben beiktatták, hogy „a Győzelem Zászlaja a szovjet népnek, hadseregében és flottájának a fasiszta Németország felett a Nagy Honvédő háború éveiben aratott győzelmének a jelképe”, melyet használni kell a győzelmi ünnepségek alkalmával, ki kell tűzni az épületekre Ukrajna állami zászlajával együtt.⁵⁵³ A törvény jelentős ellenállásba ütközött, tekintettel, hogy a „Győzelem Zászlaja” egy katonai csapatzászló, ám jelképrendszere egyértelmű: vörös zászló sarlóval, kalapáccsal és az ötágú csillaggal. Állampolgári beadvány alapján a törvény módosítást az Alkotmánybíróság alkotmányellenesnek nyilvánította, hivatkozással arra, hogy az alkotmány kimerítően meghatározza az állami jelképeket, melyek az állami zászló, az állami címer és az állami himnusz, és megállapítja azt is, hogy az állami jelképek tartalmukban elválaszthatatlanok az állami szuverenitástól.⁵⁵⁴

2014-ben változott az ukrainai ünnepi naptár, és éppen az „oroszkapcsolat” szétbontásának logikája mentén. Az augusztus 24-i, függetlenség napi beszédében Petro Porosenko államfő így fogalmazott: „Ukrajna többé nem fog ünnepelni egy szomszédos ország katonai-történelmi naptára szerint. A saját hazánk és nem egy idegen haza védői előtt fo-

⁵⁵¹ У березні – річниця проголошення Карпатської України. <http://www.memory.gov.ua/news/u-berezni-richnitsya-progoloshennya-karpatzskoi-ukraini>

⁵⁵² Закон України «Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» № 1684-III/2000. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1684-14>; magyarul: Fedinec–Csernicskó, 2016, i. m., 103–106.

⁵⁵³ Закон України «Про внесення змін до Закону України Про увічнення Перемоги у Великій Вітчизняній війні 1941–1945 років» № 3298-VI/2011. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/3298-17>

⁵⁵⁴ Рішення Конституційного Суду України № 6-рп від 16.06.2011. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/v006p710-11>

gunk tisztelegni.”⁵⁵⁵ Elnöki rendelettel⁵⁵⁶ február 23. – korábban a szovjet hadsereg napja, ma Oroszországban a „Honvédők napja” – helyett október 14. lett „Ukrajna védőinek napja”.⁵⁵⁷ Az indoklás szerint ezzel a cél „főhajtás Ukrajna függetlensége és területi egysége védelmezőinek bátorsága és hősiessége, az ukrán nép katonai hagyományai és győzelmei előtt, a társadalom hazafias szellemének erősítése”. Ez a nap egyben az ukrán kozákság napja is, de 1942-ben ugyancsak ezen a napon alakult meg az Ukrán Felkelő Hadsereg. Feltételezhető a szándék, hogy így egységesen méltatható nappá váljon. Az elfogadottság nem egyértelmű, egy 2015 őszi felmérés szerint a lakosságnak mindössze 41%-a gondolja úgy, hogy az Ukrán Felkelő Hadsereg pozitív történelmi szerepet töltött be.⁵⁵⁸

Erre épült rá a „kommunizmustalanító törvénycsomag” második eleme, a 2015. évi 315-VIII. törvény „A második világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem megörökítése (1939–1945)” tárgyában.⁵⁵⁹ A törvény szövege leszögezi, hogy a második világháborút a nemzetiszocialista Németország és a kommunista Szovjetunió megállapodása robbantotta ki, Ukrajna területén a két rezsím az emberiség és az emberség elleni, valamint háborús bűntetteket, genocídiumot követett el. A náciizmus fölött a második világháborúban aratott győzelem tiszteletére május 8. az emlékezet és a megbékélés napja, május 9. pedig „a második világháborúban a náciizmus felett aratott győzelem napja”, röviden: a „győzelem napja”.

Az ukrán emlékezetpolitika részt kíván a második világháborús győzelemből, ugyanakkor rendre elutasítják a szovjet hadsereg által elkövetett bármilyen bűnökben való ukrán részfelelősséget, de a náci Németországgal való kollaboráció felelősségét is. Az ukrainai hibridháború, a burkolt ukrán–orosz konfliktus kitörése 2014 áprilisában ösztönözte a nyugati határszomszédok emlékeztetését is: a magyar határra vezető úton 1956-ra, a szlovák határhoz vezetőn pedig 1968-ra emlékeztették

⁵⁵⁵ Виступ Президента на параді на честь 23-ї річниці Незалежності України. Прес-служба Президента України. 24.08.2014. <http://www.president.gov.ua/news/31066.html>

⁵⁵⁶ Указ Президента України «Про День захисника України» № 806/2014. <http://www.president.gov.ua/documents/18252.html>

⁵⁵⁷ A keleti rítusú keresztény egyházi kalendárium szerint október 14. az Istenszülő Szent Szűz napja is.

⁵⁵⁸ Сергій Оснач: Як мова визначає наших героїв і вітчизну. <http://language-policy.info/2015/12/yak-mova-vyznachaje-nashyh-herojiv-i-vitchyznu/>

⁵⁵⁹ Закон України «Про увічнення перемоги над нацизмом у Другій світовій війні 1939-1945 років» № 315-VIII/2015. <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/315-viii>; magyarul: Fedinec–Cserniczkó, 2016, i. m., 103–106.

a szomszéd ország polgárait az ukránok.⁵⁶⁰ Tegyük hozzá – mindkét konfliktusban nem az „orosz” hadsereg, hanem a szovjet hadsereg vett részt, ami nem egyszerű retorikai különbség.

Mi legyen a levéltárral?

2015. évi 316-VIII. törvény „Az elnyomó kommunista totalitárius uralom szerveihez kapcsolódó 1917–1991 közötti levéltári anyagok hozzáférhetőségéről”⁵⁶¹ szövegét Ukrajna Művelődési Minisztériuma és az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet jegyzi. Egyik legfontosabb eleme, hogy a személyes adatok védelmére vonatkozó törvény hatálya nem terjed ki e jogszabály keretében elérhető információkra. Az iratokban szereplő személyes adatok kitakarását csak az áldozatok vagy az áldozatok hozzátartozói kérhetik a levéltártól. Az iratokhoz való hozzáférés ingyenes és korlátozásmentes, saját eszközökkel fotózható, illetve másolható, vagy térítés ellenében a levéltártól megrendelhető. Az iratkikérés írásos kérelem és a személyazonosság igazolása ellenében történik.

Az iratkezelés központi szereplőjévé az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet Ágazati Központi Levéltára lép elő, ahová minden 1917–1991 közötti releváns iratanyagot kötelesek elhelyezni, illetve áthelyezni, mégpedig két éven belül. Ezen túlmenően a törvény az állam kötelességévé teszi a külföldi levéltárakban fellelhető vonatkozó anyagok beszerzését.

A törvény kritikusai szerint az egy levéltárba terelés nemcsak a hozzáférés megkönnyítését segíti elő, hanem ezzel együtt felborítja a jelenlegi levéltári rendszert. Nem egyértelmű az „elnyomó szervek” kategóriába sorolás, így önkényes az iratválogatás. Az „áldozat” definíciója meglehetősen képlékeny, a köztörvényes bűnözőket, gyilkosokat, rablókat is bele lehet érteni. Az érintett intézmények munkatársai nevének nyilvánosságra hozása válogatás nélküli, nincs különválasztva kategóriák szerint, például egyazon kategóriába kerülnek azok, akik a besúgókkal tartották a kapcsolatot, illetve azok, akik a köztörvényes bűnöket derí-

⁵⁶⁰ Володимир Піпаш: На виїзді з Закарпаття з’явилися білборди, що апелюють до історичної пам’яті сусідів України. *Закарпаття онлайн* 22.07.2015. <http://zakarpattia.net.ua/News/142858-Na-vyizdi-z-Zakarpattia-z-ziavlyisia-bilbordy-shcho-apeliuiut-do-istorychnoi-pamiaty-susidiv-Ukrainy>

⁵⁶¹ Закон України «Про доступ до архівів репресивних органів комуністичного тоталітарного режиму 1917–1991 років» № 316-VIII/2015. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/316-viii>; magyarul: Fedinec–Csermicskó, 2016, i. m., 107–116.

tették fel, s így ebben a közönség sem tud különbséget tenni. Az új központi levéltár létrehozásáról nem a parlament, hanem a kormány döntött. Az iratok egyik levéltárból a másikba tologatása helyett a korszerű megoldás a digitalizálás és a digitalizált anyag modern rekvizitumokkal való hozzáférhetővé tétele lehetett volna vagy lenne.⁵⁶²

Lenin mindörökké

Egységes emlékezetpolitika hiányában, például, nem csak az új emlékművek felállítása disszonáns folyamat, hanem a régi, szovjet emlékművek lebontása is. Kelet-Európában nem használatos a rendszerváltás fogalom, mert az államfordulat, a Szovjetunió felbomlása, az új államok megjelenése hozta magával azokat a gyökeres változásokat, amelyek a külön rendszerváltást már „fölöslegessé” tették. A közösségi térben lezajló rendszerváltás legbiztosabb jele a Lenin-szobrok ledöntése volt az államfordulat körüli időszakban a legkülönbözőbb rituálék keretében: nyilvánosan, nagy tömeg jelenlétében, titokban, az éjszaka folyamán, egyszerűen és sallangmentesen mindenféle népünnepegy nélkül stb. A hullám egy idő után elcsitult, s messze nem törölte el az összes monumentumot. Az iskolákban nem voltak már Lenin-szobák, a közintézmények irodáiban sem lógtak Lenin-festmények, noha az a szokás nem veszett ki, hogy regnáló állami vezetők portréját kifüggeszék az „irodában”. 2013-ban országszerte még több mint ezer Lenin-szobor állt. 2013–2014 fordulóján, a „méltóság forradalma” (második Majdan) során ismét hatalmas hullám, „Lenin-hullás”⁵⁶³ söpört végig az országon, mely ezt a számot megfelezte.⁵⁶⁴ Egy 2012-es felmérés szerint az ukrajnai települések legtöbbszörében a fő utca Lenin nevét viselte.⁵⁶⁵ A sajtó beszámolója szerint az ukrán kormány összesítése alapján 2015-ben az országban összesen a kommunista rezsim képviselőinek állított 139 emlékművet bontottak el, köztük 40 Lenin szobrot.⁵⁶⁶

⁵⁶² Владислав Берковський: Дуже відкритий архів. *Критика*, Червень 2015. <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/duzhe-vidkrytyu-arkhiv>

⁵⁶³ Укранул: Ленінопад, Леніновал, вождепад.

⁵⁶⁴ Северин Наливайко: Ленінопад. *Країна*, 21.10.2014. http://gazeta.ua/articles/opinions-journal/_leninopad/584056

⁵⁶⁵ 20 років Незалежності: Ленін все ніяк не Goodbye! *Тексти.org.ua* 13.06.2012. http://texty.org.ua/pg/article/devrand/read/37123/20_rokiv_Nezalezhnosti_Lenin_vse_nijak_ne

⁵⁶⁶ Мало фантазии. Как проходит декоммунизация. *Корреспондент.net* 04.02.2016.

A 2013–14-es események sora nemcsak a több ciklus óta erős pozíciót elfoglaló Régiók Pártja önfelszámolásához vezetett, hanem a Kommunista Párt betiltásához is. 1991. augusztus 26-án, két nappal Ukrajna függetlenségének kikiáltása után rendeleti úton egyszer már ideiglenesen felfüggesztették a párt működését, azonban 1993-ban újjászerveződött, s gyakorlatilag a 2014-es előrehozott parlamenti választásokig az egyetlen olyan ukrainai párt volt, amelynek képviselői minden ciklusban helyet foglaltak a Legfelsőbb Tanács padsoraiban. 2014 júliusában az ukrán parlamentben ügyrendi eljárás keretében feloszlatták a kommunista párt frakcióját, ezzel egyidejűleg ügyészségi beadványra megindult a bírósági eljárás a párt ellen, amely még részt tudott venni a 2014 őszi parlamenti választásokon, ám nem érte el az 5%-os parlamenti küszöböt. A szeparatizmus és a terrorizmus támogatásával meggyanúsított párt betiltását hamarosan kimondta a bíróság.

Még az ügy végleges lezárulása előtt megszületett a 2015. évi 317-VIII. törvény „A kommunista és a nemzetiszocialista totalitárius rezsim elítéléséről és jelképeik betiltásáról”.⁵⁶⁷ A törvény nem általánosságban tiltja be a címben jelölt tételeket, hanem pontosabb fogalmi és tartalmi meghatározásokat is ad, a tárgykörbe tartozóként sorolja fel a (szovjet) kommunista pártot, a kommunista és a nemzetiszocialista (náci) rezsimet, a szovjet állambiztonsági szerveket. Ezen belül a „kommunista totalitárius rezsim” jelképei közé sorolja az összes egykori szocialista ország, beleértve a Szovjetunió, egykori tagköztársaságai (közte az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság) valamint a Magyar Népköztársaság zászlaját, címerét és egyéb állami jelképeit; a Szovjetunió és tagköztársaságai himnuszait; minden olyan zászlót, jelképet, attribútumot, amelyen jelen van a sarló, az eke, a kalapács és az ötágú csillag a szovjet idősakra emlékeztető bármilyen konstellációban;⁵⁶⁸ a tiltott eseményekben szerepet játszó személyiségeknek, illetve maguknak az

<http://korrespondent.net/ukraine/3624948-brak-fantazyy-kak-prokhodyt-dekommunyzatsyia>

⁵⁶⁷ Закон України «Про засудження комуністичного та націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів в Україні та заборону пропаганди їхньої символіки» № 317-VIII/2015. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/317-viii>; magyarul: Fedinéc–Csernicskó, 2016, i. m., 117–124.

⁵⁶⁸ Érdekesség, hogy az 1934-ben alapított Szovjetunió Hőse kitüntetés arany ötágú csillag (https://hu.wikipedia.org/wiki/Szovjetuni%C3%B3_H%C5%91se#/media/F%C3%A1jl:Hero_of_the_USSR_Gold_Star.png), ugyanilyen az 1992-ben alapított Oroszország Hőse kitüntetés ([https://en.wikipedia.org/wiki/Hero_of_the_Russian_Federation#/media/File:RIAN_archive_470774_Gold_Star_medal_\(cropped\).jpg](https://en.wikipedia.org/wiki/Hero_of_the_Russian_Federation#/media/File:RIAN_archive_470774_Gold_Star_medal_(cropped).jpg)), az 1998-ban alapított Ukrajna Hőse

eseményeknek emléket állító monumentumokat, feliratokat; magát a kommunista párt megnevezést; s azt is, hogy települések és közterek viseljék ezeknek a nevét. A Velencei Bizottság 2015 decemberében kifejezte aggodalmát, hogy ez egy tipikus gumitörvény, azaz akadályozhatja a véleménynyilvánítás szabadságát, politikai pártokat foszthat meg a választásokon való részvétel lehetőségétől, jogtalan felelősségre vonást vonhat maga után.⁵⁶⁹ Érdekes helyzetet teremthet például egy olyan nemzetközi sportesemény, melyet Ukrajna területén rendeznek, oroszországi versenyzők részvételével. A nemzetközi sportversenyeken hagyományosan felhangzik a győztesek állami himnusza. Ha oroszországi versenyző végez az élen, illik tehát eljátszani az orosz állami himnuszt. Az Orosz Föderáció állami himnusának dallama azonban azonos az egykori Szovjetunió himnusának zenéjével (szövegét megváltoztatták). Ez a himnusz azonban – mint szovjet jelkép – Ukrajnában be van tiltva.

Az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet „FAQ. Amit tudni kell a kommunizmustalanításról” aloldala⁵⁷⁰ igyekszik kibontani a fenti törvények értelmezési keretét. Arra a kérdésre, hogy a nevezett törvények valóban betiltják-e a kommunista és a náci ideológiát és jelképeket, a következő választ kapjuk: „Sem az ideológiát, sem a jelképeket nem lehet betiltani, mint ahogy nem lehet betiltani a múltat. Az olyan volt, amilyen. A törvény elítéli azokat az embertelen totalitárius rezsimeket, melyek ezekből az ideológiákból nőttek ki, és betiltja jelképeik propagálását. A kommunista és a náci totalitárius rezsimek ideológiájának és jelképeinek propagandája a kommunizmus és a nácizmus sok milliós emberáldozata emlékének megbecstelenítése, ezért tilos.” Arra a kérdésre, hogy meg lehet-e hagyni a település vagy az utca régi nevét, ha az a törvény hatálya alá esik, a válasz egyértelmű: „Nem, nem lehet.” Ha helyben az önkormányzat megtagadja az átnevezést, az szabotázsnek minősül. Ugyanakkor a veteránok továbbra is viselhetik a szovjet kitüntéseket, illetve nem szabad bolygatni a katonai sírok szovjet jelképeit. Érdekesség, hogy a személyi okmányokban, ingatlanokra vonatkozó dokumentumokban stb. nem szükséges a település vagy a köztér nevének megváltoztatását bevezetni, azok ettől függetlenül érvényesek maradnak.

kitüntetés szintén arany ötágú csillag tölgyfalevél koszúban (https://en.wikipedia.org/wiki/Hero_of_Ukraine#/media/File:Medal_of_Golden_Star_Ukraine.jpg).

⁵⁶⁹ Ukraine law banning Communist and Nazi propaganda has a legitimate aim, but does not comply with European standards, say constitutional law experts of the Venice Commission and OSCE/ODIHR. Press release, DC190(2015).

<https://www.google.hu/#q=gumit%C3%B6rv%C3%A9ny>

⁵⁷⁰ FAQ. Усе, що ви хотіли дізнатися про декомунізацію. <http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu>

2015 októberében az Ukrán Nemzeti Emlékezet Intézet közétett egy 520 nevet tartalmazó listát azokról a személyiségekről, akikről nem lehet intézményt, közterületet elnevezni Ukrajnában.⁵⁷¹ A listában a „szovjet” és/vagy „kommunista” múlttal rendelkező, elsősorban szovjet, vagy a Szovjetunióban élő külföldi származású személyiségek szerepelnek, köztük nem csak párt- vagy állami funkcionáriusok, hanem „közemberek” is, mint például Vaszil Bazsanov mérnök, „a szovjet szénbányászat egyik úttörője”. A listában csak olyan személyek neve szerepel, akikre az ukrainai települések és közterek még bármilyen módon emlékeztetnek. Így például benne van a listában Lenin, Nagyvezsda Krupszkaja (Lenin felesége), Engels, Marx, de nincs benne Sztálin, akiről már semmi sincs elnevezve Ukrajnában.

A bő félezer név között találunk néhány külföldit is, köztük a Komintern képviselőinek, egyes országok kommunista pártjai alapítóinak, vagy például az egyetlen nem funkcionáriusnak, Henri Barbusse francia szimbolista költőnek a nevét.

A listában viszonylag kevés író, költő van. A törvény és a névsor alapján tehát Ukrajnában továbbra is szerepelhet közterület névadójaként például Makszim Gorkij és Vlagyimir Majakovszkij, akikről a 2012. évi CLXVII. számú, „egyes törvényeknek a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezések tilalmával összefüggő módosításáról” címet viselő magyarországi törvény,⁵⁷² pontosabban az ennek alapján készült akadémiai állásfoglalás⁵⁷³ szerint Magyarországon nem lehet közterületet elnevezni. Mint ahogyan Ukrajnában nem tiltott az 1848/1849-es szabadságharc leverését ellenző orosz cári tisztet kitaláló kommunista író, Illés Béla neve sem.⁵⁷⁴ A kárpátaljai Beregszász városában 2019 végén még utca viselte a nevét. Érdekes azonban, hogy – bár kötődnek a szovjet rendszerhez és a kommunista múlthoz – nem kerültek tiltólistára Kárpátalján az olyan közterületi nevek, mint például a „Partizán utca” vagy a „Borkanyuk utca”, „Vakarov utca”. Ennek egy-

⁵⁷¹ Список осіб, які підпадають під закон про декомунізацію. <http://www.memory.gov.ua/publication/spisok-osib-yaki-pidpadayut-pid-zakon-pro-dekomunizatsiyu>

⁵⁷² <http://mkogy.jogtar.hu/?page=show&docid=a1200167.TV>

⁵⁷³ Összefoglaló a XX. századi önkényuralmi rendszerekhez köthető elnevezésekkel összefüggő szakmai vizsgálatról. http://mta.hu/data/dokumentumok/hatteranyagok/akademiai_szabalyozasok/osszefoglalalo_XX_szaszadi_onkenyuralmi_rendszerek_b.pdf

⁵⁷⁴ A Guszev-történetről: Vörös Boldizsár: *Történelemhamisítás és politikai propaganda. Illés Béla elmeszüleményei a magyar szabadsághárcok orosz támogatásáról*. Budapest, MTA Bölcsészettudományi Kutatóközpont Történettudományi Intézet, 2014. 77–111.

szerű oka van: a szovjet partizánok, illetve Borkanyuk⁵⁷⁵ és Vakarov⁵⁷⁶ a második világháború éveiben a szovjetek oldalán részt vettek az akkor Magyarországhoz tartozó Kárpátalja elfoglalásáért vívott harcokban, az antifasiszta mozgalomban, azaz részei a Kárpátalja Szovjet-Ukrajnához csatolását legitimáló emlékezetpolitikának. 2017 augusztusában nem is háborgatta senki a „Partizán utca” és a „Borkanyuk utca” névtábláját a kárpátaljai Nagyszőlősen, vagy a „Vakarov utcáét” Csapon; ám például a „Szuovorov utcának” Beregszászban ma már „Oroszlán utca” a neve.

Szerepel viszont a listában egy 14 éves gyerek is, Gurin Vitya (sic! – valóban a beceneven), aki „a juzovkai [ma: Doneck városa] 1. számú iskola tanulója, akit 1929 húsvétján öltek meg a helyi klubban vallásellenes propaganda miatt, és akinek a nevét a kommunizmus propagálására használták fel a Donbászban”. Az 520 névből 70 kötődik a Donbászhoz.

Egyetlen még élő személy szerepel a Nemzeti Emlékezet Intézete által összeállított névsorban: Valentyina Tyereskova, az első női úrhajós. A legfőbb ok, amiért oda került: 2014-ben szerepet vállalt a Krím Oroszország általi megszállásában.

A hosszú tiltólistában egyébként három magyar található: Kun Béla, Zalka Máté és a kevésbé ismert Gavró Lajos neve. Kunról ez olvasható a listában: „A Krími Forradalmi Bizottság elnöke. A vörös terror megszervezője a Krímen.”⁵⁷⁷ Zalka bűne, hogy „részt vett a szovjet hatalom kiépítésében Ukrajnában”.⁵⁷⁸ Gavróról annyit jegyeznek meg, hogy „Kijev katonai parancsnoka a város bolsevik megszállása idején

⁵⁷⁵ Oleksza Borkanyuk (1901–1942) a mai Kárpátalja területén született. Amikor a régió Csehszlovákia része volt, a Szovjetunióban tanult. Rövid kitérők után 1941-ben tért vissza az akkor ismét Magyarországhoz tartozó Kárpátaljára, ahol partizánként, illetve a földalatti kommunista mozgalom egyik szervezőjeként működött. 1942-ben a magyar katonai elhárítás egy partizánakció során elfogta. Egy budapesti börtönben halt meg. Miután Kárpátalja Szovjet-Ukrajna része lett, hamvait szülőföldjére szállították. 1965-ben megkapta a Szovjetunió Hőse címet.

⁵⁷⁶ Dmitro Vakarov (1920–1945) az oroszul író költő a mai Kárpátalján született. Huszton és Prágában végezte a gimnáziumot, majd 1941–1944 között Budapesten volt egyetemi hallgató. Antifasiszta tevékenysége miatt 1944 áprilisában letartóztatták, Németországban halt meg. Halála után kitüntették, és felvették a Szovjet Írószövetség tagjai közé.

⁵⁷⁷ Kun a tanácsköztársaság bukása utána a Szovjetunióba menekült, ahol kinevezték a Krími Forradalmi Bizottság elnökévé. Андрей Ишин: *Трагические страницы «третьего большевизма»*. <http://old.kr-eho.info/index.php?name=News&op=article&sid=9217>

⁵⁷⁸ Zalka Máté (született Frankl Béla) katona volt az első világháborúban, Doberdónál is harcolt az olasz fronton. 1916-ban orosz fogságba esett, és az 1917-es fordulat után a kommunizmus híve lett. Részt vett az oroszországi polgárháborúban. 1936-tól Lukács Pál tábornok néven a spanyolországi polgárháborúban harcol a 12. nemzetközi brigád parancsnokaként, ahol 1937-ben elesett. A „Doberdó” című regény írója. A szovjet

1919-ben”.⁵⁷⁹ A lista szerint van magyar vonatkozása Georgij Zsukov marsallnak is, az ő neve mellett indoklásként ugyanis egyebek mellett az is szerepel, hogy „a magyar forradalom egyik eltiprója 1956-ban”.⁵⁸⁰

A sajtóban olyan összefoglaló térképet is közzé tettek, amely térképre vetítve ábrázolta a névváltoztatásra ítélt településneveket.⁵⁸¹ A nemzeti emlékezet intézetének honlapján közölt térkép szerint az ország településeinek 3 százalékát kell átnevezni; a 2015. július 8-ai állapot szerint összesen 877 várost, nagyközséget és falut. Ezek egy része az Oroszország által annektált Krímen, illetve a kelet-ukrajnai szakadárok által ellenőrzött területen található.⁵⁸² Több olyan útmutató is megjelent, amelyek arról tájékoztatták a polgármestereket, hivatalnokokat, a közvéleményt, mi a módja a közterületek vagy intézmények névváltoztatásának.

Kárpátalján is nyilvánosságra hozták a törvény értelmében átnevezendő települések és közterületek listáját, melyben két település és 558 közterület megnevezése szerepel.⁵⁸³ A helyi sajtó beszámolója szerint az egyik átnevezendő település, a técsői járási Komszomolszk az 1947-ig használt Nyimecka Mokra (Németmokra) helységnévhez tért vissza. A huszti járásban található Zsovtneve község helyi önkormányzata azonban megtagadta a névváltoztatást. Indoklásuk szerint a község nem az 1917-es pétervári puccsról, hanem a helyi, jellegzetesen sárgás színű agyagos talajról kapta a nevét.⁵⁸⁴ Ez a furfang azonban nem segített, a település mai neve – Zaberezs.

korszakban a kárpátaljai Ungvár egyetlen magyar tannyelvű iskolája viselte a nevét (ma Dayka Gábor Középiszkola).

⁵⁷⁹ A Máramaros vármegyéből származó Gavró az első világháborúban orosz fogságba esett, ahol belépett a kommunista pártba. A vörösök oldalán részt vett az oroszországi polgárháborúban. Később különböző párt- és katonai megbízásokat teljesített, főként a Szovjetunió távol-keleti területein. Ahogyan Kun Béla, ő is a szovjet terror áldozata lett: 1937-ben letartóztatták, 1938-ban kivégezték.

⁵⁸⁰ Zsukov a második világháború hősei közé tartozik, Leningrád felszabadítója, Berlin egyik elfoglalója.

⁵⁸¹ Lásd pl. Які міста позбавлять радянських назв? *BBC Україна* 10.04.2015.

http://www.bbc.com/ukrainian/politics/2015/04/150410_cities_to_be_renamed_vc; Населені пункти, що підлягають перейменуванню у 2015 році. <http://infolight.org.ua/themap/dekomunizacija-2015-sela#5.00/49.498/31.140>

⁵⁸² Эксперты создали карту декоммунизации Украины. *Корреспондент.net* 07.07.2015. <http://korrespondent.net/ukraine/3536680-eksperty-sozdaly-kartu-dekommunizatsyy-ukrayny>

⁵⁸³ Два села та 558 вулиць, площ і провулків на Закарпатті мали би змінити назви. В області стартує процес декомунізації. <http://zakarpattya.net.ua/Blogs/143392-Dva-sela-ta-558-vulyts-ploshch-i-provulkiv-na-Zakarpatti-maly-by-zminynty-nazvy>

⁵⁸⁴ A község eredetileg az 1917-es nagy októberi szocialista forradalomra utalva kapta a nevét; az ukrán „жовтень” szó jelentése: október; „жовтневе”: októberi. Az ukrán „жовтий” jelentése: sárga.

Azonban nem csak egy eldugott falu, hanem nagy városok sem nyelik le némán az átnevezés kísérletét.⁵⁸⁵ E tekintetben tanulságos Dnyipropetrovszk város névváltoztatási hercehurcája. A 18. században alapított település eredeti neve Katerinoszláv (Катеринослав) volt. Azon a helyen azonban, ahol ma az ukrainai nagyváros áll, a 17. században állt egy Kodak nevű erőd, amely a lengyel-litván nagyfejedelemség keleti határát jelző erődítmény volt. Rövid ideig (1798–1801 között) a település viselte a Novorosszijszk, illetve (1918–1919-ben) a környék kozák szicsekhez kapcsolódó történelmére utaló Szicseszlav nevet is. E megszakításoktól eltekintve azonban 1784 és 1926 között Katerinoszláv volt a neve. 1926-ban kapta az oroszul Dnyeppetetrovszk, ukránul Dnyipropetrovszk nevet az oroszul Dnyeper, ukránul Dnyipro nevű folyóról, illetve Grigorij Petrovszkij (1878–1958) szovjet-ukrán politikusról. Az ukrán családba született Petrovszkij forradalmár, szovjet párt és közéleti személyiség volt, 1922-ben ukrán részről ő írta alá a Szovjetunió megalakulásáról szóló szerződést, ezért ő is szerepel azoknak a történelmi személyiségeknek a sorában, akikről nem lehet semmit sem elnevezni Ukrajnában.

Az Ukrajna legnagyobb folyója mellett elterülő megyeszékhely új nevének kiválasztása során számos javaslat felmerült, de kétségkívül a legeredetibb ötlettel a városi önkormányzat⁵⁸⁶ és Olekszandr Vilkul⁵⁸⁷ ellenzéki parlamenti képviselő állt elő. A Vilkul által a parlament elé törvénytervezettként is beterjesztett elképzelés szerint⁵⁸⁸ Dnyipropetrovszk névváltoztatás utáni új megnevezése: Dnyipropetrovszk... A javaslat lényege, hogy a megyeszékhely nevében megmarad a Dnyipro folyó, de a szovjet-ukrán politikus helyére (Szent) Péter (ukránul: Petro) apostol kerül. Azaz: a település neve továbbra is Dnyipropetrovszk marad

⁵⁸⁵ Például: В Кировограді митинги из-за переименования города. *Корреспондент.net* 27.12.2015. <http://korrespondent.net/ukraine/3608275-v-kyrovohrade-mytynhu-yz-za-pereymenovanyia-horoda>; Днепропетровские депутаты отказались переименовывать город. *Корреспондент.net* 29.12.2015. <http://korrespondent.net/city/dnepropetrovsk/3609147-dnepropetrovskye-deputaty-otkazalys-pereymenyuvat-horod>

⁵⁸⁶ Депутати змінили «інтимологію», щоб зберегти назву Дніпропетровську. *Українська правда* 29.12.2015. <http://www.pravda.com.ua/news/2015/12/29/7094054/>

⁵⁸⁷ Вілкул пропонує перейменувати Дніпропетровськ у Дніпропетровськ. *Українська правда* 04.02.2016. <http://www.pravda.com.ua/news/2016/02/4/7097863/>

⁵⁸⁸ Проект Постанови про збереження найменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області (щодо зміни етимології найменування міста – визначення найменування міста Дніпропетровська за назвою ріки Дніпро та на честь Святого Апостола Петра). http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=58036

ugyan, de város nevének etimológiája módosul: Dnyipro + Petrovszkij helyett Dnyipro + (Szent) Péter apostol lesz a névadó.

Végül egyébként hosszas vita után egy 2016. május 19-én hozott parlamenti határozat alapján Dnyipro + Petrovszk új neve Dnyipro lett.⁵⁸⁹ Mindazonáltal a megye neve, amelyiknek Dnyipro a székhelye – Dnyipro + Petrovszki terület.

A Nemzeti Emlékezet Intézete a javaslat kapcsán így foglalt állást: „Valós párbeszédet kell folytatnunk a múltról. Ezek a játékok és trükkök a totalitarizmus véres öröksége körül istenkáromlás és sértés az áldozatok millióinak emléke előtt. A régi név elutasítása a történelmi név vagy egy új elnevezés keresését feltételezi, nem pedig a régi név új magyarázatának kitalálását”.⁵⁹⁰

Andrej Portnov történész a település neve kapcsán már korábban elindult vitát összefoglalva találóan jegyezte meg: „jelzésértékű, mennyire nem beszélnek arról, a város orosz történelmét hogyan lehetne úgy integrálni a mai hivatalos narratívába, hogy az egyensúlyt teremtsen a valódi és képzelt, politikailag veszélyes tartalmak között; hogyan lehetne a katalini fejezetet (a kozák fejezettel együtt) a pillanatnyi politikai harc fegyveréből turisztikai védjegyé és a város sajátos történelmi emlékezetének elemévé alakítani. Nem kevésbé fontos, hogy [...] marginalizálva van a lengyel történelem, pedig a 17. században keletkezett Kodak, mint a Rzeczpospolita legkeletibb erődítménye, ily módon tudná betölteni szerepét a régió »európaiságának« konstruálásában”.⁵⁹¹

Más városok sem nyelték le némán az átnevezés kényszerét. Így például Kirovohrad (Кіровоград) lakossága is tiltakozott az ellen, hogy Kropivnickij (Кропивницький) lett az új neve. A helyi hatóságok a témában folytatott polémia során javasolták, hogy a település kapja vissza eredeti, az 1775-ös városalapításkor kapott és az 1924-es első átneve-

⁵⁸⁹ Постанова Верховної Ради України «Про перейменування міста Дніпропетровськ Дніпропетровської області» № 1375-19 від 19.05.2016 р. <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/1375-19>

⁵⁹⁰ Усе, що ви хотіли знати про декомунізацію. <http://www.memory.gov.ua/news/faq-use-shcho-vi-khotili-diznatisya-pro-dekomunizatsiyu>

⁵⁹¹ Portnov Andrej: Történelemírás ukrán módra. Megjegyzések a hétköznapi valóság történelmi alapú átrendezéséhez. In: Fedinec Csilla – Szereda Viktória (szerk.): *Ukrajna színeváltozása 1991–2008. Politikai, gazdasági, kulturális és nemzetiségi attitűdök*. Pozsony, Kalligram Kiadó, 2009. 38.

zésig viselt Єлисаветград (Jeliszavetgrád) nevet,⁵⁹² melyet a központi hatóságok azzal utasítottak el, hogy az a cári Oroszországra utal.⁵⁹³

A „Korrespondent.net” országos internetes hírportál az átnevezési hullám furcsaságait „A fantázia hiánya: hogyan zajlik a kommunizmustalanítás” című cikkében néhány érdekes esetre is felhívja a figyelmet. Kiderül például az összeállításból, hogy a népszerű „Советское шампанское” pezsgőnek sem maradhatott meg az eredeti elnevezése, helyette a „Советовское шампанское” megnevezést választotta a gyártó. „Советское” az orosz „совет”, magyarul „tanács” (szovjet) szóból ered. A „Советовское” ugyanígy, csak itt melléknevesítve van a főnév. Azaz: gyakorlatilag ugyanaz maradt a pezsgő neve, csak épp így már nem teljesen egyezik a hangalak és az íráskép a kommunista múlttal terhelt „szovjet” szóval.⁵⁹⁴

Az ideológiai alapú névváltoztatás néha nagyobb politikai bonyoldalmakat is okozott. Ennek egyik példája az volt, amikor Kijev főváros önkormányzata úgy döntött, hogy a kommunizmustalanítás keretében a Nyikolaj Vatulyin szovjet hadseregtábornokról elnevezett sugáratat Roman Suhevicsről nevezi át.⁵⁹⁵ A dolog pikantériája, hogy Vatulyin – akinek a neve egyébként nem szerepelt a Nemzeti Emlékezet Intézete által közzétett tiltólistán – vezetésével szabadították fel 1943-ban Kijevet a német megszállás alól, és a tábornokot nem sokkal később, 1944 tavaszán a szovjetek ellen és az ukrán állam függetlenségéért harcoló nyugat-ukrán felkelők gyilkolták meg. Roman Suhevics az Ukrán Felkelő Hadsereg (UPA) parancsnokaként a szovjet hatalom ellenében a független Ukrajnáért harcolt, ám eközben a mai Nyugat-Ukrajna területén részt vett a lengyel és zsidó lakosság lemészárlásában. Az egyik ukrainai antifasiszta szervezet ezért bíróságon támadta meg a névváltoztatást, s a testület nem engedélyezte az átnevezést.⁵⁹⁶

⁵⁹² В Кировоградє митинги из-за переименования города. *Корреспондент.net* 27.12.2015. <http://korrespondent.net/ukraine/3608275-v-kyrovohrade-mytynhyz-za-pereyuenovaniya-horoda>

⁵⁹³ Богдан Короленко – Ігор Каретніков – Максим Майоров: Декомунізація назв населених пунктів та районів України: підстави, процес, підсумки. *Місто: історія, культура, суспільство* 2017/1. 134–141.

⁵⁹⁴ Мало фантазии, 2016, i. m.

⁵⁹⁵ В Києве переименовали проспект Ватутина. *Корреспондент.net* 01.06.2017. <http://korrespondent.net/city/kyev/3857705-v-kyeve-pereyuenovany-prospekt-vatutyna>

⁵⁹⁶ Суд остановил переименование киевского проспекта Ватутина в Шухевича. *Корреспондент.net* 13.06.2017. <http://korrespondent.net/city/kyev/3861151-sud-ostanovyl-pereyuenovanye-kyevskoho-prospekta-vatutyna-v-shukhevycha>

A nagy névváltoztatási kampánynak lehetett volna haszna az államigazgatás számára is. A kommunizmustalanítás előtt például 42 Petrivszke és 28 Ragyanszke nevű település volt az országban. Adott volt a lehetőség annak elkerülésére, hogy sok helység viseljen azonos nevet. Azonban a névreformnak racionális államigazgatási és nyelvertervezési elképzelések nem, hanem sokkal inkább szimbolikus ideológiai megfontolások álltak a háttérben. Így a helységnév-reform után az összes Petrivszke és Ragyanszke eltűnt ugyan a térképről, de lett például 24 Szipove és 22 Visnyeve nevű település.

A mai Ukrajna területén természetesen nem a kommunizmustalanító törvénycsomag következtében változtak meg először tömegesen a földrajzi nevek. A szovjet hatalom a kommunista ideológiának megfelelően alakította át az egész Szovjetunió területén a településneveket, illetve sok város, falu nevét oroszosította.⁵⁹⁷ Ukrajna függetlenné válása után – akárcsak az egész posztszovjet térségben – szintén azonnal elindult egy helységnév-reform és vele a szimbolikus térfoglalás. Az 1980-as évek végén, az 1990-es évek első felében számos olyan település vette fel régi nevét, amelyet a szovjet korszakban neveztek át.⁵⁹⁸ Az átnevezések egy részeként a települések a szovjet ideológiához, a Szovjetunió Kommunista Pártjának alakjaihoz kapcsolódó nevektől szabadultak meg. Továbbá számos olyan település is visszakaphatta a szovjet rendszer előtti megnevezését, amelynek nem szláv lakossága az ott élő nemzeti kisebbség nyelvén állította vissza a helység nevét. Például a szovjet korszakban „Минеральне” nevet viselő magyarok lakta kárpátaljai település így kapta vissza magyar nevét „Tiszaásvány” alakban, melynek

⁵⁹⁷ Rannut, Mart: Beyond Linguistic Policy: the Soviet Union versus Estonia. In Tove Skutnabb-Kangas–Robert Phillipson eds. *Linguistic Human Rights: Overcoming Linguistic Discrimination*. Berlin – New York, Mouton de Gruyter, 1995. 179–208.

⁵⁹⁸ A második világháború után a Szovjetunióhoz került Kárpátalján például Kárpátontúli Ukrajna Néptanácsa már 1945. március 14-én előírta a településnevek és közterületi megnevezések megváltoztatását a kommunista emlékezetpolitika jegyében. Az Ukrán SZSZK Legfelsőbb Tanácsának 1946. július 25-én kiadott rendelete közel száz kárpátaljai település névváltoztatását hagyta jóvá. 1953-ban újabb átnevezési hullámra került sor.

ukrán változata a „Тисаашвань” lett.⁵⁹⁹ Több kárpátaljai román falu is élt a lehetőséggel, így például az ukránul „Діброва” (Gyibrova) nevet viselő, a leggazdagabb ukránjai településként elhíresült falu⁶⁰⁰ visszaállította román megnevezését, és 2004 óta ukránul „Нижня Апша”, románul „Apşa de Jos” olvasható a helységnévtáblákon a magyarul „Alsóapsa”-ként ismert községben. A településeken belül is megindult a közterületi nevek revíziója (lásd például Lemberg/Lwów/Lviv példáját).⁶⁰¹

A legújabb tömeges helységnév-átalakítási hullám azonban a kommunizmustalanítás következménye a független Ukrajnában. A törvény hatását talán érzékeltetik ezek a számok: 1986 és 2013 között az országban összesen 591 település esett át névváltoztatáson (ebből 138 kárpátaljai település volt);⁶⁰² az itt bemutatott törvény következményeként egyetlen év alatt 987 településnevet módosítottak.

A földrajzi és közterületi nevek törvényben előírt, kötelező megváltoztatása szerves része a névanyagra is kiterjedő nyelvpolitikának és nyelvtervezésnek,⁶⁰³ amelynek célja a mentális térkép átalakítása, a valóság átkonstruálása, különböző politikai és nyelvi ideológiák alapján.⁶⁰⁴ A „Cuius regio, eius religio” helyett ez esetben a „Cuius regio, eius nomen” elv érvényesül. Kiss Lajos írta negyedszázaddal ezelőtt: „Az idő óriási rostájában benne vannak a földrajzi nevek is”.⁶⁰⁵ Ez tény.

⁵⁹⁹ Beregszászi Anikó: Language Planning issues of Hungarian Place-names in Subcarpathia. *Acta Linguistica Hungarica* (43) 1995/1996. 1–8.; Beregszászi Anikó: Magyar helységnevek Kárpátalján (1988–1995). *Forrás* 1997/5. 104–108.; Dobos Sándor: Changes of place-names in the territory of present-day Transcarpathia from 1989 to 2000. In: Hires-László Kornélia (szerk.): *Nyelvhasználat, kétnyelvűség*. Ungvár, Autdor Shark, 2016. 187–206.

⁶⁰⁰ Нижня Апша, что в Закарпатье, самое богатое село Украины. <https://www.youtube.com/watch?v=6zOTAjD3vxM>

⁶⁰¹ Lagzi, 2016, i. m., 57.; Szereda Viktória: A város mint lieu mémoire: egységes vagy megosztott emlékezet? Lemberg példája. In: Fedinec–Szereda (szerk.), 2009, i. m., 244–270.

⁶⁰² Алфавітний покажчик нових і старих найменувань населених пунктів, які були перейменовані с 01.01.1986 по 01.02.2013. <http://static.rada.gov.ua/zakon/new/ADM/d06.rtf>

⁶⁰³ Justyna Walkowiak: Personal Names in Language Policy and Planning: Who Plans What Names, for Whom and How? In: Guy Puzey – Laura Kostanski (eds.): *Names and Naming: People, Places, Perceptions and Power*. Bristol–Buffalo–Toronto, Multilingual Matters, 2016. 197–212.

⁶⁰⁴ Benő Attila – Lanstyák István: Névideológiák Erdélyben. In: Vörös Ferenc (szerk.): *A nyelvföldrajztól a névföldrajzig VIII. A nyelvterület keleti peremén*. Kolozsvár–Szombathely, Erdélyi Múzeum-Egyesület – Savaria University Press, 2017. 13–32.

⁶⁰⁵ Kiss Lajos: Cuius regio, eius nomen? *Magyar Tudomány* 1992/2. 129–135.

A fenti események azonban rámutatnak arra, hogy – bár Petro Porosenko, Ukrajna elnöke büszke volt arra, hogy a kommunizmustalanítás révén „Ukrajnában helyreállt a történelmi igazságosság”⁶⁰⁶ – ez a folyamat sem egyesítette az erősen megosztott ukrajnai társadalmat. Felmérések szerint az ország lakosságának kevesebb, mint fele támogatta a kommunizmustalanítást és az ennek részeként jelentkező átnevezési hullámot.⁶⁰⁷

Európa felé

A törvényekkel kapcsolatban az internetes kommentelők két alapvető csoportba tömörültek – akik szerint elhamarkodottan, vita nélkül döntött a törvényhozás, illetve akik szerint huszonöt éve megy a vita, ideje volt dönteni.⁶⁰⁸ A mértékadó szakmai álláspontot pedig Oxana Shevel így foglalta össze: a szovjet történelemmel kapcsolatban a politika mondta meg, ideológiai alapon, hogy ki a jó, és ki a rossz, ki a „miénk” és ki az „ellenség”.⁶⁰⁹

2014 áprilisa óta az Ukrajna keleti megyéiben zajló hibridháború következtében nem csupán a történelmi távlatokban megosztó kérdés, hogy ki van velünk és kicsoda ellenünk. A probléma a mában is vitákat generál.

Utaltunk már arra, hogy a magukat a nemzeti oldalra pozícionáló politikusok és értelmiségiek egy része hajlamos arra, hogy az orosz anyanyelvű, ukránul nem (szívesen) beszélő polgártársait kizárja a nemzetből. S bár Petro Porosenko elnök szerint a Keleten Ukrajnáért harcolók 62%-a orosz anyanyelvű,⁶¹⁰ az Amerikai Egyesült Államokban

⁶⁰⁶ Порошенко гордиться масштабами декомунізації. *Корреспондент.net* 06.10.2016. <http://korrespondent.net/ukraine/3754360-poroshenko-hordytsia-masshtabamy-dekommunizatsyy>

⁶⁰⁷ Володимир Кулик: Кому в Україні потрібні реформи? *Дзеркало тижня. Україна* 07.04.2017. https://zn.ua/ukr/SOCIUM/komu-v-ukrayini-potribni-reformi-239002_.html

⁶⁰⁸ Володимир Кулик: Про неякісні закони та нечутливих критиків. *Критика*, Травень 2015. <http://krytyka.com/ua/solutions/opinions/pro-neyakisni-zakony-ta-nechutlyvykh-krytykiv>

⁶⁰⁹ Оксана Шевель: Щоб відповідати європейським стандартам «Закони Про Декомунізацію» Потребують Змін. *Vox Ukraine* 07.05.2017. <https://voxukraine.org/uk/decommunization-laws-ukr/>

⁶¹⁰ Порошенко: Большинство воюющих за Украину на Донбассе – русскоязычные. *Корреспондент.net* 31.03.2015.

<http://korrespondent.net/ukraine/3497931-Porosenko-bolshynstvo-vouiuishchykh-za-ukraynu-na-donbasse-russkoiazychnye>

a Columbia Egyetemen ukrán nyelvet oktató ukrán nyelvész, Yuri Shevchuk megkérdőjelezi, hogy az orosz anyanyelvűek jó hazafiak lehetnek: „A Keleten folyó hibrid háború a kultúra, a civilizáció frontján is kitört. Korábban eléggé világosan látható volt, ki híve és ki ellensége az ukránoknak a nyelv és a kultúra kérdése terén. Most azonban megjelent az »új« patrióták meglepő fogalma, akik szeretik Ukrajnát, de nem szeretik az ukrán nyelvet. Ez a fogalom bennem erős kétségeket ébreszt”.⁶¹¹ Ugyanakkor Porosenko állítása nem alaptalan. A híradások beszámoltak például arról, hogy a „terrorelhárító hadműveletben” résztvevő, azaz a keleti megyékben harcoló Dnipro-1 alakulat katonái számára ukrán nyelvtanfolyamot szerveztek. „Ismerni annak az országnak a nyelvét, amelyet védelmezel – ez elengedhetetlen feltétele a győzelemnek bármelyik fronton: a politikain, a kulturálison vagy a katonain” – mondta az egység parancsnokhelyettese. A tiszt azt is hozzátette: a cél az, hogy az egység harcosai néhány hónap múlva „szabadon, szurzsik nélkül” beszéljenek ukránul.⁶¹²

Metaforikus párhuzamot idézve Gileád és Efraim lakosainak a bibliai Bírák Könyvéből (112: 56) ismert véres konfliktusa (lásd: Sibboleth/Szibboleth), illetve az ukrajnai háború között, Shevchuk egyértelműen foglal állást az ukrán–orosz kétnyelvűség mindenféle megnyilvánulásával szemben: „A nyelvi skizofrénia megfosztja az ukrán nyelv védelmező szerepét azokban az egzisztenciális helyzetekben, amikor az életed veszélyben van, és a nyelved alapján meg tudod különböztetni a sajátokat az ellenségtől.”⁶¹³

Az egyik legismertebb ukrán nyelvész, Larisza Maszenko is gyanúsan méregeti az ukrajnai társadalom oroszul beszélő részét: „Oroszország számára az Ukrajnával folytatott nyelvi és kulturális háborúban aratott győzelem előfeltétele volt a jelenlegi fegyveres beavatkozásnak, valamint a Krím és Donbász egy része megszállásának. S a szovjet birodalom újjáélesztésére vonatkozó terveiben a Kreml számít Ukrajna

⁶¹¹ Юрій Шевчук – Ганна Власюк: Двомовність як хвороба. Професор Колумбійського університету називає українську мовну ситуацію «мовною шизофренією». *Портал мовної політики* 05.07.2015. <https://language-policy.info/2015/07/dvovovnist-yak-hvoroba-profesor-kolumbijskoho-universytetu-nazyvaje-ukrajinsku-movnu-sytuatsiyu-movnoyu-shyzoftrenijeyu/>

⁶¹² Для бійців «Дніпра-1» проводять курси української мови. *Портал мовної політики* 24.10.2015. <https://language-policy.info/2015/10/dlya-bijtsiv-dnipra-1-provodyat-kursy-ukrajinskoji-movy/#more-1963>

⁶¹³ Юрій Шевчук – Галина Палажій: Мовна шизофренія – нова, потужна форма русифікації. *Портал мовної політики* 19.09.2015. <https://language-policy.info/2015/09/yurij-shevchuk-movna-shyzoftreniya-nova-potuzhna-forma-rusyfikatsiji/#more-1780>

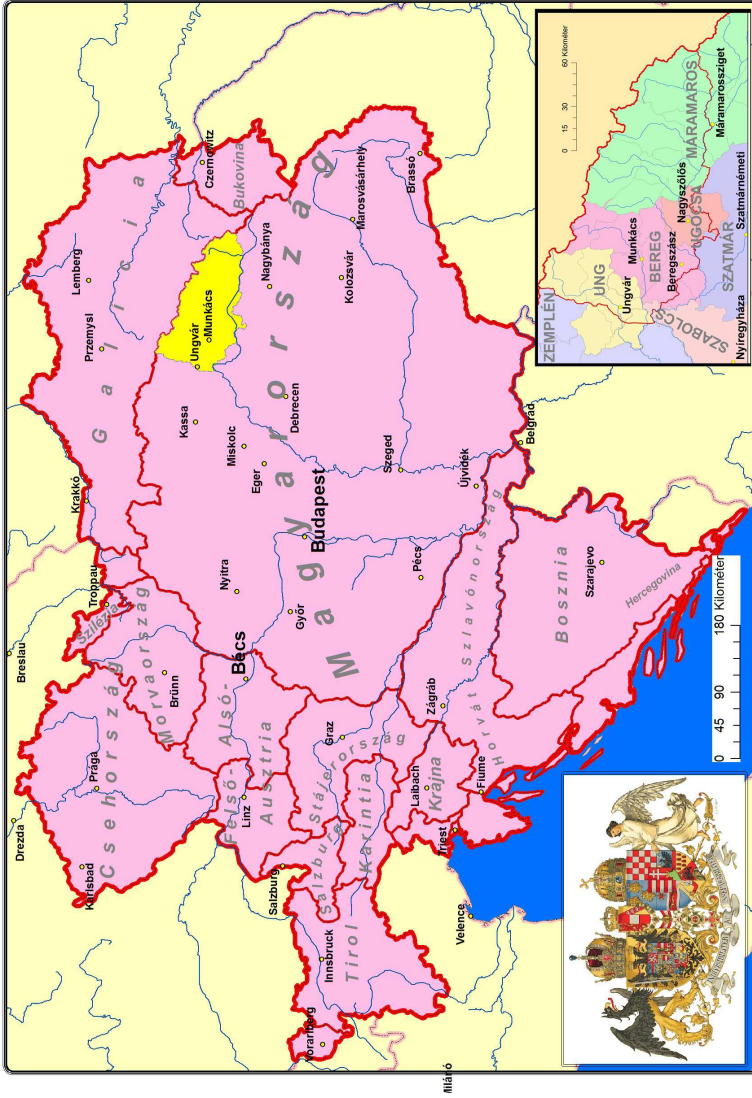
népességének azon részére, melyet az ukrán tömegtájékoztatási eszközök fölötti kontroll révén sikerült »kikristályosítania«⁶¹⁴.

A birodalmi orosz múlttól és a szovjet történelmi örökségtől való törvényi távolságteremtés a jelenben együtt jár a cári Oroszország és a Szovjetunió egyaránt oroszosítónak minősített hagyományai legfőbb szimbólumától: az orosz nyelvtől való elhatárolódás szándékával is. Ukrajnában egyszerre folyik a kommunizmustalanítás és a deruszifikáció. Az 1991-ben az Ukrán Szovjet Szocialista Köztársaság területével együtt a szovjet múlt terheit megöröklő 21. századi Ukrajna egyszerre küzd a múlt és jelen megosztó démonaival az európai út nevében.

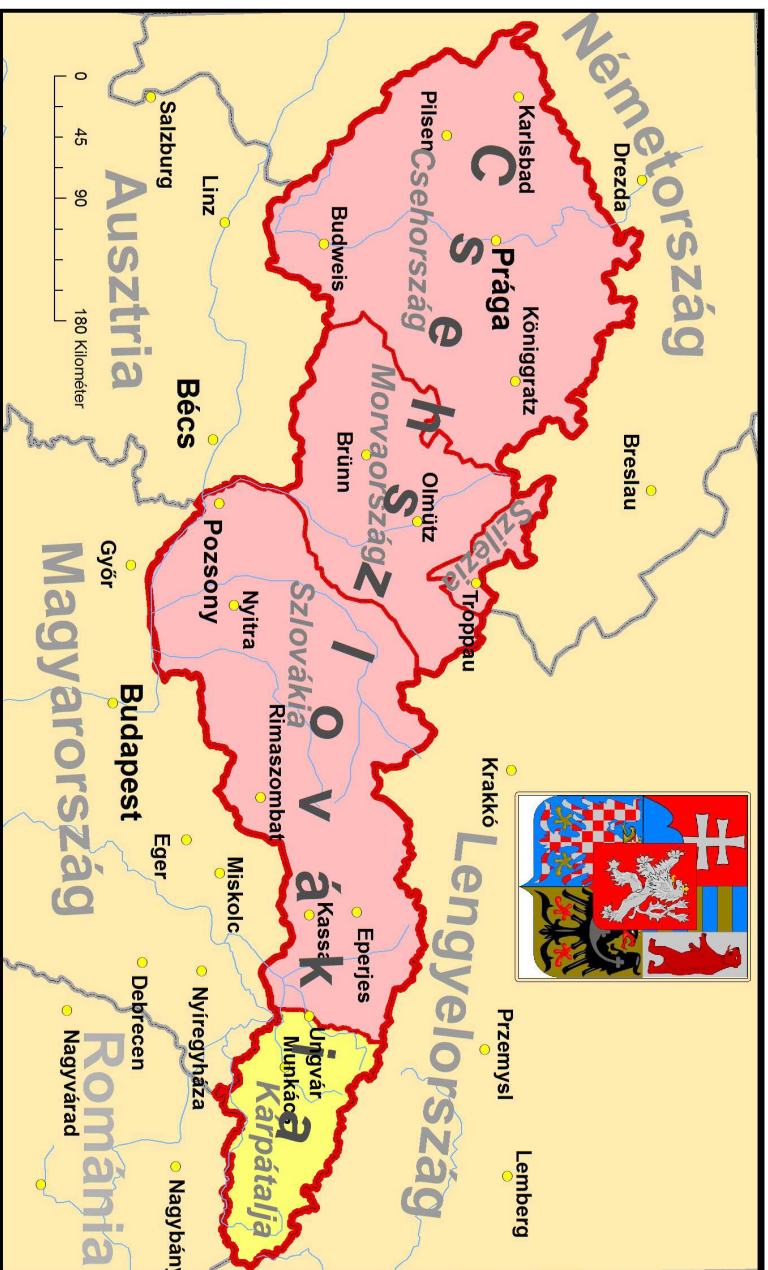
⁶¹⁴ Лариса Масенко: Мовознавча солідарність по-українськи. *Портал мовної політики* 24.09.2015. <https://language-policy.info/2015/09/larysa-masenko-movoznavcha-solidarnist-po-ukrajinsky/>

Térképek

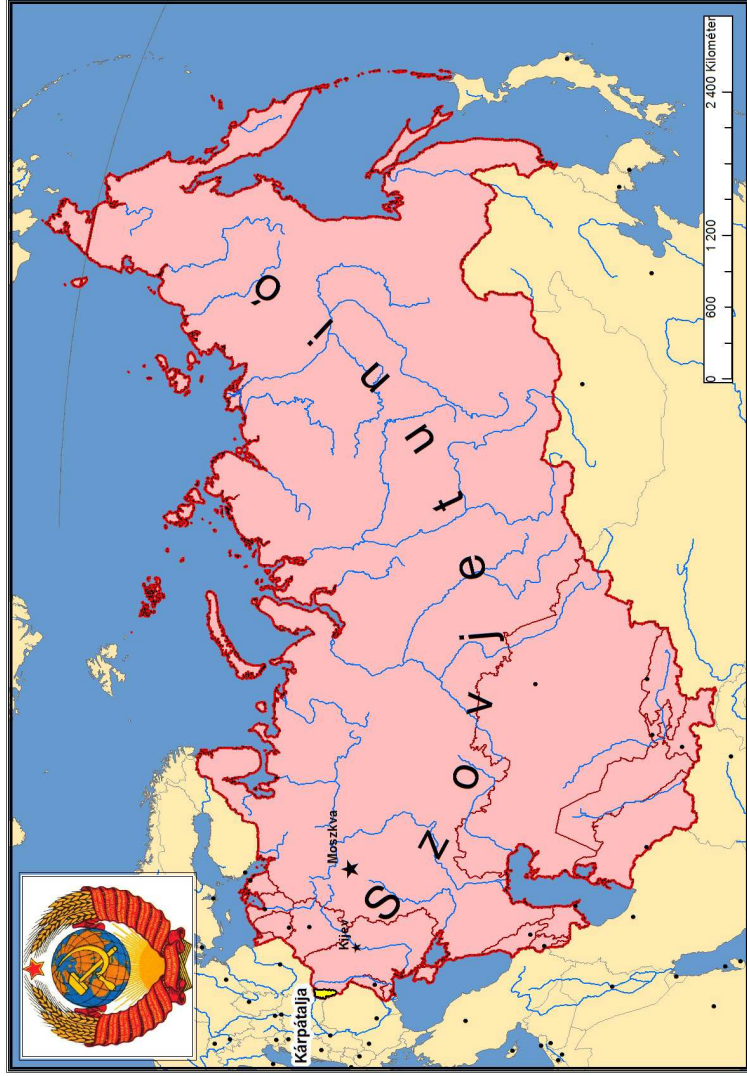
Kárpátalja területe az Osztrák–Magyar Monarchiában, 1914

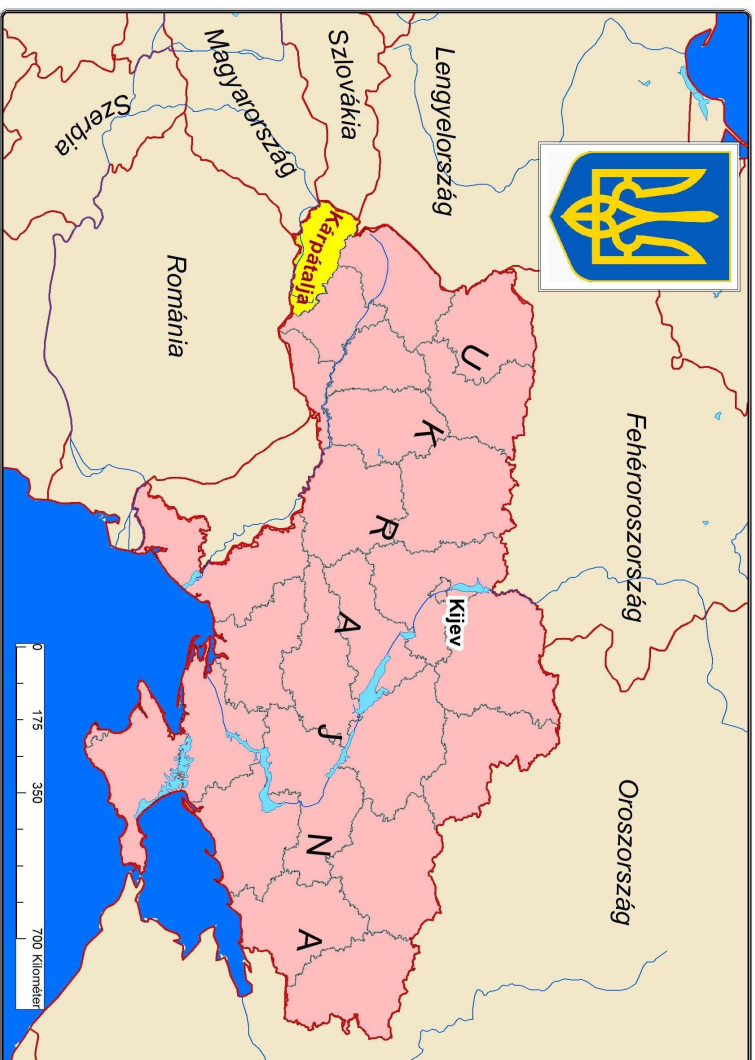
Kárpátalja (Podkarpatská Rus) a Csehszlovák Köztársaságban, 1930

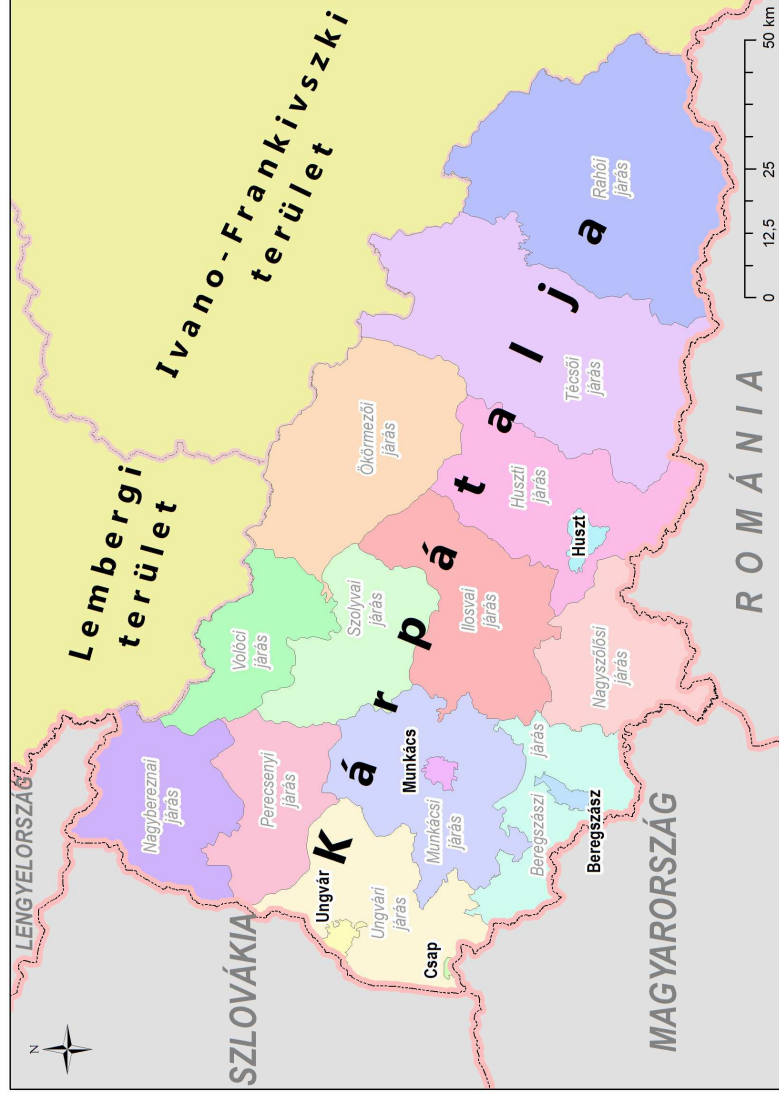
Kárpátalja (Zakarpatiszka oblaszty) a Szovjetunióban, 1986

Kárpátalja (Zakarpattia) a mai Ukrajnában, 2012

Kárpátalja mai közigazgatási térképe (a 2020-ban lezárult közigazgatási reformot megelőző állapotot)

Névmutató

- Алексеев, Владимир 160
Arponyi Albert 25
Arel, Dominique 124
Azarov, Mikola 137
- Bagdi Róbert 16
Bakke, Elisabeth 56
Balla D. Károly 117
Ballagi Aladár 38
Bandera, Sztepan 181
Bánffy Dezső 19
Bányai Viktória 14
Bárányné Komári Erzsébet 108
Barbusse, Henri 190
Bárdi Nándor 41, 123
Barni, Monica 93
Bartha Csilla 82, 149
Bartha Miklós 34
Бауринг, Білл 121
Bazsanov, Vaszil 190
Bellér Béla 24
Beneš, Edvard 49, 53
Benő Attila 197
Ben-Rafael, Eliezer 93
Beregszászi Anikó 8, 114, 123,
127, 136, 159, 196
Bereszt, Alekszej 183
Берковський, Владислав 188
- Bernsand, Niklas 122
Бестерс-Дільгер, Юліане 121,
122, 124, 125, 127
Best, Paul 26
Bezeczky Gábor 22, 31, 34
Bilaniuk, Laada 104, 122
Birčak, Volodimir 64
Bircsak Id. Birčak, Volodimir
Bonkáló Sándor 25, 58, 65, 75,
90–92
Borkanyuk, Oleksza 190, 191
Boros László 15
Bortnyik, Ruszlan 130
Botlik József 73–75, 85, 118
Bowring, Bill 126, 160
Bozsoszku, Aurika 130
Bötös Botond 145
Braun László 42
Brenzovics László 73, 76, 79, 80,
83, 88, 90, 143, 144
Брежнев, Леонид 96
Bródy András 72–74
Brown, Geoffrey 57, 59
Brubaker, Rogers 103, 172, 180
Brunner, Georg 100, 101, 103,
104
Burian, Peter 59

- Chmelař, Josef 64
 Cieger András 16
 Cornwall, Mark 51
- Cseresnyési László 171
 Csernicskó István 21, 40, 42, 49,
 82, 101, 102, 114, 117, 122,
 124, 127, 131, 136, 142, 143,
 145, 148, 159, 161–163, 171,
 172, 175, 182, 184–186, 188
 Id. még Черничко, Степан
 Черничко, Степан 160
 Черныш, Олег 173
 Csíki Tamás 33, 34
 Csorba Csaba 22
- Daftary, Farimah 126
 Данилевська, Оксана 107
 Думнич, Юрій 61
 Darányi Ignác 33
 Darcsi Karolina 118
 Demeter Gábor 16
 Денісов, Володимир 154
 Дешерієв, Юнус 100
 Dickinson, Jennifer 126
 Dobos Sándor 118, 197
 Dobrjanszky, Adolf 30
 Dolmányos István 25
 Dövényi Zoltán 121
 Drahoanov, Mihajlo 29
 Id. még Драгоманов, Михайло
 Драгоманов, Михайло 29
 Dudás Kálmán 112
 Dupka György 118
- Дзензелівський, Йосип 86, 87,
 89
- Dzsemiljov, Musztafa 138
- Egán Ede 34
 Екельчик, Сергей 106, 119
 Engels, Friedrich 190
 Eplényi Kata 131
 Érdujhelyi Menyhért 27
- Fedinec Csilla 14, 20, 32, 33,
 36, 41, 46, 52, 53, 55, 72, 75,
 77, 79, 81, 82, 113, 117, 121,
 123, 136, 142, 145, 146, 159,
 161, 162, 169, 171, 172, 175,
 182–186, 188, 194, 197
- Feischmidt Margit 172
 Fenczik István 72, 74
 Ференц, Надія 64
 Ferenc Viktória 131, 136, 142,
 148
- Ferguson, Charles A. 26, 63
 Finney, Angus 167
 Fishman, Joshua A. 67
 Fox, John 172
 Franko, Ivan 29
- Gajdos István 138
 Gal, Susan 30
 Галас, Борис 29, 64, 65, 66, 86
 Garvin, Paul 106
 Gavró Lajos 191, 192
 Gerencsér Balázs Szabolcs 151
 Gerovszki, Alekszej 62, 63
 Gerovszkij, Georgij 83, 85 Id.
 még Геровський, Георгій
 Геровський, Георгій 83
 Gibson, Catherine 13
 Glässer Norbert 52
 Glatz Ferenc 127
 Гнаткевич, Юрій 180
 Goodman, Bridget 143
 Горбатенко, Володимир 126
 Gorkij, Makszim 190

- Gottfried Barna 34
Gönczy László 81
Grancea, Liana 172
Grin, François 126
Grinyeveckij, Szerhij 131
Грушевський, Михайло 28, 30, 107
Гусьнай, Игорь 63
- Gyurgyák János 19, 83
- Haberman, Gustav 59
Hajdú Zoltán 15
Halász Iván 123
Ханазаров, Кучкар 99
Haraĵda János 85–87, 89, 91
Hattyár Helga 159
Haugen, Einar 67
Herzog, T. 42
Himka, John–Paul 23
Hires-László Kornélia 142, 196
Hnatkevics, Jurij 129
Hodinka Antal 62, 91
Hogan-Brun, Gabrielle 155
Hollande, François 141
Holovaty, Serhij 173
Holzwarth, W. 42
Horváth István 20
Hőgye István 37
Hrendzsa-Donszkij, Vaszil 108
Hruscov, Nyikita 96
Hrusevszkij, Mihajlo 27–29
Huntington, Samuel P. 177, 178
Husznai, Igor 63, 64
- Illés Béla 190
Ilniczky Sándor 84, 91
Ilyés Zoltán 20, 53
- Jacenyuk, Arszenyij 133, 137, 140
Jakab András 149
Janukovics, Viktor 116–128, 134, 137–139, 162, 184
Javorivszkij, Volodimir 128, 132
Jefremov, Olekszandr 131
Jegorov, Mihail 183
Juscenko, Viktor 125–127, 181
ld. még Ющенко, Віктор
Ющенко, Віктор 126
- Kállai Ernő 38
Kamusella, Tomasz 13, 100–103, 107, 112
Kantaria, Meliton 183
Kántor Zoltán 131
Капеллер, Андреас 124
Капраль, Михаил 26, 58, 74, 83, 85, 87, 89
Karácsonyi Dávid 121
Каретников, Игор 195
Karmazik, Jurij 132
Katerincsuk, Mikola 130
Katkó Márton Áron 22
Katona Judit 21
Катунин, Дмитрий 155
Kelly-Holmes, Helen 11
Keményfi Róbert 23
Képes Géza 112
Kerecsényi Dezső 25
Kerekes Demeter 22
Keresztes-Fischer Ferenc 72
Khmelko, Valerii 124
Kirilenko, Vjacseszlav 137
Kiss Lajos 197
Kivalov, Szerhij 130, 131
Klíma, Stanislav 64
Клима, Виктор 65
Kniezsa István 91

- Kocsis Károly 18, 37
 Kocsis-Hodosi Eszter 18
 Kókai Sándor 15
 Kolesznyicsenko, Vadim 130–132
 Kollár, Jan 56, 57
 Komoróczy Géza 32–37, 52
 Komoróczy Szonja Ráhel 14
 Копорова, Квестослава 66
 Konrád Miklós 32
 Kontra Miklós 40, 159
 Korláth Endre 72
 Короленко, Богдан 195
 Kostanski, Laura 197
 Kosulinszkij, Ruszlan 138–140
 Id. még Кошулинський, Р.
 Кошулинський, Р. 139
 Kótyuk István 117
 Kovalcsik Katalin 40
 Kovály Katalin 148, 175
 Kowalská, Eva 53
 Kozma Miklós 72, 73, 75, 76, 78,
 80, 82, 83, 86, 89, 90
 Kozmács István 151
 Krajnyanyic, Vaszil 85
 Kravcsuk, Leonyid 127, 139
 Kricsfalussy-Hrabár Endre 90
 Krupszkaja, Nagyzezsda
 Konsztantyinovna 190
 Kubicek, Paul 124
 Kucsma, Leonyid 127
 Кулык, Володымыр 119, 126,
 135
 Kulyk, Volodymyr 171, 180
 Kun Béla 191, 192
 Kunt Ernő 21
 Kurcsanko, Grigorij 29
 Id. még Купчанко, Григорій
 Купчанко, Григорій 29
 Kurpilj, Sztepan 133
 Kühnel, Ferdinand 19
 Kymlicka, Will 59
 Lanstyák István 197
 Lelekacs Mihály 86
 Lenin, Vlagyimir Iljics 116, 175,
 190
 Левенець, Юрій 25, 65, 67, 74,
 99, 100, 115
 Litvin, Volodimir 132, 133, 161
 Мацюк, Галина 103, 104, 157
 Magocsi, Paul Robert 13, 14,
 25, 56, 67 Id. még Магочий,
 Павло Роберт
 Магочий, Павло Роберт 28, 65
 Majakovszkij, Vlagyimir 112,
 190
 Майборода, Олександр 125,
 126, 135
 Майоров, Максим 195
 Marác László 24, 44
 Marina Gyula 83–85, 87
 Márku Anita 142, 163
 Marushiakova, Elena 41, 42
 Marx, Karl 190
 Masaryk, Tomáš Garrigue 53, 56
 Maszenko, Larisza 141, 199
 Id. még Масенко, Лариса
 Масенко, Лариса 93, 96, 100,
 104, 108, 119, 125, 126, 141,
 157, 180, 200
 Maxwell, Alexander 57, 59
 Мазурок, Ігор 81, 82
 Melich János 91
 Melnyk, Svitlana 155
 Id. még Мельник, Світлана
 Мельник, Світлана 160
 Merkel, Angela 141
 Mészáros Károly 22, 25
 Mezentsev, Konstyantyn 121

- Миллер, Алексей 119, 178
 Miller, Jim 98
 Mironenko, Olekszandr 157
 Miroslav Michela 52
 Мишанич, Олекса 67
 Mitrovics Miklós 175
 Molnár D. Erzsébet 115
 Molnár D. István 11
 Molnár József 40, 42
 Monasztirszkij, Arkagyij 130
 Mondok, Ivan 108
 Moravčík, Ján 57
 Moser, Michael 23, 26, 27,
 59–61, 66, 92
 Moszkal, Hennagyij 134
 Movcsan, Pavlo 128, 130
 Muszka Mihail 118
- Nádor Orsolya 82, 159
 Nagy Noémi 19
 Наливайко, Северин 187
 Navracsics, Judit 143
 Небесник, Иван 65
 Nečas, Jaroslav 64
 Niederle, Lubor 59
 Nomachi, Motoki 13
 Novák László Ferenc 23
- Odarczenko, Jurij 133
 Oficinszkij, Roman 81, 86
 Olbracht, Ivan 7
 Onyshkevych, Larissa M. L.
 Zaleska 179
 Орел, Майя 141
 Ormos Mária 78
 Ortutay Katalin 152
 Оснач, Сергій 185
- Pachljovszka, Okszana 177
 Пайкош, Олександр 66
- Paládi-Kovács Attila 21
 Палажій, Галина 199
 Palica, Igor 133
 Панчук, Май 125
 Paňkevič, Ivan 65
 ld. még Panykevics, Ivan
 és Панькевич, Иван
 Пахльовська, Оксана 177
 Panykevics, Ivan 66, 67, 108
 Панькевич, Иван 64, 66
 Pap Mária 27
 Пагіря, Олександр 183
 Pavlenko, Aneta 32, 95, 99, 103,
 116, 124, 180
 Pavlenko, Georgij 93
 Pavlovics 63
 Péntek János 82
 Pénzes János 42
 Perényi Zsigmond 72, 84
 Petrássevich Géza 27
 Petróci Iván 118
 Pfenninger, Simone E. 143
 Phillipson, Kangas–Robert 196
 Pidgrusnyi, Grygorii 121
 Pietikäinen, Sari 11
 Піпаш, Володимир 187
 Pirigy István 21
 Плішкова, Анна 26, 58, 66, 88,
 89
 Polese, Abel 143
 Поп, Иван 87
 Popescu, Ivan 138
 Попов, Vesselin 41, 42
 Porosenko, Petro 140, 141, 143,
 145, 164, 180, 184, 198, 199
 ld. még Порошенко, Петро
 Порошенко, Петро 140, 141,
 198
 Portnov, Andrej 194
 ld. még Portnov, Andrij

- Portnov, Andrij 183
 Пуряєва, Наталія 107
 Пушкаш, Андрей 60, 61
 Putyin, Vladyimir 141
 Puzeu, Guy 197
 Рябчук, Микола 178, 180
- Radnóti András 145
 Rákóczi Krisztián 148
 Rannut, Mart 196
 Rewakowicz, Maria G. 179
 Réz Mihály 19
 Riabchuk, Mykola 179
 id. még Rjabcsuk, Mikola
 és Рябчук, Микола
 Rjabcsuk, Mikola 99, 103
 Róka Jolán 142
 Romsics Ignác 13, 18, 51
 Ryazanova-Clarke, Lara 126, 171
 Rychlík, Jan 55
- Said, Edward W. 104
 Salga Attila 91
 Sándor Klára 121
 Щеголевъ, Сергѣй 65
 Шевчук, Юрій 110, 199
 Sevcuk, Sztanyiszlav 173
 Шевель, Оксана 198
 Шевельов, Юрій 60, 67, 106
 Shevelov, George Y. 66, 67, 108
 id. még Шевельов, Юрій
 Shohamy, Elana 93
 Shumlianskyi, Stanislav 180
 Simon Attila 20
 Skutnabb-Kangas, Tove 104, 148,
 196
 Spira György 25
 Spolsky, Bernard 152, 171
 Stepanenko, Viktor 126, 143
 Stephien, Stanislaw 26
- Subtelny, Orest 58
- Szabadfalvi József 21
 Szakál Imre 14, 54
 Szalai Andrea 41, 42
 Сальвадор, Дель Гаудио 122
 Szarka László 18, 41, 49, 51, 146,
 159
 Szekfű Gyula 17
 Szépe György 26
 Szereda Viktória 194, 197
 Szilágyi Ferenc 42
 Szimonenko, Petro 131
 Sztripszky Hiador 27, 62, 91
 Szuhay Péter 41
 Сюсько, Михайло 61, 108
 Свістунъ, Филипъ 65
- Tamás Edit 21
 Тарасенко, Богдана 122
 Tarnóczy Mariann 49
 Tátrai Patrik 37
 Teleki Pál 71, 77, 79, 82, 84, 89,
 100
 Thirring Lajos 38
 Tichý, František 58
 Timosenko, Julija 125, 127–129,
 137
 Tisza István 19
 Tolcsvai Nagy Gábor 67, 105,
 106
 Tomášek, Ján 57
 Tomenko, Mikola 133
 Tóth Ágnes 123
 Tóth Loretta 144
 Tóth Mihály 101, 123, 131, 136,
 143
 Törnquist-Plewa, B. 122
 Trudgill, Peter 49, 63, 83

- Turcsinov, Olekszandr 137, 138,
141, 162
- Udvari István 21, 91
- Ungváry Krisztián 34
- Vakarov, Dmitro 191
- Valujev, Pjotr 179, 180
- Van der Plank, Pieter H. 23
- Vančóné Kremmer Ildikó 51
- Varga Bálint 44
- Varga E. Árpád 36
- Vasas Géza 72, 81
- Vatutyin, Nyikolaj 195
- Véghseő Tamás 22
- Viga Gyula 21
- Vizi Balázs 20, 53, 146
- Власюк, Ганна 199
- Volosin, Avgusztin 21, 61, 67, 73,
74, 81, 87
- Id. még Волошин, Августин
- Волошин, Августин 26
- Vörös Ferenc 197
- Wakounig, Marija 19
- Walkowiak, Justyna 198
- Wardhaugh, Ronald 83
- Waszczykowski, Witold 175
- Weinrech, M. 35
- Weinrech, Uriel 35
- Wigglesworth-Baker, Teresa 97,
102
- Wojnowski, Zbigniew 93, 96, 98
- Задорожний, Володимир 29
- Zalka Máté 191
- Zelenszkij, Volodimir 164, 165
- Zeman, Zbyněk 49
- Zima András 52
- Зімон, Гергард 119
- Zoltán András 109
- Zsukov, Georgij 192
- Журженко, Татьяна 180
- Id. még Журженко, Тетяна
- Журженко, Тетяна 182